

DEFENDOLOGIJA

Teorijsko-stručni časopis za pitanja zaštite, bezbjednosti, odbrane, obrazovanja, obuke i osposobljavanja

Godina XXVIII

Broj 54

Banja Luka 2024.

- **DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI**
- **STRATEŠKI MENDŽMENT**
- **IZAZOVI GLOBALIZACIJE**
- **EKONOMSKE MIGRACIJE**
- **ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE**
- **EVOLUCIJA MEĐUNARODNOG PRAVA**
- **PRIKAZ KNJIGE „Pomirenje iz potaje: Kako ljudi govore o ratnim zločinima”**

МЕШОВИТИ ХОЛДИНГ
"ЕЛЕКТРОПРИВРЕДА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ"
Матично предузеће, акционарско друштво Требиње

MIXED HOLDING
"POWER UTILITY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA"
Parent Joint-stock Company Trebinje

ISSN 1450-6157

9 771450 615007

DEFENDOLOGIJA

TEORIJSKO-STRUČNI ČASOPIS ZA PITANJA ZAŠTITE, BEZBJEDNOSTI,
ODBRANE, OBRAZOVANJA, OBUKE I OSPOSOBLJAVANJA
GODINA XXVIII, BROJ 54, 2024.

Banja Luka
2024.

Izdavač

EVROPSKI DEFENDOLOGIJA CENTAR

za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka

Za izdavača

prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

Glavni i odgovorni urednik

prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u Banjoj Luci

Urednici

doc. dr Velibor Lalić

Boris Trivanović, MA

Petar Đukić, MA

Redakcija časopisa

prof. dr Duško Vejnović; prof. dr Neven Brandt (Slovenija); akademik prof. dr Miodrag Simović; akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić; akademik prof. dr Nenad Vunjak (Srbija); prof. dr Nedžad Bašić (Kanada); prof. dr Mile Šikman; doc. dr Velibor Lalić; prof. dr Želimir Kešetović (Srbija); prof. dr Dilip Das (USA); prof. dr Laurence Armand French (USA); prof. dr Zoran Govedar

Savjet časopisa

akademik prof. dr Dragoljub Mirjanić – predsjednik; akademik prof. dr Drago Branković; akademik prof. dr Vitimir Popović; prof. dr Nikola Mojović; akademik prof. dr Esad Jakupović; prof. dr Vladimir Stojanović; prof. dr Jovanka Šaranović; Beograd, prof. dr Stanislav Stojanović; Beograd, prof. dr Vaso Bojanić; Ranko Preradović, književnik; prof. dr Braco Kovačević; prof. dr Ostoja Đukić; prof. dr Ivan Šijaković; prof. dr Petar Kunić; prof. dr Mile Dmičić; prof. dr Miomir Pavlović; Petar Đukić, MA; Boris Trivanović, MA; prof. dr Miloš Šolaja; prof. dr Dragomir Jovičić; prof. dr Mile Rakić (Srbija); prof. dr Boro Tramošljanin; prof. dr Miodrag Romić; prof. dr Zoran Govedar; dr Darko Matijašević; dr Denis Hadžović (Sarajevo); mr Slavko Milić (Nikšić - Crna Gora); Miodrag Serdar, profesor (Minhen); prof. dr Armin Kržalić (Sarajevo); dr Stevan Dakić; dr Borislav Đukić; prof. dr Mario Karadža; dr Goran Maksimović; dr Dragiša Jurišić; prof. dr Milan Gužvica; doc. dr Dalibor Savić; doc. dr Nevenko Vranješ; doc. dr Predrag Obrenović; prof. dr Mihajlo Mijanović; prof. dr Ostoja Barašin, doc. dr Slobodan Simić; prof. dr Zoran Đurđević (Beograd - Srbija); doc. dr Nenad Radović (Beograd - Srbija); prof. dr Ljubiša Mitrović (Niš - Srbija); prof. dr Zoran Milošević (Beograd - Srbija); prof. dr Tatjana Duronjić; prof. dr Nevzet Veladžić; Slaven Knežević; prof. dr Zoran Jerotijević (Srbija), prof. dr Petar Spalević (Srbija)

Štampa

Grafopapir d.o.o. Banja Luka

Za štampariju

Dražen Radišić

Uredništvo i administracija

Srpska ulica 2/2, 78 000 Banja Luka, Republika Srpska - Bosna i Hercegovina

Telefon/faks: 051/309-470

Web stranica: www.defendologija-banjaluka.come-mail: defendo1997@gmail.com

Žiro račun: 562 099 0000236689

Lektor

Mr Tatjana Ponorac

Korektor

Tin Vejnović, MA

Prevod

mr Tatjana Ponorac

Tiraž

500 primjeraka

Godišnja pretplata

za pravna lica 200 KM

za fizička lica 100 KM

Rješenjem Ministarstva informisanja Republike Srpske, broj 01-439/ 97. od 25. decembra 1997. godine, javno glasilo teorijsko-stručni časopis «Defendologija» upisan je u Registar javnih glasila pod brojem 249.

UDK/359

ISSN 1450-6157

UVODNIK

Globalizacija i svjetska bezbjednosna dilema: politička, ekonomska, kulturna, socijalna i moralna

Pred Vama, nama, je broj 54 časopisa Defendologija, u čast uspješnog početka 28 godine plodnog rada i razvoja Defendologije kao nauke o zaštiti, odbrani i bezbjednosti, zasnovane na naučnom diskursu: **zaštita + odbrana = bezbjednost**. Iz naprijed navedenog se prepoznaje da Defendologija, kao naučno-istraživačka organizacija, utemeljeno i sigurno sprovodi **Treću misiju razvoja fakulteta i univerziteta (prva je obrazovanje, druga je istraživanje), a treća je angažovanje akademskih radnika u zajednici**. Časopis Defendologija, i u ovom broju 54 ostao je vjeran svojoj programskoj orijentaciji multidisciplinarnog karaktera, kroz teme kao što su: Osvrt na demokratiju i etničke odnose u Bosni i Hercegovini, Strateško upravljanje u organizacijskom sistemu, Globalizacija kao politika hegemonizma, Analiza ekonomskih migracija i njihovih socioloških posljedica: primjer migracija između zemalja članica EU, Institucionalni kapaciteti u oblasti životne sredine u kontekstu održivog razvoja Republike Srbije i prikaz knjige Uticaj međuetničkih kontakata na potencijal nadilaženja podjela u postkonfliktnim društvima Denisa Kostoviceva. Autori časopisa Defendologija i svih izdanja Defendologije dali su najveći doprinos u prethodnih 28 godina u utemeljenju, naučnom i obrazovnom oblikovanju Defendologije kao nauke o zaštiti, odbrani i bezbjednosti, ali isto tako promovisali su, kroz svoju viziju i misiju, treću misiju razvoja fakulteta i univerziteta, a tj. svestrano angažovanje u zajednici. Bezbjednost je jedna, nedjeljiva, previše ispolitizovana i nažalost iz tih razloga nije konstituisana kao nauka. Zato je tu prazninu nadomjestila Defendologija, kao nova paradigma u nauci. Rubrika pogledi/osvrti/dijalog na sajtu defendologija-banjaluka.com doživjela je svoj procvat sa velikim brojem autora i tretiranih aktuelnih tema i dilema multidisciplinarnog karaktera. Radovi “Osvrt na demokratiju i etničke odnose u BiH”, “Strateško upravljanje u organizacionom smislu”, “Analiza ekonomskih migracija i njihovih socioloških posljedica: primjer migracija između zemalja članica EU”, “Institucionalni kapaciteti u oblasti životne sredine u kontekstu održivog razvoja Republike Srbije” i “Uticaj međuetničkih konflikata na potencijal

nadilaženja podjela u postkonfliktnim društvima” međusobno su povezani kroz zajedničke tematske okvire koji uključuju pitanja demokratije, etničkih odnosa, migracija, održivog razvoja i upravljanja u postkonfliktnim društvima. Rad pod nazivom „Razvoj međunarodnog prava nakon Drugog svjetskog rata“ je od ključnog značaja za adekvatno rezonovanje cjelokupne nomenklature međunarodnog prava. Razvoj međunarodnog prava nakon Drugog svjetskog rata predstavlja ključni trenutak u oblikovanju savremenog globalnog poretka. Ratne strahote i masovna kršenja ljudskih prava inspirisali su stvaranje novih normi koje su postale osnova za međunarodnu saradnju i zaštitu ljudskih prava. Osnivanje Ujedinjenih nacija 1945. godine donijelo je okvir za uspostavljanje i sprovođenje tih normi, posebno kroz Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima iz 1948. godine. Pored toga, ratni zločini počinjeni tokom rata doveli su do formiranja novih mehanizama za krivično gonjenje pojedinaca, kao što su međunarodni tribunali. Na kraju, poslijeratni razvoj međunarodnog prava značajno je unaprijedio načela suvereniteta i nedopustivosti upotrebe sile, postavljajući temelj za stabilniji međunarodni poredak. Kada se ovi radovi sagledaju zajedno, može se uočiti složena mreža interakcija između političkih struktura, socijalnih dinamika i ekonomskih faktora koji oblikuju društva u tranziciji, posebno u kontekstu Balkana i šire evropske regije. Demokratija u Bosni i Hercegovini, koja se suočava s izazovima etničkih podjela, predstavlja primjer kako politički sistemi mogu uticati na društvene odnose, a strateško upravljanje u organizacionom smislu dolazi do izražaja kao ključan mehanizam za prevazilaženje strukturalnih slabosti u društvima koja se bore s unutrašnjim tenzijama. U isto vrijeme, migracije unutar EU, koje su često motivisane ekonomskim prilikama, dovode do promjena u socijalnoj strukturi zemalja domaćina i zemalja porekla, što se može posmatrati kroz prizmu socioloških posljedica koje te migracije ostavljaju na oba društva. Održivi razvoj Srbije, posmatran kroz prizmu institucionalnih kapaciteta u oblasti zaštite životne sredine, naglašava značaj efikasnog upravljanja resursima i politikama koje se bave dugoročnim izazovima, a koji su često povezani s prethodnim iskustvima konflikta i potrebom za izgradnjom stabilnih i pravednih društava. Konačno, međuetnički konflikti i njihovi uticaji na postkonfliktna društva, kako se istražuje u posljednjem tekstu-prikazu knjige, osvetljavaju važnost razumijevanja istorijskih i savremenih tenzija koje mogu otežati ili olakšati proces pomirenja i izgradnje trajnog mira. Povezivanjem svih ovih tema, možemo razumijeti kako različiti aspekti upravljanja, migra-

cija, održivog razvoja i međuetničkih odnosa zajedno utiču na društvene transformacije u kontekstu savremenih izazova, gdje se svaki od ovih elemenata prepliće u složenom procesu izgradnje stabilnih i održivih zajednica. Ova složena međuzavisnost naglašava potrebu za sveobuhvatnim pristupom koji uzima u obzir političke, ekonomske i društvene aspekte u cilju stvaranja koherentnih politika i praksi koje mogu da odgovore na izazove sa kojima se suočavaju postkonfliktna društva i države u tranziciji, uključujući i one koji se odnose na integraciju i migracije, održivo upravljanje resursima, kao i na izgradnju institucionalnih kapaciteta koji mogu da podrže demokratiju i smanjenje međuetničkih napetosti. Svaki od ovih radova pruža jedinstven uvid u određeni aspekt ovih problema, ali njihovo zajedničko razmatranje omogućava dublje razumijevanje složenih izazova i prilika koje karakterišu procese tranzicije i razvoja u savremenom svijetu. Nastupaju „mračna vremena“ u kojima nije teško osluhnuti sve jasnije i bučnije korake populista postrojenih u kolone smrti kako se polako približavaju. **Da li će buđenje naroda biti kasno? Pravda i vrlina su suprotnost sili, a bezbjednost traži prisustvo pravde, morala i kulture i to tako da ničija moć ne smije biti iznad zakona, a u temeljima politike kao javne djelatnosti mora biti ugrađena etika...**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

SADRŽAJ

DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI	9
Predrag Obrenović OSVRT NA DEMOKRATIJU I ETNIČKE ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI	11
STRATEŠKI MENDŽMENT	29
Darko Matijašević STRATEŠKO UPRAVLJANJE U ORGANIZACIJSKOM SISTEMU	31
IZAZOVI GLOBALIZACIJE	53
Davor Strika GLOBALIZACIJA KAO POLITIKA HEGEMONIZMA	55
EKONOMSKE MIGRACIJE	75
Mirjana Čeko, Jadranka Berić ANALIZA EKONOMSKIH MIGRACIJA I NJIHOVIH SOCIOLOŠKIH POSLJEDICA: PRIMJER MIGRACIJA IZMEĐU ZEMALJA ČLANICA EU	77
ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE	91
Žaklina Rakić INSTITUCIONALNI KAPACITETI U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE	93
EVOLUCIJA MEĐUNARODNOG PRAVA	119
Slaven Knežević, Tijana Martinović RAZVOJ MEĐUNARODNOG PRAVA NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	121
PRIKAZ KNJIGE	141
Stefan Elezović UTICAJ MEĐUETNIČKIH KONTAKATA NA POTENCIJAL NADILAŽENJA PODJELA U POSTKONFLIKTNIM DRUŠTVIMA	143

DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI

OSVRT NA DEMOKRATIJU I ETNIČKE ODNOSU U BOSNI I HERCEGOVINI

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 321.74:316.347(497.6)

DOI 10.7251/DEFSR2454011O

COBISS.RS-ID 141347585

Predrag Obrenović¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da jezikom struke i nauke ukaže na trenutni odnosi mogućnosti razvoja demokratskih principa i institucija u BiH sa jedne strane, i sa druge strane etnicitet kao pojam, pojavu koja po nekim savremenim poznavateljima društvenih prilika i neprilika izrazito velika prepreka za razvoj savremene multietničke države. Možda ova savremena multietnička država sa demokratskim institucijama za sada izgleda kao politička utopija iz doba Tomasa Hopsa, ali sudeći po trenutnim odnosima, kao i usložnjavanjem tih odnosa u samoj BiH izgradnja multietničke države da demokratskim institucijama će biti „na čekanju“ još neko vrijeme, najvjerovatnije do prekompozicije svjetskog poretka u multipolarni svijet.

Ključne riječi: *eticitet, moderno društvo, BiH, demokratija, multietnička država.*

UVOD

Bosna i Hercegovina je zemlja koja u međunarodnim odnosima važi za jednu složenu zemlju, posmatrano u ustavno-političkom kontekstu. Država u današnjem ustroju postoji od 1995. godine, odnosno od Dejtonskog mirovnog sporazuma, koji je stavio pečatna oružani sukob koji je u BiH imao primjese etničkog, vjerskog, teritorijalnog, kulturnog. Etnicitet i etničke podjele služe kao glavna karika kontrole širih masa

¹ Autor za korespondenciju: doc. Dr Predrag Obrenović, Nezavisni Univerzitet Banja Luka, e-mail: predragobrenovic@yahoo.com

građana BiH od strane domaćih političara, koji širenjem straha jednih od drugih kriju svoj dugogodišnji politički pasivizam te ostale negativne devijacije, te na kraju odgovornost za današnje ekonomsko, bezbjednosno, politički i umnogim drugim sferama nepovoljno stanje u Bosni i Hercegovini.

Za funkcionisanje demokratije u BiH i nesmetan rad institucija, potrebno je da među političkim predstavnicima postoji konsenzus kako bi bilo moguće donošenje politika, odnosno političko odlučivanje. Naime, u ovako duboko podijeljenim društvima i fragilnim državama kakva je BiH – vrijednosni konsenzus među političkom elitom predstavlja ključni uslov funkcionisanje i opstanak države.

Pred predstavnike u vlasti se postavlja zadatak normativne integracije društva i njegovanja zdrave konkurencije unutar političkih struktura. Politički akteri u BiH apsolutno su odgovorni za trenutno stanje u društvu, od socijalnih, ekonomskih, bezbjednosnih i svih drugih, te zbog toga trebaju da se nose odgovornosti. Etnički sukobi, politički međuetnički sukobi u BiH bespotrebna su i krajnje radikalna stvar, nešto što građanima BiH apsolutno ne treba i sve više zbog ekonomskog stanja postaje ne interesantna tema.

Upravo zato, ovaj rad predstavlja svrt na trenutno stanje odnosa demokratije sa jedne strane i etničkih odnosa u BiH sa druge strane. Ovakav pristup, će omogućiti da budući čitaoci-korisnici napisanih redova mogu se zapitati kuda idemo mi, kao narod, kao narodi, kada još uvijek umjesto demokratski uspostavljenih institucija, u kojima bi se odluke trebale donositi poštovanjem svakog i svačijeg uz uvažavanje kulture dijaloga, odluke donose pojedinci koji se krijući iza etničke pripadnosti i „nacionalnog interesa“ odluke donose isključivo u svoju korist i korist bliskog kruga saradnika.

1. POJAM ETNICITETA U TEORIJI

Naravno, kao i okomnogih drugih pojmova u savremenoj teoriji postoji ne slaganje oko samog pokušaja definisanja određenih pojmova, tako imamo istu situaciju i sa pojmom etnicitet. Međutim, sažimajući sve ponuđene definicije, u najkraćem, možemo navesti da se pod pojmom

eticitet podrazumijeva pripadnost nekoj etničkoj zajednici. Etnos je prvi dio riječi koji označava ono što je u vezi sa narodnim i narodnošću, nešto što je narodno. Pojam etnos dolazi od grčke riječi *ethnikos*, a znači narod. Etnicitet je pojam i u antropološkoj, sociološkoj i sociolingvističkoj literaturi. U opštoj enciklopediji možemo pronaći navod da je prije nešto više od pola vijeka etnicitet postao strateški koncept unutar antropoloških teorija, dijelom kao odgovor na postkolonijalne geopolitičke promjene i talas etničkog oživljavanja u svijetu. Etnicitet čini ukupan sadržaj koji se vezuje sa etnosom, tj. sve što se vezuje uz narod i narodnost. Označava se još i kao etnička pripadnost. Važnost etničke pripadnosti je stvaranje individualnih i grupnih identiteta. Zanimanje za etnicitet pokazuje da se svaka zajednica prema drugoj zajednici nalazi u hijerarhijskom odnosu i moći, te zbog toga ima potrebu da učvrsti osnove svog zajedništva i utvrdi granicu sa drugima (Šupek, 1998). Potmatrajući trenutne odnose među etničkim grupama „diljem svjetskog šara“ možemo reći da je skoro opšte prihvaćena praksada svaka etnička grupa ističe ono po čemu se razlikuje od drugih, te veliča onu osobinu svog naroda koja ga čini drugačijim. Upravo na toj diferenciji zajednice grade svoj identitet. Bromlej smatra da je jedna od ključnih karakteristika koja etničke zajednice razlikuje od drugih zajednica, jeste, da između njih postoji međusobna konfrontacija (Grbić, 1993). Zbog boljeg razumijevanja samo definicije pojma etnicitet, smatram da definicija od Kozlova jedna od veoma čestocitiranih i navedenih definicija etniciteta u savremenoj teoriji, naime, Kozlov smatra da se etnička zajednica može definirati kao vrsta društvene grupacije koja nastaje kao rezultat posebnog historijskog razvoja koji je zasnovan na zajednici teritorija i jezika (Grbić, 1993). Međutim, sagledavajući razvoj ljudske civilizacije pa do danas možemo vidjeti da je Bromijelovo mišljenje o vječnom međusobnom konfliktu između etniciteta postaje neizbježan. Kao potvrdu, ovako navedenom stavu, možemo navesti da je velika većina ratova i oružanih sukoba koji su vođeni na svim meridijanima svijeta počinjali i vođeni su zbog netolerancije na drugačiju kulturu, religiju itd.

Da ne i dalje apostrofirali definisanje pojma etniciteta, u narednim pisanim redovima navešću koje su to karakteristike etniciteta i mogu li one u pojedinim slučajevima biti dio kohezivnih elemenata u multietnič-

kom društvu. Istražujući savremenu literaturu, možemo veoma često vidjeti da se u osnovna obilježija etniciteta:

- zajedništvo,
- dinamičnost i fleksibilnost,
- trajnost.

Elementi *zajedništva možemo reći da potiču iz tri grupe faktora, a to su*: potrebe za osjećajem pripadanja kako bi se izbjegao strah od samoće, te potrebe za komunikacijom sa drugim ljudima, trenutne društvene situacije (npr. otpor prema eventualnoj unifikaciji, asimilaciji, akulturaciji) i na kraju egzistencijalnih razlika (težnje zašto efikasnijim i produktivnijim korištenjem životnih/ekoloških resursa). Za razliku od zajedništva, *dinamičnost i fleksibilnost* prvenstveno nastaju kao potreba za promjenljivost i zadovoljenje interesne grupe. Promjenljivost je sve ono što podliježe nužnosti prilagođavanja strukturi, među kojima su opšti uslovi života, (npr. Kulturalna adaptacija – oblačenje, poljoprivreda, jezik), kao i posebnim uslovima života, kao npr. prilagođavanje prema interetničkog okruženja).

Fleksibilnost se ogleda u onome što se naziva „periodi pojačane svijesti o etničkom identitetu“. U skladu sa trenutnim interesom vlastite grupe, nosioci njenog identiteta mogu sa njim manipulirati. Na primjer, identitet se može prikriti promjenom imena i prezimena radi diskriminacije, predrasuda i slično. *Trajnost* etniciteta veže se uz njegov dinamičan i fleksibilan karakter, ali i za njegovu istoriju. To podrazumijeva nastanak prvobitnog identiteta, uz elementarnu pretpostavku da svaka grupa ima identitet od uvijek, kao i kontinuirani doživljaj zajedništva u smislu doživljaja cjelokupne istorije, uz pretpostavku da svaka grupa ima identitet oduvijek (Grbić, 1993).

Prema Antoniju Smitu, postoji šest glavnih karakteristika etničke zajednice ili, kako ih takođe naziva, etnije, a to su:

- Kolektivno ime,
- Mit o zajedničkim precima,
- Zajednička istorijska sjećanja,
- Jedan ili više diferencirajućih elemenata zajedničke kulture,
- Povezanost sa “domovinom”,
- Osjećanje solidarnosti kod značajnih dijelova populacije (Grbić, 1993).

Teorije etniciteta objašnjavaju društvene i političke promjene, oblikovanje identiteta, društvene konflikte, izgradnju nacija, asimilaciju. BiH je idealno mjesto za teoretičare koji proučavaju etnicitet.

2. DEMOKRATIJA I ETNIČKI ODNOSI U BOSNI I HERCEGOVINI

Bosna i Hercegovina je tipično segmentirana država i društvo. Ona je segmentirana po različitim obilježjima: etničkim, vjerskim, regionalnim, kulturno-istorijskim. Međutim, strukturiranje Bosne i Hercegovine kao države ne uvažava ovaj faktički pluralitet. Krivo protumačeni, državni razlog sprečava Bosnu i Hercegovinu da se politički (državno) konstituše pluralistički. Budući da državno ustrojstvo i politička artikulacija ne uvažavaju ovaj faktički pluralitet, teško je govoriti o demokratiji. Pogotovo o savremenoj, pluralističkoj demokratiji, koja se zasniva na političkom subjektivitetu različitih segmenata (grupa, organizacija, kolektiviteta, regija, etničkih zajednica).

Nacionalne države nastale na ruševinama komunističkih ideologija i poredaka (a takva je i Bosna i Hercegovina) imaju šansu za demokratsko ustrojstvo i moderni politički, privredni i socijalni razvoj samo ako ne ustraju na načelima na kojima su konstituisane – na etnocentrizmu i nacionalnom ekskluzivizmu.

Isticanje kolektivnih (nacionalnih) entiteta i njihova identiteta i samopoštovanja – što je danas karakteristika svih postkomunističkih društava (pa i Bosne i Hercegovine) – zanemaruje individualno samopoštovanje, ili ga čak prokazuje kao nepoželjnu disonanciju. U protestu protiv „socijalističkog kolektivism“ sadašnji nacionalni kolektivismi ruše i ono malo individualizma što je zametalo klice na sušnom tlu soc-kolektivism.

Radi komunističke involucije, u Bosni i Hercegovini, a i u većini postkomunističkih društava i radi izostalosti demokratske tradicije, ne postoji ni relevantna politička svijest, ni zbiljska diferencijacija autonomnih sfera društvenog života. U takvim uslovima ne postoji ni temeljna dihotomija građansko društvo – politička država. Naprotiv, na djelu je, ovako ili onako, ideologijski motivisano političko proizvođenje jedinstva, prije klasnog, sada nacionalnog.

Činjenice pokazuju da komunistički i nacionalistički kolektivizam ostvaruju zanimljivu simbiozu u gotovo svim postkomunističkim društvima, pa i u Bosni i Hercegovini. Ne na korist, nego na uštrb demokratije, nažalost. S većim ili manjim razlikama, uvjetovanim etno-kulturnim, društveno-istorijskim i drugim specifičnostima, sva su postkomunistička društva uspostavila sintezu između ideološki preodjevenih komunista i nacionalista. Tako komponovane upravljačke strukture neće moći stabilizovati politički poredak, niti duže ostati u iznuđenom braku. Neka vrsta kompromisa što ga u toj strukturi nalazimo, nije kompromis za demokratiju nego kompromis za vlast, a protiv demokratije.

Najveća prepreka demokratskom ustrojstvu Bosne i Hercegovine i drugih postkomunističkih država (pored izostalosti demokratske tradicije) upravo je nacionalni kolektivizam. Ovaj je kolektivizam preuzeo gotov model komunističkog (klasnog) kolektivizma, koji je pojedinca lišio slobode i političkog subjektiviteta. Svaki sistem koji ne dopušta pojedincu da slobodno slijedi svoje interese i svoje ciljeve, pretpostavljajući mu neke više interese (klasne, nacionalne, i dr.) jeste nedemokratski. Bez te elementarne liberalne pretpostavke, kao što smo to pokušali pokazati, nema demokratije.

Zagovor demokratije ne znači idealizaciju naroda. Narod je uvijek dana i zadana kategorija. Demokratija treba narodu upravo zato što je takav kakav jest: podanički, kolebljiv, neodgovoran, podložan manipulacijama, prevrtljiv, brutalan. Demokratija je način da se takav narod (puk, gomila, masa) preobražava u politički osvješten demos. Nema demokratije bez naroda, ali nema ni naroda bez demokratije. Treba težiti najboljem mogućem društvu i najboljoj mogućoj državi, a to je demokratski uređena država. To je ona država koja minimizira prinudu, a maksimizira saglasnost, u datim društveno-istorijskim uslovima.

Odnos između etničkih grupa i države Bosne i Hercegovine je višestran i dinamičan. Etnička identifikacija može oblikovati državu, no država mnogo češće nego što se misli može oblikovati i doista i oblikuje etničke identitete i međuetničke odnose. Drugim riječima, etnicitet je političke prirode ne samo po tome što služi kao temelj za mobilizaciju interesnih grupa nego i po tome što predstavlja presudni faktor u stvaranju, razvoju i održavanju najmoćnijeg političkog aparata-države.

Izgradnja nacije posebno je pitanje za elitu kad pokreće mobilizacijske snage koje podržavaju protivljenje vladajućim porecima. Mnogi od tih poredaka jačaju naciju samo ukoliko vjeruju da sa vrha mogu uspješno kontrolisati narodne mobilizacije kako bi učvrstili vlastiti centralni položaj. Kako postaje jasnije da jačanje nacije sadrži rizike za centralnu vlast, takve režimske elite nastoje ili kanalisati narodnu mobilizaciju u državno usmjerene tokove ili demobilisati obične građane. U oba slučaja ugroženi poreci nastoje ojačati državne institucije i tako se okreću izgradnji države. Istovremeno su i inostrana uplitanja potpomogla javljanje nadmoći države nad nacijom. Inostrana su uplitanja, putem međuvladinih programa pomoći, putem multilateralnih zajmova i ulaganja, pojačala ulogu birokratskih, vojnih i policijskih institucija države-primaoca. Upravo su one, a ne stranke ili vlade, glavni kanali primanja takvih inostranih pomoći i ulaganja. Politička se elita nastoji služiti takvim inostranim uplitanjima kako bi nadomjestila nekada obećavajući narodni aktivizam.

Države se razlikuju od drugih oblika političkih organizacija po tome što imaju monopol na moć prinude. Države ne mogu biti trajne i djelotvorne ako njihova ekspanzija i autoritet počivaju isključivo na prisili. Svaka elita koja stvara državu pretpostavlja da ima na raspolaganju mogućnost prinude i prinuda se doista i upotrebljava daleko češće nego što se obično priznaje u stvaranju većine državnih sistema.

Mada je to možda dodatan napor za naše analitičke sposobnosti, najrealniji pristup shvaćanja procesa i načina jačanja države jest razmatranje odnosa između raznih državnih organa (birokratija, vojska, policija, poludržavne korporacije) s jedne strane i odnosa države i etničko-klasne društvene stratifikacije s druge strane. Etnicitet može za državne režime biti vrlo korisno političko sredstvo. Uobičajena izreka kaže da su etničke pripadnosti u najboljem slučaju smetnja, a u najgorem prijetnja savremenim vladama. Etnička identifikacija stanovništva za elitu svakako predstavlja problem, no pokazala se i korisnim državnim oruđem kojim se vlastodršci vješto služe u svrhe izgradnje stranke, mobilizacije stanovništva, suzbijanja opozicije i raspodjele prava i nagrada.

Pravi smisao razvoja u politici Bosne i Hercegovine je sposobnost postojećih političkih institucija i procesa da predvide i pronalaze relevantna rješenja za javne probleme koji se stalno mijenjaju (Vejnović & Obrenović, 2019: 367).

Bosna i Hercegovina je etnički fragmentirana zajednica. Njenom konstituisanju prethodio je etnički sukob. Na njega su uticali klasa, kultura, institucionalne strukture kao i vanjski činioci. Etnička neprijateljstva izrasla su iz spoja nepovjerenja među kulturama i razlika u moći. Takođe, su proizvod zloupotrebe sile i kolikogod čudno zvučalo, nedostatka sile. Zloupotreba vodi nepravednoj raspodjeli državne moći i javnih službi. Nedostatak vodi eskalaciji sile bez stvarnog povećanja osjećaja sigurnosti običnih građana. Zloupotreba i nedostatak moći proizlaze iz toga što se državna elita prvenstveno posvećuje održavanju državnog poretka. Zanemariti ulogu sile u oblikovanju međuetničkih odnosa u državi znači stvarati pogrešnu teoriju i nerealnu politiku. PolICIJA i vojska i njihovi međusobni odnosi nisu samo dio reakcije na etničku polarizaciju, nego su dio njenog uzroka.

3. RIJEŠAVANJE MULTIETNIČKIH SUKOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

Za svako trajno rješenje etničkih sukoba u Bosni i Hercegovini biće nužna temeljita promjena u raspodjeli političke moći i uticaja u društvu. Razrješenje međuetničkog sukoba neće biti trajno ako postignuta bezbjednost bude samo bezbjednost države, a ne i bezbjednost svake zajednice u njoj.

Demokratija je uvijek, u svim svojim aspektima, konceptualnom, moralnom i empirijskom kompromis. Svi se ti aspekti mogu sagledati u kompromisu između zahtijeva da se ni s jednom osobom ne može vladati niti joj nametati pravila ponašanja bez njenog pristanka i imperativa poštivanja opšteg konsenzusa. Demokratija nam ne treba kao ukras. Ona nam ne treba zato što smo jednaki, slobodni i neporočni, nego upravo zato što smo nejednaki, neslobodni i defektni. Demokratija nije ni harmonija, ni garancija opšteg sklada, ali je svakako najprimjereniji oblik uređivanja odnosa u zajednici, u kojima će nejednaki biti manje nejednaki, neslobodni manje neslobodni, a nemoćni manje nemoćni nego u bilo kom drugom poretku.

Jedan od temeljnih problema demokratije u Bosni i Hercegovini je kako faktički pluralizam prevesti na politički demokratski pluralizam.

Kako objektivnu različitost i konfliktnost interesa rješavati po dogovorenim pravilima igre, a ne nasiljem i represijom. To neće biti lako, jer smo desetljećima trenirali ovo drugo, a ne ono prvo. Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je i navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku konflikti su legitimni i posve prirodni. Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Trajni je i možda najvažniji problem demokratije u slijedećem: kako stalno razvijati i sačuvati sve vrline i prednosti predstavničke demokratije i većinskog načela odlučivanja, a istovremeno se obezbjediti od „tiranije većine“, koja, poput svake druge tiranije, može ugroziti samu demokratiju i vrijednosti koje ona štiti i propagira.

Nacionalni princip državne i političke konstitucije ne može obezbjediti ni demokratski poredak ni zaštitu etničkih manjina. Nacionalni princip konstitucije cjeline poretka nužno vodi u nacional-totalitarizam, jer između ostaloga, individualitet koji je zasniva pretpostavka demokratije podređuje kolektivnom, nadindividualnom entitetu, a sve druge etničke manjine desubjektivniše i diskriminiše. Kriterijum i mjera ljudskih prava nisu ista takva prava drugih, nego „viši“, nacionalni interesi.

U Bosni i Hercegovini, kao posljedica rata, prisutan je određeni stepen mržnje među različitim etničkim zajednicama. Mržnja kao integrirajući činilac naroda pokazuje se kao ograničavajući za razvoj demokratije. Mržnja prema drugom narodu može homogenizovati jedan narod, ali ga ona istovremeno dvostruko hendikepira za demokratske procese.

Bosna i Hercegovina, kao država u tranziciji proživljava teške trenutke. Potrebna joj je demokratija koja garantuje mir, spokoj i dobre odluke, demokratija koja građanima daje pravo da donose (i mijenjaju) sud o kvalitetu tih odluka, demokratija koja znači vladavinu javnosti koja (javno) prosuđuje, demokratija u kojoj neće vladati „ličnosti“, već zakoni, demokratija u kojoj se birači trebaju osloboditi tiranije partijske (stranačke) organizacije, a narod jarma vladavine novca i monopola, demokratiju koja nalikuje staroj kuhinji sastavljenoj od elemenata koji su u upotrebi već dvije i po hiljade godina.

Demokratija između ostalog znači u prvom redu jednakost građana da slobodno govore, (...nema mudrosti bez slobode misli, a javne slobode nema bez slobode govora: ona je pravo svakog čovjeka, dokle god ne povređuje i ometa pravo drugoga, to je jedina kočnica koja smije da ga obuzdava, jedina granica za koju smije da zna. Ta sveta povlastica je toliko presudna za slobodnu vladavinu da sigurnost vlasništva i sloboda govora uvijek idu zajedno, a u onim nesrećnim zemljama gdje čovjek ne može vlastiti jezik nazvati svojim, teško da svojim može nazvati bilo šta drugo) i jednakost pred zakonom.

Za razliku od svih oblika vladavine, demokratija uključuje procedure za donošenje kolektivnih odluka na način koji obezbeđuje najpotpunije i kvalitativno najbolje učesće zainteresovanih strana. Minimalni zahtjevi demokratskih procedura su slijedeći: „jednako i sveopšte pravo glasa za odrasle građane, vladavina većine i garantovana prava manjina, koja predviđaju da kolektivne odluke moraju dobiti odobrenje velikog broja onih koji imaju pravo da ih donose, vladavina prava, najzad, ustavna jamstva za slobodu udruživanja i izražavanja, kao i druge slobode koje obezbeđuju da će ljudi od kojih se očekuje da odluče, ili da izaberu one koji odlučuju, moći da biraju između istinskih alternativa (Kin, 1995: 234). U Bosni i Hercegovini na demokratiju nasreću razne nedemokratske tendencije kao što su slabljenje zakonodavnih tijela i širenje tajnih organa i organizacija i drugih oblika državne cenzure.

Za razliku od totalitarnih poredaka, demokratija ne skriva i ne eliminiše razlike, nesuglasice i konflikte, pogotovo to ne čini pod prisilom. Demokratija je navikavanje na „zajednički život“ s razlikama, nesuglasicama i sukobima. U demokratskom procesu i demokratskom poretku-konflikti su legitimni i posve prirodni (Vejnović, 2014: 183). Demokratija se i prepoznaje po tome kako se odnosi prema konfliktima i kako njima upravlja. Pojam interesa implicira konflikt, pa je u društvu slobodne igre interesa, sukob sastavni i legitimni dio te igre. Prema koncepciji liberalne demokratije interesi se putem političke vladavine nastoje kontrolisati podjelom vlasti, poštovanjem ljudskih prava i sloboda i pravom na opoziciju. Pretpostavka svemu tome su slobodni izbori. U današnjem vremenu tranzicije političkog monizma u politički pluralizam, liberalno-demokratske vrijednosti postaju „politička osa“ oko koje se obrće gotovo cijela planeta. Te vrijednosti u prvom redu su:

- oslobođenje ekonomije od tutorstva politike,
- stvaranje građanskog društva,
- konstituisanje građanina,
- pravna država i vladavina prava,
- sistemska kontrola nosioca političke vlasti,
- podjela vlasti,
- parlamentarizam i politički pluralizam,
- demokratski tip izbornog sistema,
- institucionalizovana javnost i sloboda informisanja,
- participativno demokratski tip političke kulture i civilno društvo.

Društvena previranja u svjetskim okvirima, pa i previranja u Bosni i Hercegovini imaju sve veću „potrebu za državom“, opasnosti od novog etatizma i totalitarizma su prisutne, a zahtjev za demokratijom i demokratskim poretom postavlja se kao imperativ (Vejnović i Obrenović, 2019: 345).

4. KULTURA DIJALOGA I TOLERANCIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Dijalog i tolerancija jesu moćne brane vladavini jednostranosti. Danas su dijalog i tolerancija zahtjevi vremena, jer je svijet podijeljen na sve moguće načine (Šušnjić, 1990: 155) Ljudi, stvari i ideje kreću se u horizontalnom i vertikalnom pravcu i nije čudo što imaju potrebu da se upoznaju i razumiju. Za sve razlike i suprotnosti ima mjesta u ljudskoj stvarnosti. Zahtjev za trpeljivošću upućuje na to da je glavno sporno pitanje na koje treba dati odgovor u stvari pitanje opštenja među ljudima.

Javno govoriti o potrebi za razgovorom znači priznati da sa odnosima između ljudi u društvu nije sve u redu. Treba znati šta je suština dijaloga i tolerancije, da bi se moglo vidjeti dokle je određeno društvo palo u svakodnevnim odnosima ljudi. Do koga je stepena u svom demokratskom razvoju dospjelo jedno društvo može se mjeriti i njegovim odnosima prema dijalogu i toleranciji. Čovjek je tolerantan tek onda kada je kadar da nešto čuje, razmisli i usvoji od drugoga čovjeka koji se s njim slaže. Danas se domet demokratije kao i kulture, može mjeriti granicama tolerancije i načinom vođenja razgovora. Dijaloga nema tamo gdje se

tabuira društvena svijest, gdje caruje apologetski um i protjeruje svekolika imaginacija. Takva društva potiskuju dijaloške subjekte i njihovo mišljenje na margine društvenog života, a ukupno društveno komuniciranje privezuju uz zadani tip konsenzusa. Neki subjekti komuniciranja predstavljaju se kao mit i time unapred svima drugima se saopštava da nisu, niti mogu biti ravnopravni u komunikaciji s njima. Nepostojanje dijaloga najdrastičnije se ispoljava u onim društvima u kojima govore samo oni za koje se unapred zna šta će reći. Dakle, prvo se valja izboriti za komunikaciju ravnopravnih društvenih subjekata, a potom postaviti još viši cilj – razgaranje društvenog dijaloga i dijaloga u društvu.

Istorijska vremena, pod kojima podrazumijevamo ona koja nose duh promjena, po pravilu postavljaju izvjesne „kategoričke imperativne“. Jedan od takvih imperativa danas, u Bosni i Hercegovini, a i u cijelom svijetu, jeste dijalog. U Bosni i Hercegovini, gdje je više vjera i nacija osuđeno da živi na istom prostoru, stvara se ili osnova za uzajamnu trpeljivost ili osnova za uzajamno istrebljenje. Ako ne možemo jedni sa drugima, mogli bismo jedni pored drugih: uzajamna trpeljivost je nužan uslov u društvu vjerske i nacionalne raznolikosti. Ali ključ svih naših nevolja je u načinu opšjenja: naši ljudi ne umiju da vode razgovor, ali umiju da vode rat! Razgovor je jedini način da se izbjegne svako zlo. To je ujedno i način da se misao ne zatvori u sistem, a život u tamnici: svaki zatvoren sistem teži raspadanju, bez obzira da li je riječ o личности, društvu ili kulturi. Svako raspadanje zajednice nije ništa drugo do prekid u opšte-nju, pustoš u ljudskim odnosima. Kada se raspada jedna zajednica, niko ne dobija, a svi gube.

Međutim, „o potrebi za dijalogom“, „o neophodnosti dijaloga“, pro-suto je u nas toliko štamparske boje da bilo dovoljno za štampanje svih napisanih misli „diljem svjetskog šara“ za najmanje dvije godine, a ri-ječi, poznato je, od pretjerane upotrebe postaju trome i bespomoćne, tako da i sam dijalog postaje problematičan i pod znakom pitanja. O onome što je nužno ne mora se ni voditi razgovor, a o onome što je moguće potreb-no je da se vodi razgovor. Dijalog koji ne posreduje između stvarnog i mogućeg nije aktuelan i nema puniji značaj za kulturu na koju se odnosi. Moćnici pretvaraju sva pitanja o mogućnostima u pitanje o nužnosti. Na-meću nam kao sudbinu ono što smo iskusili kao izbor, odnosno, ukidaju istinsku mogućnost razgovora. Zato je potrebno da se krećemo od kulture

govora ka kulturi razgovora, tj. od kulture sudbine prema kulturi izbora. U kulturi govora dominiraju pojmovi kao što su hijerarhija, nužnost, prinuda, moć, despotizam, struktura, dogma, sudbina... Nasuprot tome, u kulturi razgovora vladaju pojmovi slobode, jednakosti, saradnje, otkrića, pluralizma, izbora, mašte, igre... U društvu u kome se samo drže govori, a ne vode razgovori, imamo odnose moći a ne odnose saradnje. To se vidi već iz riječi samih poruka koje više podsjećaju na duh kaznenog zakona nego na ljepotu slobodnog izbora (Vejnović, 2014: 176). Kad se pozivaju na slobodu moćnici obožavaju nužnost, jer bez pojma nužnosti oni ne mogu ništa započeti. Oni ne umiju, ne mogu i ne znaju da razgovaraju, jer razgovor podrazumijeva ravnopravne sagovornike, a ne podanike. Ali, kada se u jednom društvu zaista osjeti da razgovor zamjenjuje govor, onda je to znak da se društvo kreće od nužnosti prema slobodi, od strukture prema kulturi, od sudbine prema izboru. Prelaz sa jednog načina mišljenja na drugi povezan je i sa napuštanjem jednog načina življenja u korist drugog. Dakle, razgovor kao način življenja, a ne samo kao metoda mišljenja. Zato prof dr Dragan Koković s pravom kaže dacjelokupni ljudski život zahtjeva toleranciju među ljudima, kao vezivno tkivo, kao sok života. Pretpostavka svake komunikacije trebalo bi da bude istinska tolerancija, širenje njenih granica, izgradnja kulturnog pluralizma. Ukoliko se ovi oblici pluralizma doživljavaju samo kao privremeno i prolazno stanje, koje treba eventualno trpiti i podnositi, a s druge strane čini sve da se oni uklone, onda svakako nema pretpostavki za izgradnju dijaloga i tolerancije (Koković, 1996: 156).

Kada se zna da kultura dijaloga ne zahtjeva samo kulturu sagovornika, već pretpostavlja i demokratsku svijest, razvijenu sredinu i naviku da se provjeri sve ono što se pretpostavlja ili naslućuje, postaje jasnije što je dijalog u Bosni i Hercegovini, ostvarivan različitim „principima“ i sredstvima, najčešće ostajao bespomoćan jer nije imao druge ambicije do da monologizira. U Bosni i Hercegovini odavno se ne pamti da je jedan sagovornik priznao drugome nadmoćnost argumentacije. To se, bez sumnje, više puta moglo učiniti, jer je to pretpostavka stvaralačke saradnje, smisao dijaloga. Sve dotle dok se sagovornici budu služili cinizmom kao posljednjim oružjem nemoćnih, teško je očekivati plodnost dijaloga. U atmosferi u kojoj nem zdravog sukobljavanja, gdje nema dijaloga kao aktivne svijesti i dublje smislenosti, gdje nema stvaralačke igre i traženja

načina za cjelovitije ljudsko sporazumijevanje – nema ni napretka u društvenom i kulturnom životu.

Biti spreman na razgovor, znači odbaciti svaku pomisao na nasilje. Sve dok ljudi razgovaraju, oni su izvan svakog nasilja, nesreće i zla. „U razgovoru se svaki nasilni odnos svodi u okvire spora ili sukoba sa kojim se može izaći na kraj bez težih posljedica. Onog trena kada pojedinci i grupe odbace nasilje kao način rješavanja sporova i sukoba, tog trena njihova mašta i duh otvaraju se za iznalaženje novih puteva, jer se više ne mogu oslanjati na stari put dolaženja do cilja, put nasilja. Izlaz iz dugog i teškog nasilja, pa i u Bosni i Hercegovini, (Vejnović, 2014: 197), može biti samo u jednoj drugoj metodi rješavanja sukoba. Ta metoda jeste dijalog, sporazumijevanje, dogovaranje (Šušnjić, 1994: 168). Razgovor jeste pokušaj da se raspravlja i dođe do rješenja društvenih problema ukrštanjem dokaza, a ne mačeva. Već je rečeno da se ljudski odnosi odvijaju u dva oblika:

- kao odnosi moći,
- kao odnosi saradnje.

Iz toga slijedi da se razgovor može voditi ili sa pozicija moći ili sa pozicija ravnopravnosti u razgovoru. Sve dok jedni sa drugima komuniciramo sa pozicija moći – nema govora o razgovoru. „Sada postaje očito kao nikada da dijalog nije puka tehnika vođenja razgovora, već ostvarenje jednog drugog načina života i jednog shvatanja čovjeka u njegovoj samospoznaji (Šušnjić, 1994: 168).

Na ovim prostorima u Bosni i Hercegovini itekako ima smisla zahtijevati toleranciju, govoriti i pisati o njoj, upućivati i opominjati ljude na svo zlo koje proističe iz uskogrudnosti, častoljublja i samovolje. Tolerancija je neodvojiva od slobode i autonomije, a koji se istinski mogu ostvariti tek u dijalogu sa drugima. U multikulturnim i višenacionalnim društvima, koja nisu homogena ni nacionalno, ni vjerski, ni kulturno, pitanje tolerancije je veoma bitno. Otuda se i javlja zahtjev za tolerancijom u cjelokupnom društvenom životu, politici, etici, socijalnoj kritici, pedagogiji... Imajući ovo u vidu, tolerancija se počinje shvatati kao podnošenje i trpljenje u ljudskom zajedničkom životu koje je vezano za neku osobu ili zajednicu, za suprotno uvjerenje, izjašnjavanje i djelovanje pojedinih ljudi i grupa. Ovi obrasci se ne suzbijaju niti zabranjuju, već

tolerišu. U vidu se imaju sva područja društvenog života i različita vrijednosna opredjeljenja-religije, pogled na svijet, nauka, umjetnost, politika, običaji... Zajednica, koja u svoje mlade naraštaje, ne ugradi i ne razvije potrebu za razgovorom i naviku za trpeljivost prema drugom i drugačijem, nema izgleda za ljepšu budućnost. Ona će je imati ako vaspitanje i obrazovanje svojih mladih članova usmjeri prema dijaloškom mišljenju, prednostima i vrijednostima koje proističu iz razlika. Koji je zadatak vaspitanja i obrazovanja danas, u svjetlu neodložne potrebe za uzajamnim razumijevanjem i saradnjom među ljudima? Šta pojedinac treba da nauči da bi postao dobar građanin? Nova kulturna raznolikost predstavlja mnogo direktniji izazov tradicionalnoj kulturi i obrazovanju. Tolerancija i dijalog je nov način predstavljanja pitanja pluralizma, kulturne raznolikosti. Nove prilike i preobražaji zahtijevaju nova saznanja i stavove, puteve i nove odnose prema okolini (Šušnjić, 1994: 169).

Vaspitanje za dijalog i toleranciju, u prvom redu, mora imati u vidu mogućnosti i pravo izbora, od bračnog partnera do nacionalnosti, vjeroispovjesti, državljanstva... Odbacivanje navika svojih prethodnika i uvođenje inovacija ne smije biti osuđeno. Zadatak vaspitanja i obrazovanja je da ljudi nauče da budu vaspitavani za promjene. Tolerancija i dijalog je ono stanje duha u Bosni i Hercegovini, u modernom društvu uopšte koje mu omogućuje da dobro funkcioniše. Odavno je uočeno da je netrpeljivost proizvod vremena, ali više posljedica pogrešnog vaspitanja i obrazovanja. Sve češća su zalaganja da se pitanja tolerancije uključe u vaspitne sadržaje. Ona je značajna za sve vidove znanja, htjenja, osjećajnosti, društvenosti i duhovnosti. Tolerancija je neophodan sastojak vaspitanja. U stvari: netolerantno vaspitanje je isto što i nevaspitanje.

Može da zvuči utopijski i djeluje sizifovski današnji govor o uzajamnom prožimanju kultura, o razumijevanju i toleranciji u Bosni i Hercegovini koje, odbacujući interkulturalnu dimenziju, otvoreno forsira monokulturalnost. Poznavanje i razumijevanje drugih kultura i uspostavljanje pozitivnih odnosa razmjene i uzajamnog bogaćenja među različitim kulturnim komponentama u okviru jedne zajednice (države ili zajednice više država, ili čitavog svijeta) jeste suština tolerancije. Osposobljavanje za toleranciju znači unapređivanje kulturnih različitosti, raznolikosti, usvajanje kulturnog pluralizma kao mogućnosti da što svestranije izrazi-

mo vlastitu ličnost i naš ljudski potencijal, da se borimo protiv svih oblika isključenja i isključivosti (Vejnović, 2014: 238).

Tolerancija je nužan uslov za mogućnost suživota sa drugima. Pošto izvan zajednice nisu moguće, individualnosti su upućene na međusobnu koegzistenciju. Nemoguće je biti slobodan bez drugih. U tom smislu sloboda i nije ništa drugo do individualnost potvrđena u samoodnošenju sa drugim. Bez drugih individualnosti i naša je neprepoznatljiva i bezlična. Slijedi da se borba za slobodu sopstvenog identiteta manifestuje i kao borba za slobodu identiteta drugih. Tolerancija je neantagonistički, grupni i individualni odnos, koji omogućava koegzistenciju razlika u zajednici. Uslov za toleranciju jeste sloboda pojedinca, jer samo slobodan čovjek može biti tolerantan i samo slobodnog čovjeka možemo tolerisati. U neslobodi se tolerancija pretvara u praštanje i milosrđe, a takav oproštaj ničemu ne vodi. Da bi tolerancija u Bosni i Hercegovini bila moguća potrebno je ostvariti svijest o razlikama, pravo na razlike, otvorenost za dijalog, spremnost na udruživanje. Samo na ovaj način život uz drugoga i sa drugima neće biti pakao.

ZAKLJUČAK

Kao što smo mogli vidjeti u BiH se svi donosioci odluka „zaklinju“ u demokratiju i poštovanje institucija, koje trebaju da temelje svoje djelovanje na postignutom političkom konsenzusu, kako bi se u potpunosti uvažila etnička raznolikost BiH. Veoma često možemo čiti ili pročitati stavove struke i nauke koji predlažu uvođenje konsocijacijske demokratije kao modela uređenja etničkih odnosa u BiH i funkcionisanja institucija na demokratskim principima, jer upravo ovaj model demokratskog funkcionisanja institucija preporučuje se etnički heterogenim, postkonfliktnim, podijeljenim društvima. Naravno da bi i ovaj model demokratije mogao zaživjeti u BiH, prije toga treba uspostaviti kulturu tolerancije drugog i drugačijeg i njegovati kulturu dijaloga različitosti, u suprotnom problem etniciteta u Bosni i Hercegovini će biti još vidljiviji u svakom dijelu društva.

LITERATURA

1. Grbić, J. (1993). *Etnicitet i razvoj: Ogled o etničkome identitetu i društvenome razvoju*. Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, 26 (16).
2. Kin, DŽ. (1995). *Mediji i demokratija*. Beograd: Filip Višnjić.
3. Koković, D. (1996) *Sociologija religije i obrazovanja*, Učiteljski fakultet u Somboru, Sombor,
4. Šušnjić, Đ. (1990). *Ribari ljudskih duša*. Beograd: Mladost.
5. Šušnjić, Đ. (1994) *Dijalog kao metoda mišljenja i načina življenja*. Zbornik radova. Novi Sad: Filozofski fakultet – Institut za filozofiju i sociologiju.
6. Šupek, O. (1998) *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji, u Zgodovinske vzprednice slovnske in hrvaške etnologije*. Knjižnica Ljubljana: Glasnika SED 5.
7. Vejnović, D. (2014). *Politička kultura, dijalog tolerancija i demokratija u BiH*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.
8. Vejnović, D., & Obrenović, P. (2019). *Osnovi Defendologije*. Banja Luka: Evropski defendologija centar.

Rad primljen: 20.12.2023.

Rad odobren: 11. 7. 2024.

STRATEŠKI MENDŽMENT

STRATEŠKO UPRAVLJANJE U ORGANIZACIJSKOM SISTEMU

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 65.012.4:005.96

DOI 10.7251/ DEFSR2454031M

COBISS.RS-ID 141347841

Darko Matijašević¹

Apstrakt: Sistem se u naučnom smislu široko koristi, posebno sa stavovišta univerzalnosti i apstrakcije. U tom kontekstu služi kao široka osnova za posmatranje, tumačenje ali projektovanje procesa. Traganje za sistemskim pristupom seže duboku u istoriju, a pisani tragovi su vidljivi iz perioda antike. Zbog opšte primjene, sistem se posmatra u raznim oblicima, a posebno je značajno posmatranje sa prirodnog (biološkog) ili vještačkog (tehničkog) aspekta. Sistem svoju primjenu ima i u društvenom kontekstu. Interesantno je poimanje države i državne organizacije kao sistema. S obzirom na namjeru optimalnog upravljanja svakim sistemom, pa tako i državom, sistemski pristup dobija na značaju. Upravljanje a posebno, strateško, kako se to i zahtjeva u složenim sistemima jeste značajan izazov. Upravo razumijevanje i primjena bazičnih znanja o sistemu optimizuje i pristup državi kao organizaciji i sistemu upravljanja sa ovakvom organizacijom.

Ključne riječi : sistem, organizacija, upravljanje, strategija, država, elementi, okruženje, veze, dinamika, odnosi, optimizacija.

¹ Autor za korespondenciju: dr. Darko Matijašević, Ministarstvo inostranih poslova BiH, e-mail: spelex@outlook.com

1. UVOD

Opšta određenost sistema je u istorijskom kontekstu iskazivana prije svega preko „opšte teorije sistema“, čija određenost je prema Deželjnu (Deželjin, 1987: 15-20), zasnovana na „materijalističkoj filozofskoj orijentaciji“. U ovom smislu se cjelokupan svijet posmatra u kontekstu interakcije i dinamike njegovih pojedinih sastavnih dijelova, koji u konačnom čine „njegovu efikasnost“. Dinamičnost, kao i interakcija elemenata „čini osnov opstanka i razvoja“. Istovremeno, pored ove „materijalističke- filozofske“ osnove, opšta teorija sistema sadrži i tzv „mehanički“ osnov. To su određena svojstva, prije svega matematički i logički odnosi i modeli. Takođe, ovu osnovu, čini i „dinamički“ dio. Mehaničku osnovu, sa stanovišta klasičnog shvatanja opšte teorije, između ostalih, dali su Dekart i Njuton (Descartes R., j Newton J), ali za razliku od ovog „statičkog“, klasičnog pristupa, Viner (Wiener N.) je nametnuo „dinamički pristup“. Prema njemu, cjelokupan sistem postaje „predmetom“ sveobuhvatnog posmatranja“. Uočava se ne samo struktura-statika, nego i „interaktivnost“ njegovih pojedinih dijelova, segmenata, elemenata. Posebno, Viner daje težište posmatranja i analize na „procesu“ koji se odvijaju, te sistem prevode u stanje nestabilnosti. Ovo stanje se uz instrument „povratne veze“ ciklično uravnotežuje. Stoga, opšta teorija sistema ima svoju instrumentalizaciju u „biološkim i društvenim“ sistemima. Isto tako i u procesima, bazirano na spoznaji „da su nužnost i slučajnost takođe u međusobnom odnosu“. Posebna teorija sistema nastaje iz opšte i predstavlja „svrsishodno prilagođavanje“ opšte teorije u pojedinim „naučnim ili praktičnim područjima“ ili naprosto, kao sredstvo za praktično „razrješavanje problema složenije prirode“.

2. OPŠTI ODNOS KA SISTEMU

Razmišljanja o sistemu imaju svoje začetke iz opšteprihvaćenih filozofskih pristupa da se u ljudskom, prirodnom okruženju izdvajaju različiti skupovi stvari, pojava i ideja, koje su na neki međusobno u vezi, interakciji i u kojima se mogu uočiti određena svojstva.

Sistem (grč.-systema), ono što je sastavljeno, sustav, cjelina, prema izjavesnom gledištu uređena i od raznovrsnih stvari sklopljena cjelina, skup uređenih dijelova, npr., u matematici po logičnim načelima uređena raznovrsnost matematičkih tvorevina kao: jednačina, tačaka, krivih, površina, oblik upravljanja i upravljanja državom, način rada, način postupanja, građevina, plan, cjelishodno sastavljena cjelina (npr. Sistem svijeta, Sunčani sistem, notni sistem i dr.); bez sistema, bez veze, bez plana, nenaučno. Sistem ima očigledno i svoje specifičnosti, svoj a svojstva koja ga bitno karakterišu i izražena su u dosadašnjoj praksi i naučnoj misli brojnim izrazima i određenjima u tom kontekstu (Vujaklija, 1980: 849).

Poimanje sistema je već uočeno, pa čak i vrlo prepoznatljivo „naznačeno“ u starim antičkim filozofskim radovima. Poznati filozof Anaksimandar je putem svojih djela, iskazanim u prozi, sačinio „pisani mozaik“ predstava o „porijeklu svijeta“, koje po njemu počinje „od Zemlje i Neba“, a potom „se završava“ pojavama životinjskog i posebno „ljudskog života“. Na ovaj način je „definisao“ i pristup „filozofije kosmologije“ u dugogodišnjem, vjekovnom periodu. Anaksimandar je definisao pojam „apeiron“-a, kao „prvobitnim načelom“ neke stvari, koje se prevodi kao „bezgranično ili neodređeno“. Daljim analiziranjem njegove teorije antički filozofi su došli do zaključka, da se mogu opisati dva potpuno suprotna ali značajna „svojstva svijeta“. Naime, u proznim djelima, njegovi iskazi sugerišu „zajedničku analogiju u proizvodnji“ različitih svijetova. Na nebu „Sunca i Mjeseca“, a na zemlji „animalnog života“. Čak šta više, zapaža se, da se to dešava, događa suštinski „istim mehanizmom“. Iz ovakvih naznaka izvedeno je mišljenje da Anaksimander „vidi svijet kao sistemsko jedinstvo održavano dinamičkim preobražajima, koji su ljudskom umu potpuno razumljivi“. Isto tako, Anaksimandar se poetski izražavao i prema zvijezdama, suncu, vatrenim krugovima, njihovim odnosima. Na onaj način, „uočljiva je potraga za sistemom“, s obzirom da on, „naizgled haotičnu raznovrsnost“ koja je uočljiva na nebu, putem svojih poimanja „svodi na najprostiju šemu geometrijskih i aritmetičkih odnosa“, uz uočavanje i „preobražaja“ ali i „funkcije krugova vazduha i vatre“. Njegova objašnjenja „dovode u vezu“ interakciju „vatre i vazduha“, uz ranije identifikovan „proces odvajanja, kao uzrok obrazovanja i apeirona, vatrene kugle koju obavlja vazduh, a koja se zatim i sama

odvaja, kako bi se zatvorila u vazdušne krugove“. Svijet i kosmos su „njegov sistem“ i njegova tumačenja su da postoje „fizički procesi kao stalna interakcija“, a svoj stav prema kosmosu je iskazao sa; „nema uređenog kosmosa bez uma koji bi ga uređivao“. O tome, kako um vrši svoju „upravljачku ulogu“, Anaksimandar nije mogao dati odgovor i nije se upuštao u dalja tumačenja. Aristotel je dalje pokušao da nađe „ključ“ za odgonetavanje „apeirona“ uz formulisanje teze o vječnom kretanju“ (Tejlor, 2007: 74–77).

Znači, postoji „opšteprihvaćena“ naučna spoznaja i naučno prihvaćanje „postojanja sistema“, te bi i mi u svom pristupu išli u smeru „odbacivanja“ spoznajnoteorijske sumnje o njegovom postojanju. U ovom kontekstu „pojam sistema“ označava nešto što je stvarno sistem i tako preuzima na sebe „odgovornost“ za potvrđivanje svog iskazivanja i posljedica postojanja i funkcionisanja u stvarnosti (Luman, 2001: 49).

Humanističko-filozofsko poimanje svijeta kao „ljudske tvorevine“, predstavlja značajan iskorak ka upštenom generisanju osnova naučnog pristupa poimanju sistema i sistemskog. U suštini humanistički pristup poimanju svijeta se suprostavlja onim filozofskim pristupima koji dovode u pitanje njegovo „realno postojanje“ ili njegovu „realnu strukturiranost“ nezavisno od čovjeka i ljudske svijesti. Isto tako, ovaj teorijski pristup poriče i sve filozofske doktrine koje svijet smatraju nečim apstraktnim, odvojenim, izdvojenim ili apsolutno nezavisnim od čovjeka. Odnosno, svijeta kao nečega „dato samog od sebe“, neminovnog, nečega čemu čovjek jednostavno i nužno mora da se prilagodi ukoliko želi opstati i postojati. U ovakvom humanističkom pristupu naglašava se subjektivna i suštinska uloga čoveka, koji nije pasivno biće, uz shvatanje da je „i on proizvod dugoročne evolucije“, te da ima niz interakcija sa „materijalnim svijetom“. Ova interakcija je, na višestruk i višedimenzionalan način, uslovljena sa strukturalnim i kvalitativnim odrednicama objektivne situacije, odnosno ambijenta, okruženja. No, nesporno je, da se obzirom na poimanje i prihvatanje „postojanja materijalnog svijeta“, kao i svjesnosti „evolutivnih i prirodnih procesa“, ali i interakcija zavisno ili nezavisno od čovekove volje, sa upravo čovjekom u „centru“ tih procesa i interakcija, može govoriti o „prepoznavanju i poimanju“ sistemskog pristupa u ovom generalnom filozofskom, humanističkom poimanju i generalizaciji

svijeta. Dalje, čovjek bitno determiniše, i svojom praksom „stvara jednu preobraženu sredinu“, koja je prilagođena njegovim potrebama. Suštinski, „materijalni objekat“ koji ne bi bio shvaćen sa stanovišta čoveka, odnosno bio predmetom „poimanja čoveka“, predstavljao bi „stvar po sebi“, kako to definiše Kant. Sve „materijalne objekte“, a koji čine „materijalni svijet“ kao sistem, čak i kada su u pitanju prirodni objekti, čije je prepoznavanje nesporno (zemlja, voda, zvijezde, kamen i sl..) i prije nastanka čovjeka ali i po opštosti poimanja i njegove moguće propasti su takvi, upravo, kakve „čovjek prepoznaje“ i kakvi su „u odnosu na čovjeka“. Karakteristike, svojstva materijalnih objekata koje opažamo, i koje možemo opaziti, kao boja, forma, čvrstina, uslovljene su tako „samom strukturom“ materijalnog objekta ali i limitiranim ljudskim čulima, kapacitetom i formom mišljenja, kao i stepena razvoja i kulture samog mišljenja (Marković, 1994: 173–175).

3. POIMANJE SISTEMA U BIOLOŠKOM I MEHANIČKOM SMISLU

Pojam sistema, se prema Bertalanfiju (Ludwig von Bertalanfy, 1901-1972), osnivaču moderne teorije sistema i tvorcem „opšte teorije sistema“, može doživjeti u svakidašnjoj realnosti, u često, običnoj dnevnoj upotrebi u „širokom polju“ primjene, od industrijskih preduzeća, pa do „posvećenika“ u pitanja čiste nauke. Snažan je trend kako u teoriji, tako i praksi, predstavljen u u obliku „novih utopista“, koji su nasuprot autoru, bili zagovornici tehnologije i tehnokratije, systemske analize, systemskog inženjeringa. Tehnologija je unapredila odnose „čovjeka i mašine“ u tom smislu i na to nivou, da je „systemske pristup“ postao nužan, okupljajući timove raznih specijalista, kako bi se dao odgovor na pitanja optimizacije organizacije, koje je na globalnom nivou evoluirala u nešto što se može nazvati „četvrta industrijska revolucija“. Na sva ova pitanja, niti jedna pojedinačna nauka, filozofija, fizika, matematika, biologija, sociologija, psihologija, i druge, nisu mogle dati odgovor, a upravo, imajući u vidu kontinuitet napora i evoluciju u pokušajima odgovora, u parcijalnom naučnom, ali kontinuitranom istorijskom kontekstu. Koncept naučnog systemskog pristupa „sistemu“ ima svoj dug istorijski put,

kao i svaka „nova ideja“, koja je bila začetnik odgovarajuće nauke, iako je kao, sveobuhvatni pojam, u suštinskom smislu, sistem „istorijski ukorjenjen“, inkorporiran, u čuvenim filozofskim delima, pa dalje, parcijalno, u raznim već navedenim oblastima (Bertalanfi, 2009: 3–12).

Sam autor, je početkom 1920-ih godina, počeo sa ozbiljnim istraživanjima u polju teorije biologije, pokušavajući da da odgovore, i potisne tada dominantni naučni pristup „mahanističkog“ pristupa u poimanju ove nauke ali i generalno u nauci, koja je „prenebregavala ili aktivno odbijala“, upravo ono što je on smatrao ključnim u „fenomenu“ ljudskog života. On je zagovarao organsku koncepciju u biologiji koj daje naglasak na shvatanje organizma kao cjeline ili sistema. Kao glavni cilj biologije kao nauke vidio otkrivanje principa organizacije na svojim različitim nivoima. Prva konstatacija autora je u 1925/26 godini, dok je Vajthedova (Whitehead's) filozofija „organskog mehanizma“ objavljena u 1925. godini. Kenonov (Cannon's) rad o homeostazi (održanje stalnog sastava i osobina unutrašnje sredine, pa.a.) se pojavio u 1929 i 1932. godie Klod Bernard (Claude Bernard, pa.a), je bio veliki prethodnik organske koncepcije, ali je njegov rad jedva bio poznat izvan Francuske, čak sada čeka procenu (Bernal, 1957: 969). Istovremeno pojavljivanje nezavisnih sličnih ideja na različitim kontinentima je bilo simptomatični novi trend, koji je, međutim, zahtjevao vreme da bude prihvaćen (Bertalanfi, 2009: 12).

Slično kao i Robert Viner, Boguslav je bio zagovornik da je „svrha ljudskog inženjeringa“, odnosno, upravljanja ljudima „eliminacija“ ljudskog faktora u najvećoj mogućoj meri u sistemu i organizaciji. Prema njemu, „nije bilo potrebe“, da postoji briga ili interes za pitanje „prirode čovjeka i njegovih psiholoških“ potreba i potrebno je jedino „uključiti“ čovjeka u sistem, po osnovu čega će se „prilagoditi“ bilo kojim zahtjevima koji će sistem staviti pred njega. Ovakav tehnokratski, korporativno-razvojni-sistemski pokret, je bio prvenstveno u funkciji vojno-industrijskog kompleksa a potom i u funkciji edukacije administracije. Takođe, i sam Viner je tvrdio da se „upravljačkim tehnikama“ može razriješiti pitanje ljudskog faktora, odnosno, da se pitanjem razvoja „tehnika inženjeringa i upravljanja“ mogu postići i zamjeniti ljudska uloga u sistemu i pristupiti traženju „nove dimenzije“ čovjeka u organizaciji i sistemu (Devej, 2012: 297).

Znači, uzrok, zasnovanost i potreba da se sistem još dublje i specifičnije poima kao poseban i bitan entitet, bilo je poimanje „strukturalnih ili jednakoobličnih-izomorfnih osobina“, karakteristika i pojava u različitim naučnim poljima. Uočeno je jasno postojanje podudarnosti po pitanju „uticanja“ na ponašanje različitih entiteta u poljima, koja su, u suštinskom smislu, bila vrlo različita i tumačena sa suštinski različitih naučnih pozicija. Tako se naprimjer, moglo uočiti da je moguće „primjeniti“ zakon o eksponencijalnom rastu određenih bakterijskih ćelija, brojnosti bakterija, životinja i ljudi i na „progres“ u naučnom istraživanju, koji je izmjeren u opštem smislu „brojem publikacija“, kao što su to recimo polje genetike ili nauke u generalnom smislu. U bavljenju sa „skupom elementata“ mogu se uočiti tri različite grupe u smislu njihovog broja, podvrsta i odnosa između elemenata. Tako, da bi u odnosu na ovakav pristup, sistem mogao biti shvaćen kao „skup“ elemenata u stanju međusobnih relacija kao i višestrukih relacija sa svojim okruženjem. Bilo kakva mogućnost napretka, pokretanja u svrsishodnom smislu moguće je jedino „prelaskom“ iz stanja „nepromjenjive celovitosti, ukupnosti“ u stanje „promjenjivosti i mijenjanja“ dijelova samog sistema (Bertalanfi, 2012).

4. SISTEM SA BAZIČNOG FILOZOFSKOG STANOVIŠTA

Sistem, kao i drugi pojmovi kao što su definicije, razmjere, logičko rasuđivanje, govor, obajašnjavanje rečenica i drugo, odnosno čitav niz značenja se može dovesti u vezu sa antičkim poimanjem „logosa“. Dakle, dodaje se sistemu i ta specifična dimenzija, vrlo kompleksna, znači njegova kompleksnost se naznačava u kontinuitetu od samog korjena poimanja sistema kao pojmovnog entiteta. Logos, prema mnogim filozofima, među kojima i Aristotel, a posebno Heraklit „sugeriše“ da je to nekakava „koherentnost“, postavljanja „principa u osnovi našeg značajnog svijeta“ i koga prema Heraklitu „možemo čuti“, zahvaljujući tome „što čujemo“ iako se logos od Platona nadalje povezuje kao „Heraklitovim interesovanjem za promjenu“. Platon je upravo i zastupao tezu da „sve teče i ništa ne ostaje u stanju mirovanja“. No, međutim, izdvaja se i odnos logosa prema „sistemskim promjenama i sistemu“. Prema ovim tumačenjima „logos“ predstavlja „mjeeru ili srazmjeru“, koja je nepromjenjiva i re-

gularna u procesima prirode razmjene. Navedena mjera je „nezavisna od materijalnog kontinuiteta“. Ne može biti shvaćena kao neka vrsta „kontinuirane robne razmjene“. Prema Heraklitu „logos“ obezbjeđuje da „ostaje ista vrijednost“, nakon procesa „diskontinuiteta u promjenama“, koji u svijetu „opazamo kao i strukturisan sistem odmerene srazmjere“. Drugim riječima, poslije promjene „ostaje ista vrijednost srazmjere“, odnosno da je proces „odmjeren prema istom logosu“. Prema Tejloru, pretpostavka je da nijedna materijalna supstancija, nije trajno označila radikalni prekid sa starijom jonskom tradicijom, koja je težila da i za procese promjene nađe jedinstvo u obliku jedne osnovne tvari, koja preostaje u promjeni, i koja se ispoljava u različitim oblicima, ali u krajnjem obliku zadržava svoj identitet. Za Anaksimena je sve neki oblik vazduha, i razlikuje se samo po gustini. Za Heraklita nije važno da li vazduh sasvim „umire“ dok se vatra rađa iz njegovog pepela. Još uvek sa smislom možemo reći da svijet ima trajan identitet, poput identiteta rijeke koju neprekidno priticanje nove vode čini rijekom. Logosom se „obezbjeđuje“ da „sve tačke u radikalnoj promjeni“, u kojoj nema očigledne „materijalne supstancije“, ali „svijet koji se mijenja“ u toku tog procesa, u krajnjem „ipak ima koherentnost i jedinstvo“ (Tejlor, 2007: 114–117).

Sistemom se u konačnom može smatrati celina koja se sastoji od svrsishodno udruženih dijelova, koji su u interakciji međusobno, a kao cjelina i sa svojim okruženjem. Sve je u funkciji ostvarivanja zajedničkih interesa ili u najopštijem slučaju se podrazumjeva izdvojena funkcionalna cjelina koja se sastoji od skupa objekata, njihovih utvrđenih svojstava (atributa) i skupa relacija koje povezuju te objekte kao i osobina tih relacija. Ono što nije obuhvaćeno sistemom predstavlja njegovo okruženje.

Već se kako je to načelno predstavljeno, i kroz sama prvobitna antička poimanja po pitanju sistema, mogu kategorisati određene osobenosti, karakteristike, specifične za sistem. Nesporno je da su u antici već pitanja postojanja sistema, njegove supstancije, određene interakcije i procesi, bili suštinski u funkciji kretanja ili promjene stanja.

Grčki filozofi „atomisti“ koji su bili bazirani na radovima i teorijama Leukipa i Demokrita, kao i njihovih sljedbenika, te su, prema Aristotelu, imali „opazljive podatke o mnoštvu, kretanju i promjeni“ i zajedno su sa Anaksagorom pokušavali da ove teorije „pomire sa elejskim poricanjem

mogućnosti nastajanja i nestajanja“. Za atomiste, nasuprot Anaksigori, „prvobitne stvari nisu bile svojstva ili tvari, već fizičke pojedinačnosti, a prvobitni procesi nisu bili mješanje i razdvajanje, već obrazovanje i razlaganje tih pojedinačnosti“. Takođe, specifičnost „atomista“, ka Anaksagori, je bila u tome što su „osnovne pojedinačnosti bile neopažljive“. U skladu sa time, s obzirom da „njihova svojstva nisu bila uočljiva“, morala su biti teorijski pojašnjena i rastumačena. Tako su „atomisti“ formulisali „fizički nedjeljive čestice (atomon, doslovno: koji se ne može sjeći)“, s obzirom da su „morale biti premale“ i na taj način se na fizički način nisu mogle spoznati. Aristotel izvještava o jednom (nepouzdanom) atomističkom argumentu-koji je donekle blizak Zenovim dokazima protiv mnoštva - da kada bi, kao što je naprimjer tvrdio Anaksagora-teorijsko bilo moguće dijeliti neku materijalnu stvar *ad infinitum*, ta bi podjela morala da tu stvar svede na ništa. Ovaj zenovski argument bio je potkrijepljen drugim argumentom, koji je vodio istom zaključku atomi su teorijski nedjeljivi zato što ne sadrže prazninu...Isti princip objašnjava to što atomi odoljevaju drugoj vrsti promjena, kao što je preoblikovanje, sažimanje i širenje: sve te promjene zahtevaju izmeštanje materije unutar atoma, što je nemoguće bez praznina koje bi prihvatile izmeštenu materiju (Tejlor, 2007: 225–226).

Pored ovog činjeničnog, da su premale i fizički nedeljivog svojstva, Aristotel dodaje i još jedno „načelno“ svojstvo. Prema baznoj „atomističkoj“ teoriji, „atomi su u stanju vječnog kretanja u baznom prostoru“. Ovo kretanje „nije proizvod“ nekog plana, međutim ono je određeno „nizom prethodnih interakcija između atoma“. Ovdje dolazimo do čuvenih kritika Aristotela Demokritu da je on „otklonio finalni uzrok“ i „kretanje atoma“ u potpunosti učinio „neprirodnim“, jer ako je prazan prostor „postularno“ određen kao nešto „neophodno za kretanje“, onda time atomisti narušavaju „elejski princip“, da „ono što nije ne može biti“. Međutim, očigledno je da je „praznina postulirana“ i u cilju poimanja „mnoštva“ stvari. Ovo se zasniva na shvatanju da su atomisti slijedili Parmenida u smislu tumačenja „da ne bi moglo postojati mnoštvo stvari, ukoliko ne bi bilo praznine koja bi ih razdvajala“. Pošto atome „razdvaja prazan prostor“, oni po ovoj teoriji ne bi nikada mogli doći u dodir, ali su sa vremenom razvijane teorije o njihovom „sudaranju“, interpretacijama „pre-

plitanja“ ali je ostala nedosljednost i do perioda savremenih filozofskih shvatanja po ovom pitanju. I dok se gledišta atomista o ovim temama u znatnoj mjeri mogu rekonstruisati u opštim crtama, mnogo je nejasno u pogledu detalja. Svemir atomista je nesvrshovit, mehanicistički i deterministički, svaki događaj ima uzrok, a uzroci nužno dovode do svojih učinaka. U širem smislu ovaj proces je mehanički, u krajnjoj liniji, sve se u svijetu događa kao rezultat međudejstva atoma. Proces djelovanja atoma, nema ni početak ni kraj, a svaki pojedinačni stadijum tog procesa nužno je uzrokovan prethodnim stadijumom. Ali kako su tačno atomisti shvatali funkcionisanje tog procesa, ostaje nejasno. Tu nejasnoću uglavnom treba pripisati fragmentarnoj prirodi svjedočanstava, koja posедуjemo, ali je moguće i da izlaganje same teorije nije bilo sasvim lišeno nejasnoća (Tejlor, 2007: 226–227).

5. POKUŠAJ SISTEMAZIZACIJE U OPŠTU TEORIJU SISTEMA

U današnjim savremenim uslovima ne postoji saglasje po pitanju opšte teorije sistema. Opšta teorija, više znači kao „zbirna oznaka“ za širok spektar pristupa u okvirima istraživačkih postupaka u različitim područjima i na nivoima njihove primjene. Danas postoje usaglašeni stavovi, da postoji jasna „diferencijacija“ sistema i njegove „okoline“. Odnosno, da postoji uzajamni „odnos“ sistema i njegove okoline. Sistemi su i svojom „strukturom“ orijentisani na svoju okolinu i bez nje, „okoline“, ne bi mogli da postoje. U ovom kontekstu „granice“ sistema i njihovo održavanje, podrazumjeva nužnost za opstajanje ili uopšte postojanje sistema. Same granice sistema ne nanose štetu „vezama“ i međusobnoj „interakciji“, kako unutar sistema, tako i odnosa, interakcije sistema sa svojom okolinom. Vrlo je kompleksan odnos sistema i njegove okoline ali je bitno napraviti razliku, uočiti posebnu dimenziju u „odnosu okoline nekog sistema“ i sistema u „okolini“ ovog sistema. Drugim riječima, mora postojati jasno poimanje razlike i dimenzije odnosa sistem-okolina i sistem-sistem. Uočavanjem ove dimenzije, „odvajanja, diferencijacije“ sistema i okoline, dolazimo da zaključka o posljedici diferencijacije. Naime, dolazi do „interne diferencijacije sistema, odnosno, unutar samog

sistema, može doći „do daljih diferencijacija sistem-okolina“. To suštinski znači, da se u okviru sistema „diferenciraju dijelovi sistema“ a cjelokupni sistem tada dobija dimenziju „interne okoline“. Ovakav proces se dalje može multiplicirati, te cjelokupan sistem „umnožava“ samoga sebe putem brojnih „diferencijacija sistem-okolina“. Na ovaj način sistem se razlaže na „sastavne dijelove“ i dolazi do „interakcije“ ovih dijelova unutar ambijenta „interne okoline“ samog sistema. Suštinski, „umnožavanje“ dijelova, odnosno dalja unutrašnja diferencijacija sistem-okolina je postupak „uvećanja kompleksnosti“, složenosti sistema. Time dolazimo i do pojma složenog sistema. Na drugoj strani, imamo još jednu „konstitutivnu diferencijaciju“. To je diferencijacija „elemenata“ sistema i „relacija“ između njih. Elementi sistema dobijaju svoj kvalitet tako što se „relacijama“ dovode u međusobni kvantitativni i kvalitativni odnos. Kvantitativno, elementi sistema se u međusobnim relacijama, mogu matematički izraziti brojem relacija ali sa samom „suštinom kvaliteta relacije“, odnosno „zamislive relacije“ dobija se dimenzija kvaliteta elemenata sistema, sistema u cjelini. Ovaj „proces“ je moguć jedino na principu „selekcije elemenata i veza“, a što dalje nužno vodi formiranju složenih sistema. Klasično „interno diferenciranje“ po osnovu odnosa „sistem-okolina“ vodi u stanje „diferencijacije samog sistema“ a ne u njegovu kompleksnost (Luman, 2001: 49–60).

Kroz ovakav pristup dalje dolazimo i do shvatanja postojanja „elemenata“ u sistemu, kao „jedinica sistema“, koje se više ne mogu razlagati. Ovako, isključivo određenje, u suštini, naučnoteorijski nije održivo, uzimajući u obzir barem jedan aspekt u pristupu. Naime, daljim razlaganjem, mikroskopski gledano svaki element predstavlja „više-kompleksni sastav“. No, sa aspekta pokušaja nužne apstrakcije, u cilju teoretskog obuhvata poimanja sistema, pristup limitiramo na ovako pojmovnoteorijski prihvaćenu definiciju i shvatanje elemenata sistema. Uvažavajući dakle princip, da se „element“ sistema ne može dalje razlagati, dolazimo i do nove dimenzije samog sistema. Sistem se, bazirano na ovakvom shvatanju „konstituše“ i „mijenja“ putem „odnosa“ njegovih elemenata. Znači bitno je uočiti da je „odnos“ elemenata sistema „konstitutivan“ za sistem. Stoga se u pristupu poimanja i analize sistema, ovaj aspekt uzima kao primaran u odnosu na dimenziju posmatranja sistema na osnovu

„diferencijacije sistem-okolina“. Ključni pojam u teoriji sistema je pojam „regulisanja“. Ovaj pojam se odnosi na međusobne „relacije između elemenata sistema“. Isto tako, podrazumjeva se, da „određena relacija“ nije „slučaj“ nego da je spoznajnoteorijska kategorija. Relacije se događaju u „uslovima mogućnosti“, dakle, u dimenziji spoznaje o postojanju „uslova“ u kojima se relacije ostvaruju i „mogu biti regulisane“. U ovom kontekstu, mora se istaći da relacija postoji „zato što se pojavila i neka druga“, odnosno da postoji njihov uzročno-posljedični odnos. Međutim, na drugoj strani, treba istaći da mogu postojati i posebni elementi „katalizatori“, odnosno stvaranje „forme višeg stepena“ između relacija, a kako to Marks definiše kroz „teoriju forme“. Bazno stajalište teorije sistema, iako je teško teorijski odbranljivo i tačno utemeljeno, jeste da „količina relacija“ između elemenata sistema, određuju, prvo „osnov konstituisanja“, formiranja sistema, te da se razvojem „kvantiteta, količine relacija“ sistem dobija karakteristiku „regulisanja“. Na ovaj način se, u suštini, iskazuje korelacija u odnosu „količine relacija“ i „kompleksnosti sistema“. Sistemi sa „manjom količinom relacija“ su manje kompleksni. Na drugoj strani, sistemi sa dimenzijom „uvećanja količine relacija“ poprimaju dimenziju uvećanja nivoa kompleksnosti (Luman, 2001: 60–63).

6. DAVANJE SVOJSTAVA SISTEMU

Karakteristika sistema je da po pitanju izvršavanja nekog zadatka, mora imati upravljačku funkciju, preko koga se ti zadaci mogu ostvariti. Znači, sistem mora imati i odgovarajuća sredstva ili načine, odnosno „izvršne organe“ (ljudi tako poseduju ruke i noge), a druga karakteristika, odnosno svojstvo je da moraju imati „*en rapport*“ sa spoljnim svijetom. Ovo se ostvaruje preko čulnih organa, kod mehaničkih sistema, naprimjer, preko fotoelektrične ćelije ili termometara. Funkcija ovih izvršnih organa je da omoguće „izvršavanje“ i „vode računa“ o izvršavanju a ne samo da obavještavaju o „postojećim okolnostima“ u spoljnjem svijetu“, okruženju. Zbog toga, moraju postojati „centralni organi“ za „donošenje odluka“. Ovo se odnosi za bilo koji oblik ponašanja, nivoa sistema, posebno za složenije ponašanje, složenije sisteme. Ovi centralni organi „određuju“ šta će mašina ili ljudski organizam uraditi na osnovu „infor-

macija“ koje prima i koje pamti mašina „memorijom sličnoj živim organizmima“ a čovjek sopstvenom memorijom (Viner, 1964: 49–50).

Svaki sistem se sveobuhvatno može sagledati kroz elemente, strukturu, dijelove, unutrašnje veze, svojstva, procese, granice, okruženje, funkcije i ciljeve.

Pojam „elementa“ je od davnina zanimao filozofsku misao i sama teorija o elementima nastaje, kao jedno od „najuticajnijih otkrića“ u istoriji nauke. Ovo dostignuće, dostigao je još Empedokle, koji je pošao od jednog osnovnog principa, a to je „razumijevanje prirode“ samog elementa. Naime, Empedokle je prirodu elementa, sva svođenja svih oblika prividnih nastajanja, promjena i propadanja, skupa sa određenim i promjenjivim svojstvima onoga što je opaženo, sveo, uopštio, putem ograničenog broja entiteta „koji imaju odlike nepromjenjivosti i trajnosti“. Na određeni način, Empedokle je nastavio rad i zaključke svog prethodnika Parmenida, koji je ustvrdio „da ne mogu istovremeno postojati apsolutno rođenje i smrt“. Ovo bazira na postavci da „istodobnost“ logički odbacuje „vremensko nepostojanje“. Blisko tumačenje Parmedinovog pristupa, objašnjava Anaksagorin fragment: „Nemoguće je postojati iz onoga što nije, niti se zbililo ni čulo da ono što jeste propade sasvim“. Znači, Parmenid je poricao „odgovarajuće prostorno nepostojanje“, a Empedokle je to „definisao“ kao „prazninom, ono prazno ili kenon“. Takođe, iz sličnih logičkih razloga, odbio je da „prihvati da nešto“ može da deli „neprekidnost i homogenost bića“. Na osnovu Parmenidovog „puta mnijenja“, Empedokle je „razvio shvatanje o minimalnom broju elemenata, sa stalnim i nepromijenjenim svojstvima, koji su kadri da objasne svijet mnoštva i raznovrsnosti, preko svoje srazmjere i raspoređa u jedinjenjima“. U samom početku, on je izbjegavao da odredi broj elemenata, već je to (u broju četiri, a što odgovara vatri, vazduhu, zemlji i vodi) iskazao sa izvodima iz Anaksagorine filozofije. Kao pjesnik se izrazio sa: „Četiri najpre počuj, postoje korijena svega: blistavi Zevs, životvorna Hera i Aidonej, Nestis što suzama svojim za smrtnu napaja vrelo“ (Tejlor, 2007: 186–187). Dubina razmišljanja su, prema tumačenjima imala dublje korijene, i u nauci je ostao upamćen Empedoklov izraz-rizomate (korijeni), sa kojim je on „objedinio“ svoja četiri osnovna elementa, zemlju, vazduh, vatru i vodu.

Možda je Empedokle imao na umu Homersku podjelu svijeta, koja je nebo dodelila Zevsu, more Posejdonu, podzemni svet Hadu, a Zemlju ostavila zajedničku svima, da bi zatim tu podjelu prilagodio dvama parovima muškog i ženskog principa-jednom višem (Zevs kao vatra i Hera kao vazduh), te jednom nižem (Aidonej kao zemlja i Nestis kao voda). Četiri je bio ekonomičan, minimalan broj, čijem izboru ide u prilog značaj koje su suprotnosti toplo/hladno, suvo/vlažno imale za starije Milećane, kao i to što su to četiri različita temeljna načela: vazduha (Anaksimenes), vatre (Heraklit), vode (koje se pripisuje Talesu) i opšte tradicije, prema kojoj je Zemlja majka svega. Skup od četiri-što je prvi kvadratni broj, koji je kod Pitagore jače povezan sa pravdom-takođe je dopuštao uzajamnu djeelatnost unutar jedne uravnotežene strukture. Empedokle je u konačnom sačinio „dalekosežni zaključak” i suprostavio je svoju teoriju Anaksagorinoj teoriji „o beskonačnoj djeljivosti jedinjenja”. Svoju teoriju, poimanja elemenata tumači identično Aristotelovom izrazu kao „djeljive, ali koji nikad neće biti podjeljeni”. Na, ovaj način Empedokle je definisao da „sve žive i nežive oblike treba razumjeti kao određene rasporede u različitim razmjerama malog broja nepromenljivih, kvalitativno različitih elemenata”. Ovakva definicija postala je osnovom za dalja filozofska i druga istraživanja antičkog perioda ali i dalje u srednjem veku, kao i savremenog doba. Postavile su se na ovaj način i osnovne „hipoteze” savremenih nauka (Tejlor, 2007: 186–189).

Veze između elemenata, kao i struktura u koju su elementi uvezani, takođe se već kao pojmovi spoznani u davnim, čuvenim antičkim radovima, fragmentima Empedokla i Aristotela. Aristotel je, baveći se Empedoklom „pohvalio njegova” uviđanja da „karakter nekoj stvari” ne daju toliko elementi od kojih je načinjena, već „logos ili srazmjera njihove kombinacije”. Ovo će postati daljom osnovom za Aristotelovo učenje koje će postati poznato kao „formlni uzrok”. Značaj koji Aristotel pripisuje Empedoklu je u činjenici „iskazivanja spone između elemenata, ali ne kao dodatni sastojak, već kao inherentno sadržano u njihovoj privlačnosti kada se spoje u ispravnoj formuli”. Opisujući svijet na zemlji, Empedokle je uočavao „strukture drveća, biljaka i voća, pa do raspona životinjskih vrsta”, kao i „oklopa”, koji je „struktura morske kornjače”. Ovim putem, Empedokle je donekle iskazao svijest o biološkoj „analogi-

ji i homologiji”, između „biljnih i životinjskih struktura”. Isto tako, uočio je i „proces”, koji se na određen način mogu „dovesti u vezu”. Prema njemu, „čini se da se iste promjene, sepsis, odvija u „tečnostima”, te da od „vode pravi vino, mlijeka jogurt...”. U suštini, svojim razmišljanjem o svijetu i oblicima života Empedokle je oučio „zajedničku funkciju pokrivanja i zaštite”, koja se „ukršta u oblicima života i različitim elementima, kako bi spojila ljude i biljke na kopnu, ptice u vazduhu a ribe u vodi”. Empedokle je takođe bio preteča Aristotelovog „petog elementa, *quinta essential*”, odnosno „onom koji vječno okružuje kosmos”. Onome kome je „srodna ljudska psyche” (Tejlor, 2007: 195–197).

Pitanjima „granice”, bavio se još Parmenid, u odnosu na dilemu „stvarnosti ili onoga što jeste” i „iz čega” ono nastaje, kao i drugih dilema. Parmenid u svojim iskazima „granicu” opisuje kao „stegu stvarnosti”, jer njegov pristup „potrebi za potpunošću” predstavlja logičku stegu. Postavljaju se i dileme „prostornih i vremenskih” svojstava, jer „riječ granica” sama po sebi ne iskazuje suštinu, a „jasniju” definiciju granice i ograničenja dao je Filolaj i „pitagorejci”. Filolaj je svoju polaznu tačku imao u „gnosis”, što bi značilo „svakodnevno spoznajno uviđanje pojedinačnih stvari”. Ovo uviđanje je zasnovano na „saznajnom i iskustvenom”, te su na ovaj način pojedinačne stvari „mjerljive i brojive” i, posljedično moraju biti „odvojene od svega drugog jednom oštrom, određenom granicom”. Sam Filolaj, ističe da granica može biti vremenska i prostorna, a o tome, koje je vrste, i sam predmet će imati „mjerljivu veličinu, zapreminu ili vremensko trajanje”. Tako „saznajni skup predmeta” mora imati svoju identifikaciju, „imati broj” ili „biti prepoznatljiv” kao jedan predmet a ne „mnoštvo”. Dio „onoga što jeste mora biti jedinka”, a isto tumači i Parmenid, da „mora imati granicu”. Znači, još Filolaj sa svojim razmišljanjima dovodi do „logičkog razdvajanja sadržaja univerzuma” na dvije kategorije. Prva „ona što ograničava” i druga „ono ograničeno”. Filolaj je vođen matematikom u smjeru Aristotelove „forme i materije, te po takvom tumačenju bilo kakva „tvar” od koje je neka „pojedinačnost načinjena” nije „ograničena” sama po sebi, već mora „postojati i granica” jer bi u suprotnosti „ta pojedinačnost” mogla postojati u bilo kojij veličini. Filolaj nije mogao dati detaljnije objašnjenje šta bi „dalje taj sklop uključivao”, jer je smatrao da to nadilazi ljudsko saznanje. Isto tako, po

pitanju kosmosa, Filolaj ističe da je i on „sklopljen” od „strukture” koja je sklopljena sa „sadržajima koji su ograničeni i koji nisu ograničeni”. Njegov pristup je „blizak“ Aristotelovom shvatanju „takozvanih pitagorejaca“, koji je tvrdio da su neki od njih, sačinili „dve kolone parova, suprotnosti, u kojima su nalazili ograničeno/neograničeno, parno/neparano, jedno/mnoštvo, desno/levo, muško/žensko (Tejlor, 2007: 151–171).

Iz navedene elaboracije, kao i spomenute neke od teoretskih komparacija, po pitanju pojma sistema, očigledno je da je veliki broj autora, sa različitih aspekata, istorijskog konteksta i drugih osobenosti, ne samo pojmovno određivao sistem, nego i klasifikovao njegova bitna obeležja. Imajući u vidu već iznesena istorijska poimanja i određenja sistema, Deželjin ga definiše kao “skup međusobno svrsishodno povezanih I međuuticajnih elemenata, stvari, pojava I odnosa- u njihovom kretanju I promenljivosti u prirodi, tehnici I društvu I otvorenosti prema svojoj okolini, skupu koji se istodobno karakteriše određenim ciljevima koji ga povezuju u celini sa povratnim vezama pomoću kojih se on upravlja I samoupravlja.” Takođe, prema njemu, nema sumnje da postoji jedan jedini sistem-univerzum. Međutim, ako se tako univerzalni sistem podeli na njegove sastavne dijelove i ako ga se posmatra apsolutno ili relativno otvorenim prema svojoj okolini (okruženju), onda se i ti dijelovi mogu smatrati sistemom, jer su u objektivnoj međuzavisnosti i interaktivnosti s okolinom, a u krajnjoj liniji i sa sistemom univerzumom. Određena otvorenost ne može se apsolutno poreći ni tehničkim sistemima (Deželjin, 1987: 68).

7. DRŽAVA KAO ORGANIZACIJSKI SISTEM

Država i državna organizacija, bile su predmet starogrčke filozofije i učenja, koja su potom evoluirala ka savremenim oblicima organizacije države i državne uprave. Još je Pirej, u skladu sa „Aristotelovom Politikom, zamislio jednu državu“. Ta država bi „imala deset hiljada ljudi“, bila bi podjeljena na tri grupe, staleža „zanatlije, zemljoradnike i ratnike“. Isto tako, zemlja bi bila podeljena na tri dela „božanski, državni i privatni“. Hipodam je dalje, razmišljao o potrebi postojanja „tri vrste zakona, pošto se sporovi „pred sudovima“ vode uglavnom zbog „uvrede,

oštećenja ili ubistva“, te je imao namjeru da uvede „vrhovni sud“, čija bi uloga bila da preuzme one predmete „što nisu dobro presuđeni“. Izrazio je svoju „sumnju“ u ispravnost postupka odlučivanja u suđenju i po pitanju njegove pravičnosti. Takođe, je smatrao da je potrebno donijeti „poseban zakon“ kojim bi se davale nagrade „počasti“, za ljude koji „otkriju“ nešto, što bi bilo korisno za državu, kao i da se obezbijedi „izdržavanje“ djece „građana“ koji su poginuli u ratu. Činovništvo i činovnici su prema njemu bili u nadležnosti „naroda“ i trebali bi da se bave „javnim poslovima, a takođe i o strancima i udovicama“. Ovakav idealni model države je bio „obrazac“ političke filozofije starih Grka. Perikle je promišljajući o „atinskoj demokratiji“ koja je već postojala, dodao esencijalni deo, potrebu „mogućnosti nesmetanog razvoja ličnosti i privatne inicijative“ i na neki način dao „naznake liberalizma“ u pristupu državnim pitanjima. Periklovi stavovi su dalje, vjerovatno, uticali na Hipodamov stav o zakonodavstvu. Naime, po njemu, zakonodavstvo u „idelanoj državi“ treba da bude ograničeno na zaštitu individualnih prava i interesa. Isto tako, i on ima „reformatorski pristup“, prvenstveno sa stavom o potrebi ustanovljavanja „apelacionog suda“, kao najviše sudske instance, sastavljene od „iskusnih i starijih ljudi“, koji bi imao ulogu da otklanja nepravedne odluke donesene od postojećih „narodnih sudova“. Njegovi kritičari, Aristotel sa jedne strane, osporavao ga je u smislu „da govori samo o radnicima, zanatlijama i ratnicima“, kao o tri staleža u državi, ali da je „zaboravio“ robove koje uopšte ne pominje. Bjednije je naneti nepravdu nekom nesrećniku, nego nekome ko je srećan. Narod može imati vrijednost samo tamo gde i zakoni imaju vrijednost. Nepravda nastaje kada se jednaki tretiraju nejednako i kad se nejednaki tretiraju jednako. Srećna je ona država u kojoj svi građani imaju umjereno i dovoljno vlasništvo (Aristotel, 2007: 5–10).

Ovde dolazi do izražaja i „tadašnje“ preovlađujuće filozofsko mišljenje da se ovaj stalež, nije smatrao „elementom državne organizacije“. Takođe, njegova kritika ide i u pravcu Hipodamove težnje da u „državnu vlast“, bude pozvan „cijeli narod“, kao i po tome kakav bi odnos bio između zemljoradnika i ratnika. Ako bi ratnici dobili zemlju na obrađivanje, te je obrađivali, onda bi nestali zemljoradnici, a ako bi zemljoradnici to činili za ratnike, na taj način bi postali njihovi robovi. No obzirom

da nije ostalo pisanih zapisa ovog poznatog „miletskog arhitekta“ ostaje određena „rezerva“ o samoj „originalnosti“ Platonovih „političko-filozofskih ideja o idealnoj državi“. Novina koju je Hipodam uveo je „praksa“ da se pokušaju izbjeći „pogreške“ tadašnjih narodnih sudova, a i sam Platon je u „svom drugom velikom političkom delu Leg. VI 767“, u suštini svoju filozofsko-političku misao uskladio sa Hipodamovim stavovima i „prihvatio“ potrebu ustanovljavanja apelacionog suda, koga je ugradio u „sistem razgranate sudske mreže svoje druge najbolje države“. Između Hipodamove i Platonove države ima uistinu i velikih razlika-kod Platona je naime, predviđen samo jedan stalež koji se bavi proizvodnjom i ovaj je potpuno isključen iz političkog života, ali u onom smislu koji je gore pomenut, konture Platonovog učenja obeležene su, ipak, već kod Hipodama (Đurić, 2009: 72–81).

8. STRATEŠKO UPRAVLJANJE KAO OSNOVA FUNKCIONISANJA SISTEMA-ORGANIZACIJE

Strateško upravljanje u organizaciji je usmjereno na uspostavljanje optimalnog odnosa u funkcionisanju (egzistenciji) organizacije, ali i interakciji sa okruženjem. Odnos sa okruženjem je posebno značajan sa aspekta konstantnih i velikih promjena, koje su često nepredvidive. Iz tog razloga osnovni zadatak strateškog upravljanja u organizaciji se svodi na obezbjeđivanje njenog optimalnog reagovanja na sve navedene izazove, kao unutar organizacije, tako i u njenom neposrednom ili širem okruženju.

Važan segment strateškog upravljanja predstavlja upravljanje ljudskim resursima, čiji se osnovni zadatak svodi na permanentno obezbjeđivanje optimalnog funkcionisanja organizacije.

Vrijeme u kome živimo, pored ostalog, karakterišu i značajnije promjene u shvatanju kapitala i uopšte vrijednosti, kao produkta funkcionisanja organizacije sa aspekta stvaranja materijalnih dobara i vršenja usluga različitog sadržaja. Ljudi, postaju najznačajniji kapital, njihova osposobljenost za rad, radne vrijednosti, te motivacija, u krajnjem zadovoljstvo u vršenju rada, postaje glavni atribut vrijednosti i konkurentske sposobnosti organizacije. Najuspješnije svjetske kompanije svoj poslovni

uspjeh u velikoj meri temelje na dobro koncipiranoj i uspješno sprovedenoj strategiji pribavljanja, razvoja i angažovanja ljudskih resursa. Iz tog razloga strateško upravljanje ljudskim resursima postaje integralni deo poslovne i razvojne strategije organizacije.

Ovo se objašnjava sa izuzetnim značenjem koji se pridaje ljudima u postizanju ciljeva organizacije, i uopšte uspješnosti funkcionisanja organizacije u složenim uslovima.

Stoga se može zaključiti da su pitanja upravljanja ljudskim resursima od strateške važnosti za organizaciju i da se na cjelokupan sistem upravljanja radom i razvojem zaposlenih u organizaciji u velikoj meri utiče putem odluka strateškog karaktera.

Turbulentne promjene u uslovima poslovanja skoro svih organizacija, na koje pored ekonomskih činilaca veliki uticaj ima razvoj tehnologija i nastajanje novih i inoviranih sredstava rada, stavljaju menadžment organizacija pred nove izazove. Od njih se očekuje ne samo da obezbjede opstanak organizacije, već da kreiraju puteve njenog dugoročnog razvoja na temelju uspješnog poslovanja. Iz tog razloga područje strategijskog menadžmenta konstantno dobija na značaju. Pošto su ključni nosioci razvoja organizacije njeni ljudski resursi, neophodno je da se njihov razvoj zasniva na dobro koncipiranoj strategiji. Samo koncipiranje dobre strategije u ovom segmentu nije uvek garancija za ostvarivanje željenih efekata. Zato je potrebno da se pored obezbjeđivanja adekvatnog radnog i stvaralačkog potencijala zaposlenih, konstantno podiže nivo kvaliteta u obavljanju niza procesa u oblasti menadžmenta ljudskih resursa. Većina tih procesa je u funkciji podizanja, očuvanja i korišćenja tog potencijala. Ostvarivanje navedenih ciljeva, koji su po svom sadržaju i domašaju, od strateškog značaja za organizaciju implicira i potrebu za isticanjem u pravi plan strateške komponente upravljanja ljudskim resursima, koja je nedovoljno ugrađena u praksu domaćih organizacija.

9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Postoji jasna određenost u poimanju sistema i evoluciji u njegovom posmatranju. Po osnovu prvobitnih razmišljanja o sistemu iz perioda antike, postupno se dolazi do sistematizacije u pristupima ka ovom fenomenu.

menu. Oučavaju se značajne karakteristike sistema, odrednice, svojstva, ali i sama struktura, kao i dinamizam u funkcionisanju sistema. Iz razloga tehnološke revolucije i akceleracije u ovoj oblasti, nužno se nameće redukcija i apstrahovanje u posmatranju ovako obimne i kompleksne materije. Upravo ovaj pristup daje „novu dimenziju, univerzalnost kako u posmatranju i izučavanju sistema, no još više u njegovoj instrumentalizaciji, u širokim i može se reći nepreglednim poljima. Naše razmišljanje ide u smislu da se njegova opšta dimenzija može primjeniti na svaku organizaciju. Tako i državu, koju posmatramo kao organizaciju. Na ovaj način državu možemo putem sistemskog pristupa posmatrati i djelovati ka takvoj organizaciju u cilju optimizacije njenog funkcionisanja. Upravlјivost i optimizacija funkcionisanja svake organizacije jeste ba-zično svojstvo, krajnja svrha u primjeni sistemskog znanja, odnosno instrumentalizacije nauke o sistemima. Upravlјanje i ljudski faktor, u ovom tehnološkom i civilizacijskom trenutku razvoja čovječanstva ima ključnu, upravnu a sigurno i najbitnije, kontrolnu funkciju u funkcionisanju organizacije. Država, kao jedan od najsmislenijih oblika ljudskog organizovanja treba koristiti sve benefite ovako naučnog, sistemskog pristupa. U budućnosti će sigurno biti potrebe za daljom optimizacijom ljudskog i vještačkog faktora u upravlјanju i optimizaciji rada države ali i svakog organizacijskog oblika- bilo kog sistema. Stoga „opštost” i značaj našeg pristupa ostaju aktuelni u novim izazovnim vremenima za nauku ali i čovječanstvo.

LITERATURA

1. Aristotel, (2007). *Misli nad mislima, antologija*. Beograd: Alba Greaca Book.
2. Bertalanffy, L. (2009). *General System Theory-Foundations, Development, Applications*. New York: George Braziller.
3. Viner, N. (1964) Kibernetika i društvo - Ljudska upotreba ljudskih bića. Beograd: Nolit.
4. Đurić, M. (2009). *Iz istorije antičke filozofije, Službeni glasnik*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
5. Deželjin, J. (1987). *Teorija sistema i informatizacija privrede i društva*. Zagreb: Narodne novine.
6. Luman, N. (2001). *Društveni sistemi, Osnovi opšte teorije*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
7. Marković, M. (1994). *Filozofski osnovi nauke, Izabrana dela, Prvi Tom*. BIGZ, GENEZ-S Štampa, Prosveta, CKZ: Beograd.
8. Vujaklija, M. (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
9. Tejlor, K. K.V. (2007). *Od Početka do Platona, Istorija filozofije, TOM I*. Beograd: Plato.

Rad primljen: 15.12.2023.

Rad odobren: 15. 7. 2024.

IZAZOVI GLOBALIZACIJE

GLOBALIZACIJA KAO POLITIKA HEGEMONIZMA

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 316.334.2/3:339.97/98

DOI 10.7251/DEFSR2454055S

COBISS.RS-ID 141348097

Davor Strika¹

Apstrakt: *Pod pojmom globalizacije vrlo često podrazumijevamo integrativne i afirmativne procese umrežavanja i uvezivanja država, koji imaju za cilj stvaranje većeg međunarodnog obima proizvodnje i trgovine, razmjene i protoka kapitala, roba, lica i usluga. Međutim, pored toga, globalizacija može da predstavlja i političku platformu za ostvarivanje partikularnih interesa određenog ili malog broja država, naroda, nacija i multinacionalnih kompanija, što dovodi do neravnomjernog ekonomskog i političkog razvoja država, ali i do politika hegemonizma i imperijalizma. U ovome radu govorićemo o vrijednostima i idejama globalizacije, njenim posljedicama, ali i o manifestacionim oblicima iste.*

Ključne riječi: *globalizacija, hegemonija, demokratija, SAD, unipolar-
nost, multipolarnost, međunarodni odnosi, globalna međuzavisnost.*

UVOD

Globalizacija uglavnom podrazumijeva procese i promjene koje dovode do obimnijeg trgovinskog, ekonomskog, političkog i svakog drugog povezivanja država, ljudi i ekonomija. Kroz istoriju postojalo je nekoliko razvojnih faza globalizacije, dok određeni teoretičari smatraju da ona nikada nije ni prestajala, već da su njeni procesi permanentno prisutni među državama koje na taj način pokušavaju ostvariti svoje interese i ciljeve, te da je u samoj logici kapitala i trgovinske razmjene ideja mundijalizacije i međunarodnog povezivanja. Međutim, proces globali-

¹ Autor za korespondenciju: Davor Strika, doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, email: davorstrika@yahoo.com

zacije, iako je donio dosta pozitivnih stvari čovječanstvu, može da bude zloupotrijebljen od strane pojedinih država kao alat ostvarivanja njihovih sopstvenih, vrlo često, lukrativnih interesa. Prema tome, u ovome radu govorićemo o tome kako je najdominantnija država 21. vijeka - SAD, koristila, usmjeravala i dominirala procesima globalizacije zarad ostvarivanja svojih državnih i nacionalnih interesa, te kako je takva politika dovela do razvoja američkog hegemonizma. Pretpostavke za takvo djelovanje stvorile su se završetkom Hladnog rata 1991. godine i nestankom bipolarnog svijeta, te stvaranjem novog svjetskog poretka i unipolarnog sistema sa dominacijom SAD-a. U takvim okolnostima, najmoćnija država svijeta je proklamovala globalizaciju kao cilj svoje spoljne politike. Međutim, takva vrsta globalizacije je u suštini predstavljala amerikanizaciju planete putem ostvarivanja meke moći i uticaja, što je otvorilo vrata američkoj hegemoniji i uticaju bez konkurencije. Mogućnosti ozbiljnijeg suprostavljanja takvim aspiracijama i politikama od strane drugih država bile su izuzetno ograničene. Takva konstelacija odnosa vrlo često je izazivala negodovanje i nezadovoljstvo određene suverenističke grupe zemalja, koje su se suočile sa ozbiljnim posljedicama suprostavljanja procesima mundijalizacije i kreiranja novog svjetskog poretka.

Danas, u 21. vijeku, svijet sve više ide ka multipolarnosti koja je postojala i u predvečerje Prvog svjetskog rata. U takvim okolnostima, SAD pokušava da zadrži svoj međunarodni položaj i uticaj putem nametanja svojih ideja, vrijednosti i politika, ali se suočava sa sverastućom snagom i uticajem zemalja BRIKS-a. Poučeni iskustvom Peloponeskog rata, možemo očekivati američku borbu ili preventivno djelovanje zarad održavanja stečenog uticaja u međunarodnim odnosima. Samim tim, globalizacija i danas ima ideju daljeg širenja američkog uticaja i interesa širom svijeta.

POJAM GLOBALIZACIJE

Postoje različita shvatanja i definisanja ovoga pojma u savremenoj nauci, kao i pristupi njenom objašnjavanju i definisanju. Globalizacija se danas posmatra sa političkog, spoljnopolitičkog, ekonomskog, društvenog i mnogih drugih aspekata. Vitkop et al.'s smatraju da je: „Globali-

zacija brza integracija državnih ekonomija, ne samo u domenu ideja, informacija i tehnologija, već istovremeno i proces sa snažnim uticajem na političke, socijalne, kulturološke odnose širom svijeta“ (Wittkopf et al., 2008: 546). Dakle, njen uticaj i pojavni oblici su polivalentnog karaktera i tiču se svih sfera života. Za savremeni oblik globalizacije možemo reći da je nastao kao rezultat razvoja savremenih tehnologija, i to ne samo u 20. i 21. vijeku, već da je dodatno ubrzan na osnovu geografskih otkrića i industrijske revolucije vijekovima prije. Iako je činjenica da je proces podstaknut putem industrijskih i tehnoloških revolucija, neosporno je, takođe, da se radi o procesu koji traje od antičkih vremena pa sve do danas. U savremenim okolnostima, na ubrzan razvoj i povezivanja naroda i država dodatno utiču pojava i razvoj društvenih mreža, širenje kapitala, ali i svjetski sukobi koji su omogućavali vojno prisustvo i kulturološki uticaj određenih država na drugim kontinentima (primjer američke okupacije i vojnog prisustva u bazama u Japanu - Okinava, Njemačkoj - Ramštajn, Italiji - Napulj i slično). „Nijedna druga zemlja na svijetu nema toliko vojnih baza koje te okupirane zemlje često odbijaju da prihvate“ (Ganzer, 2021: 22). Takvo vojno prisustvo SAD-a u zemljama širom svijeta omogućilo je promovisanje američke kulture, usvajanje američkih vrijednosti, ali i nametanje američkih spoljnopolitičkih prioriteta i interesa. Takođe, Čenić dijeli mišljenje Vitkopa kada kaže da je globalizacija kompleksan pojam, te da je u ekonomskoj nauci prisutan već od šezdesetih godina dvadesetog vijeka: „Ne postoji opšte prihvaćena definicija ovoga pojma. Razlog je u kompleksnosti i multidimenzionalnosti procesa globalizacije koji obuhvata širok spektar. Dakle, pored ekonomije, proces globalizacije je prisutan i u društvu, kulturi, politici i u skoro svim segmentima društvenog života. Pri tome je bitna činjenica da je globalizacija opšti proces međusobno zavisnih veličina i da nije moguće razlikovati njene elemente prema subjektima koji su njen uzrok, niti odvojiti proces globalizacije u jednom domenu od opšteg procesa. Dakle, sigurno je da globalizacija predstavlja mnogo više od ekonomske integracije država. Globalizacija je proces prevazilaženja istorijski nastalih granica, odnosno, erozija državnih granica. Za savremenu globalizaciju se može prihvatiti tvrdnja da predstavlja kraj geografije, jer se tehnološkim izumima ukidaju prostorne udaljenosti“ (Čenić, 2010: 148).

Ono što možemo da zaključimo iz ovih stavova jeste da globalizacija dovodi do prevazilaženja historijski nastalih granica, rušeći na taj način osnovne postulate Vestfalskog mirovnog sporazuma iz 1648. godine, koji je podrazumijevao da svaka država ima potpunu slobodu, tj. suverenitet da uređuje odnose na svojoj teritoriji bez konsultovanja ili imperativa, tj. nametanja politika od strane drugih država. U kontekstu međunarodnih odnosa i spoljne politike, globalizacija znači i ubrzano povezivanje i saradnju država putem međunarodnih institucija koje, između ostalog, podrazumijevaju i kreiranje koncepta međunarodne odgovornosti, tj. sistema kolektivne bezbjednosti. Konture postojećeg sistema kolektivne bezbjednosti nastaju nakon Prvog svjetskog rata, kada je koncept ravnoteže snaga² zamijenjen konceptom kolektivne bezbjednosti. Novononastali sistem je podrazumijevao stvaranje međunarodnih institucija, kao što je Liga naroda - organizacija čiji je primarni cilj bio održavanje međunarodnog mira i poretka. Nakon Drugog svjetskog rata ova institucija zamijenjena je Ujedinjenim nacijama, koje postoje i funkcionišu do danas.

Dakle, pojam i proces o kome govorimo ima dugu historiju kretanja, razvoja i djelovanja. Kritičari globalizacije i drugi suverenisti ističu njene negativne karakteristike i posljedice. Endru Hejvud smatra da je globalizacija najveća prijetnja nacionalnoj državi, pa i državi generalno: „Uopšteno, globalizacija je proces u kome događaji i odluke donijete u jednom dijelu svijeta utiču na ljude u drugom dijelu. Jedan od njenih javnih oblika je nastanak globalne ekonomije u kojoj je svakoj zemlji postalo znatno teže, ako ne i nemoguće, da upravlja međunarodnim kretanjem kapitala. Posljedice ovog procesa za državu su dramatične“ (Hejvud, 2004: 194). To znači da države imaju ograničen način da upravljaju političkim i ekonomskim životom i da obezbijede sebi napredak. „Ništa manji značaj nema politička globalizacija, što se iskazuje u rastućoj ulozi međunarodnih i nadnacionalnih tijela, poput Ujedinjenih nacija, Evrop-

2 Dejvid Hjum opisao je ravnotežu snaga kao „pravilo mudre politike“ (Naj, 2006: 91) dok ju je Vudro Vilson smatrao „principom zla“ (Naj, 2006: 91) jer je ohrabivala evropske sile da ostale države svijeta tretiraju kao: „Dijelove sira koji se proizvoljno uzimaju i dijele“ (Naj, 2006: 91). Branioci ravnoteže snaga kažu da ona predstavlja i osigurava političku stabilnost Evrope, dok, sa druge strane, njeni kritičari insistiraju da je taj koncept podsticao rivalitet i trku u naoružanju između evropskih sila što je u konačnici dovelo do početka Prvog svjetskog rata. „Ravnoteža snaga je održala kratkotrajni mir u Evropi u trajanju od 100 godina, međutim nije osigurala dugotrajni, jer je ovaj koncept doveo do Velikog rata - najvećeg sukoba u dotadašnjoj historiji čovječanstva“ (Naj, 2006: 91).

ske unije (EU), NATO-a i Svjetske trgovinske organizacije. Na primjer, očigledno je da pripadnost EU ugrožava moć države zato što sve veći broj odluka (o monetarnoj, poljoprivrednoj i politici ribolovstva, odbrani i spoljnim poslovima) donose evropske institucije, a ne države članice“ (Hejvud, 2004: 194). Gidens je na tragu tih stavova kada kaže: „Zapadnjačka politika čini se izvorom siromaštva i nerazvijenosti. Ta vjerovanja često se temelje na činjenicama. Kritična stanja nekih afričkih zemalja, primjerice, odražavaju dugoročne posljedice zapadnjačke kolonizacije i nedavnih uplitanja zapadnih sila u razdoblju Hladnog rata. Takve uticaje one često poistovjećuju sa samom globalizacijom. Globalizacija se u zemljama u razvoju uglavnom vidi kao najnoviji stadij zapadnjačke eksploatacije Trećeg svijeta - projekt kojim bogate zemlje zarađuju na račun siromašnih“ (Giddens, 2005: 13). Ovakvi procesi nam govore i da je narušeno shvatanje i poimanje suvereniteta, tj. pojma i koncepta državne suverenosti koji je postojao do sada i bio način funkcionisanja država još od ranije pomenutog Vestfalskog mirovnog sporazuma iz 1648. godine.

Sa sociološke strane, Lape et al. (2005) smatraju da proces globalizacije podrazumijeva prihvatanje dominantnih obrazaca ponašanja i djelovanja vodećih zemalja koje su nosioci i protagonisti takvih procesa i politika od strane manje razvijenih, nezavisnijih i uticajnijih država. Dakle, takva vrsta globalizacije usko je povezana sa mekom moći i interesima najmoćnijih država svijeta. Sistem vrijednosti koji se promovira i nameće narušava tradicionalne forme ponašanja, prije svega, unutar porodice i zajednice, te izaziva diskutabilne procese koji za posljedicu imaju narušavanje vijekovima razvijane autentičnosti mnogih naroda i kultura.

POLITIKA GLOBALIZACIJE U KONTEKSTU SAVREMENIH MEĐUNARODNIH ODNOSA - EKONOMSKI I POLITIČKI ASPEKTI

U današnjem, savremenom dobu, aktivni smo učesnici i svjedoci procesa globalizacije i svakodnevnog, sve intenzivnijeg povezivanja naroda i nacija. Svijet i informacije su dostupnije nego ikada. Od uvida u dešavanja u krajnje dijelove naše planete dijele nas sekunde, koliko je potrebno

našim ličnim pametnim telefonima da učitaju određenu pretragu. Informacije koje su dostupne vrlo često su predmet određenih filtriranja i prerade sa ciljevima indoktrinacije i ideološkog oblikovanja ljudi, ali se ne može osporiti brzina njihovog protoka koja je nezabilježena u dosadašnjoj istoriji čovječanstva. Čitav taj proces umrežavanja, povezivanja ljudi, država, kultura, nacija, kao što smo i naglasili - nije nov, niti je nastao u 21. ili 20. vijeku. Počeci globalizacije vezuju se čak i za Aleksandra Makedonskog i njegovo stvaranje helenističke kulture bazirane na mješavini grčke i kultura Bliskog i Dalekog istoka. Od tada je prošlo dosta vremena, te nekoliko različitih faza globalizacije, kao i njenih protagonista. Zavisno od vremena, istorijskih okolnosti i odnosa moći, protagonisti mundijalizacije svijeta su se smjenjivali (Stara Grčka, Rimsko carstvo, Portugalsko carstvo, Španska imperija, Francuska imperija, Englesko carstvo, SAD, itd). Sve ove države su u određenom periodu istorije bile najmoćnije i najuticajnije države svijeta ili onoga što je u tom trenutku bio poznati svijet. Evidentno je da su sve ove države imale koristi od širenja svoje kulture, imperije, moći i uticaja. Svako širenje podrazumijevalo je istovremeno i miješanje i spajanje, što je jedna od osnovnih karakteristika i odlika globalizacije. Međutim, neosporna je činjenica da su vrlo često sve ove imperijalne sile nametale, nerijetko putem otvorene fizičke sile, svoje vrijednosti i kulturu narodima - najčešće onim pokorenim, kako bi osigurale svoje prisustvo na tom području. Prisustvo imperijalnih sila u okupiranim područjima dovelo je do eksploataisanja resursa i osiromašivanja velikog broja civilizacija.

Dakle, na osnovu rečenog, evidentno je da različita geografska i tehnološka otkrića ubrzavaju i doprinose bržim procesima globalizacije i povezivanja svijeta i naroda. Globalizacija se kao proces kroz istoriju često nametala ili odvijala spontano usljed širenja i spajanja različitih naroda i kultura, ali je u savremenom dobu iskorištena i projektovana kao nastavak politike imperijalizma od strane najmoćnijih zemalja. Ono čime ćemo se posebno pozabaviti jeste činjenica da su krajem 20. i početkom 21. vijeka protagonisti toga procesa postale Sjedinjene Američke Države. Globalizacija u 21. vijeku podrazumijeva nikad veću ekonomsku povezanost između država. Ta vrsta mundijalizacije omogućila je stvaranje ogromnog svjetskog kapitalističkog tržišta, koji, u takvim uslovima i okolnostima, ostvaruje dominaciju i benefite u najvećoj mjeri za

ekonomski i trgovinski najmoćnije države svijeta. Hejvud smatra da u današnjem svijetu možemo govoriti o postojanju tri vrste globalizacije i to: „a) kulturna globalizacija koja predstavlja proces u kojem informacije, proizvedene u jednom dijelu svijeta, ulaze u globalni tok koji teži da izravna kulturne razlike, između nacija, regiona i pojedinaca. Ovaj proces se ponekad opisuje kao proces mekdonalizacije; b) politička globalizacija koja se jasno ogleda u rastućem značaju međunarodnih organizacija. One su međunarodne zbog toga što imaju nadležnost, ne u okviru jedne države već na internacionalnom području koje čini više država; v) ekonomska globalizacija koja se iskazuje u ideji da nijedna nacionalna privreda više nije izolovana ili usamljena, već su sve u izvjesnoj mjeri uključene u međuzavisnu globalnu ekonomiju. Globalizacija je povezana sa homogenizacijom pošto su kulturne, društvene, privredne i političke raznolikosti uništene u svijetu u kojem svi gledamo iste televizijske programe, kupujemo istu robu, jedemo istu hranu, navijamo za iste sportske zvijezde, ali globalizacija je često praćena i regionalizacijom i multikulturalnošću“ (Hejvud, 2004: 268-270). Kisindžer zaključuje da su se početkom 21. vijeka po prvi put stvorili uslovi za jedinstven, globalni, ekonomski sistem, te da su tržišta na svim kontinentima u stalnom međudjelovanju. U takvoj konstelaciji odnosa Kisindžer vidi SAD kao protagonistu tih dešavanja: „SAD su bile pokretačka snaga procesa globalizacije, ali su isto tako imale i najviše koristi od tog procesa. Američki je kapital omogućio zapanjujući niz novih tehnologija, njihove distribucije i primjene širom svijeta. Uspjesi američke ekonomije bili su toliko dobri da bi se teško moglo zamisliti da budu bolji“ (Kisindžer, 2003: 176).

Na osnovu rečenog možemo da zaključimo da napredak zemalja u razvoju najviše zavisi od dostupnosti privatnog kapitala i investicija, a kontinuitet investicija u velikoj mjeri zavisi od pravne sigurnosti, stope povrata i razumnog rizika. Prema tome, svaka zemlja koja želi postati konkurentnijom mora se u ovakvim okolnostima uključiti u procese globalizacije - kako politički, tako i ekonomski, u suprotnom, rizikuje kaskanje za procesima kojima rukovode najrazvijenije i najmoćnije države svijeta.³ Ono što

3 Prema gledištu liberalnog pluralizma, nastanak globalne ekonomije treba pozdraviti, pošto slobodna trgovina svakoj zemlji omogućava da se specijalizuje za proizvodnju one robe i usluga za koje je najbolje pripremana.

je evidentno jeste to da se globalno tržište suočava sa dva različita trenda. Ono otvara mogućnosti za dosad neviđeni finansijski i ekonomski uspjeh za mnoge kompanije i države. Međutim, globalno tržište, istovremeno stvara osjetljivost na politička previranja i opasnost od stvaranja novog jaza, ne toliko između bogatih i siromašnih koliko između onih koji su dio globalizovanog svijeta i onih koji to nisu. Ti trendovi imaju posljedice za „nerazvijeni svijet“. Sa ovakvim ekonomskim sistemom i kapitalističkim načinom poslovanja, gdje je gotovo neizbježno da veliki dominiraju nad malima, američke i evropske kompanije dominiraju nad onima u zemljama u razvoju. Iako se time rješava problem pristupa kapitalu, istovremeno se stvaraju političke napetosti koje, pogotovo u vrijeme krize, mogu rezultovati napadima na proces mundijalizacije: „Globalizacija predstavlja igru pobjednika i gubitnika. Pobjednicima se nesumnjivo smatraju multinacionalne kompanije i uopšte industrijski razvijene države, a posebno Sjedinjene Američke Države, nasuprot tome, gubitnici su zemlje u razvoju, gdje su zarade niske, regulacija slaba ili nepostojeća, a proizvodnja prije svega usmjerena na globalno tržište, a ne na domaće proizvode“ (Hejvud, 2004: 274). Na osnovu ove Hejvudove izjave, možemo da zapazimo da, dok su SAD i druge razvijene zemlje svijeta napredovale, standard u drugim državama je vidljivo i osjetno opadao. Takva konstelacija odnosa nesumnjivo je dovela do novih nepravdi, nezadovoljstava i osjećaja ponovnog uspona kolonijalizma i imperijalizma.

„Globalizacija je realnost našeg doba“ (Bacevich, 2002: 38), tako je govorio Bil Clinton, dok je Bacević početkom 21. vijeka isticao da se: „Globalizacija⁴ ne može zaustaviti, kao što se ne može zaustaviti ni integracija. Jednostavno, svijet se mijenja isuviše brzo, laptopi, računari, cd, sateliti, internet, sve je umnogome ubrzalo svijet, učinilo ga dostupnim i učinilo protok informacija bržim nego ikada prije“ (Ba-

4 „Za mene jedan od paradoksa globalizacije novog svijeta jeste da u ekonomskom smislu globalizacija predstavlja vrlo efikasan proces donošenja odluka usljed brzine kojom komuniciraju multinacione/globalne kompanije iz svih dijelova svijeta. Ukoliko odete u bilo koju kompaniju u SAD-u vidjećete različite grupe Kineza, Indijaca, Afrikanaca, Pakistanaca i Amerikanaca, gdje svi rade zajedno, saraduju, prevazilaze razlike u jeziku i kulturi, dok kompanija vrlo efikasno odgovara problemima i izazovima sa kojima se suočava. Međutim, kada govorimo o vladama, pronalazimo rigidne strukture, bazirane na modelima iz 19. vijeka, pa i ranije. Tvrd sistem koji ne dopušta mnogo opcija za saradnju oko različitih pitanja“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 271).

ceovich, 2002: 38). Medlin Olbrajt je govorila: „Mnogo energije u Stejt departmentu se troši na ohrabrivanje stranih vlada da djeluju u skladu i interesu opšteg dobra. Iako je globalizacija u prvi mah bila politički fenomen, pojava i proces, nije bila samo to. Ona je predstavljala i socijalni, kulturni fenomen, te je bila povezana sa pojmom moći. Globalizacija je uspostavila pravila za nacije i države koje će dominirati u 21. vijeku“ (Bacevich, 2002: 52). Kada je Bil Klinton, u prisustvu kineskog predsjednika Đang Cemina, 1997. godine u Bijeloj kući, rekao da se Kina nalazi na pogrešnoj strani istorije, Klinton je poslao poruku da se Amerika sa saveznicima nalazi na pobjedničkoj strani istorije, ali i da Amerika određuje procese u svijetu (Bacevich, 2002: 32). To dovoljno govori o američkoj političkoj i spoljopolitičkoj samouvjernosti toga vremena, kao i činjenica da je Olbrajtova procese globalizacije nazivala procesima od „opšteg dobra - interesa.“ Samim tim, sve navedeno je značilo da SAD predvode procese globalizacije, kao i da će oni koji ne budu učestvovali u istima, biti isključeni iz bitnih međunarodnih procesa. Dakle, to je značilo da globalizacija predstavlja američku državnu politiku, koncept razvoja i usmjerenja američke spoljne politike prigrljen i prihvaćen kao operativno ideološka platforma za ostvarivanje sopstvenog interesa. Globalizacija se poklapala sa postulatima meke moći, a SAD su je devedesetih godina, kao jedina preostala supersila nakon raspada SSSR-a i kraja Hladnog rata, odlučile prisvojiti i promovisati zarad ostvarivanja svojih aspiracija i spoljopolitičkih orijentacija, te ju proklamovati kao vrijednosti kojima se teži. Na taj način su SAD pretendovale na međunarodni hegemonizam i uticaj. Unipolarni svijet stvoren početkom 90-ih godina 20. vijeka im je to i omogućio.

Medlin Olbrajt je često isticala da Amerikanci treba da budu: „Autori istorije“ (Bacevich, 2002: 33). U prilog tome govori i izjava Klintona u kojoj kaže: „Nema više smisla govoriti o domaćim politikama ili domaćoj ekonomiji, kapital je postao globalan. Proizvodi su globalni, usluge su globalne. Najvažnije od svega, informacije su globalne i postale su kraljem globalne ekonomije“ (Bacevich, 2002: 95).

GLOBALIZACIJA KAO POLITIKA HEGEMONIZMA

Zaključci do kojih smo do sada došli su jasni, američko preduzetništvo je trebalo i moralo da radi na globalnom nivou ili bi u suprotnom stagniralo i propalo. Tržišta koja su im trebala za izvoz njihovih proizvoda bila su globalnog karaktera i obima. Bila je to svojevremeno i logika Maršalovog plana za obnovu Evrope nakon Drugog svjetskog rata. Tim planom obnove, SAD su u suštini finansirale oporavak i uspon tržišta na koja će kasnije izvoziti svoje proizvode. Pristup ka jednom otvorenom globalnom tržištu je, po Klintonu, postao karakteristika savremenog društva i ekonomije: „Otvorena i kompetitivna trgovina će nas obogatiti kao naciju i društvo“ (Bacevich, 2002: 96), smatrao je on. Evidentno je da je američka privreda i danas orijentisana i funkcioniše globalistički. Ono što je indikativno u takvim okolnostima jeste da SAD mora da nastavi sa intervencionizmom, kako u spoljnoj politici, tako i u ekonomsko-finansijskim tokovima, da bi zadržala poziciju i primat u globalizovanom svijetu. Zanimljivo je da Džordž Buš Stariji nikada nije bio izraziti zagovornik globalizacije, za razliku od Klintona. Pa ipak, nakon raspada SSSR-a 1991. godine, poznate su njegove izjave u kojima je govorio da je u mnogim državama svijeta tehnologija prevladala tiraniju, te da doba informacija može postati doba oslobođenja (Bacevich, 2002:73). Buš⁵ je govorio i o međupovezanosti svjetskih ekonomija, ističući da smanjenje rasta i obima trgovine usporava ekonomiju neke države i na domaćem terenu. On je često isticao da Amerika može rasti u vijekovima koji dolaze samo ako može da se takmiči globalno u svakom dijelu svijeta. Dakle, Amerika po njemu mora iskoristiti mogućnost otvaranja novih tržišta.

Međutim, ima i onih koji smatraju da su globalizacija i insistiranje na njoj učinili SAD ranjivom, tj. da se usljed procesa globalizacije SAD sukobila sa državama koje nisu priznavale niti prihvatale tu vrstu procesa

5 Buš je nakon dolaska na vlast radio ono što i svaki američki predsjednik prije njega - koristio je silu kako bi zaštitio američke interese. Prvi primjer je bila Panama u kojoj je predsjednik Manuel Noriega prijetio da otkáže poslušnost američkoj vladi i tako smanji uticaj SAD-a u ovoj, za Ameriku izuzetno važnoj državi (Panamski kanal). Bacević govori o tome kako je Noriega uvukao državu u odnose sa narko bosovima i kako je takva politika rezultovala udaljavanjem od SAD-a. Uskoro, u jutarnjim satima decembra 20. 1989. godine SAD su izvele kratki napad na odbrambene snage Paname u kojoj je učestvovalo 26.000 američkih vojnika. Epilog akcije bilo je postavljanje Guljerma Endara za predsjednika Paname, čovjeka koji je i pobjedio na izborima u maju te godine, a koje je Noriega poništio (Bacevich, 2002: 69).

i politika, jer su bile uplašene za očuvanje vlastitog identiteta (Bacevich, 2002: 123). Dakle, politika globalizacije stvorila je od Amerike, kako to definiše Bacević „američko carstvo“, koje se nametnulo kao dominantna država nakon sloma komunizma, kraja Hladnog rata i, kako je to definisao Fukujama „kraja istorije“. Globalizacija je poslužila SAD-u za promovisanje svojih interesa koji su se vrlo često sukobljavali sa interesima drugih suverenih država, što je dovelo do politike nametanja američkih ideja i vizija. Takav pristup dovodi do politike hegemonizma. Nenad Kecmanović (2005)⁶ kaže da su SAD svojim ponašanjem, prvenstveno na Balkanu devedesetih godina dvadesetog vijeka, nakon kraja Hladnog rata, kada su ostala jedina sila u unipolarnom svijetu, sprovodile politiku hegemonizma koja je od njih stvorila demokratsku imperiju. Intervencije SAD-a u Bosni i Hercegovini, kasnije u SR Jugoslaviji, Avganistanu, Iraku, Libiji, Siriji, govore u prilog tome da je politika globalizacije, koja u ovom slučaju podrazumijeva politiku širenja američkih interesa, načina života, političkog sistema, demokratije i ciljeva, pretpostavljala vrlo često i vojno obračunavanje sa državama neistomišljenicima, što je uslov nastanka hegemonizma. Naomi Klajn u svome djelu „Doktrina šoka“ (2008) govori o tome kako MMF i Svjetska banka, koji su pod najvećim uticajem SAD-a, insistiraju od država u tranziciji (najčešće bivših komunističkih država) brzu privatizaciju, liberalizaciju tržišta, smanjenje javne potrošnje i drugo, kako bi se izvršio što brži prelaz na kapitalistički način djelovanja i funkcionisanja. Ovakva vrsta politika i pristupa tranziciji najčešće je dovela do osiromašenja velikog broja bivših komunističkih zemalja. Takvo osiromašenje dalje je rezultovalo velikim političkim i bezbjednosnim krizama i izazovima. Ukoliko vidimo koja država ima najveći stepen kapitala u ovim institucijama, jasno je na koji način se kontrolišu međunarodne organizacije radi ostvarivanja interesa pojedinih država: „Izgleda da nije bilo potrebno oružje i vojska da bi se postigla ogromna eksploatacija - sve što je potrebno bili su dovitljivi bankari, lakovjermi i ponekad potkupljivi domaći zvaničnici i jedan međunarodni finansijski režim čije su perjanice bili MMF i Svjetska banka koji su se ponašali kao agencija za naplatu dugova prema povjeriocima“ (Štiglic,

6 Stvara se paralela između te Amerike i Rima na prelazu iz republike u carstvo, kada je rimska imperija i dalje nominalno postojala kao republika, ali je u svim svojim aspektima egzistirala i funkcionisala kao carstvo.

2018: 403 – 404). O tome da je SAD koristila ove institucije kao instrumente sprovođenja svojih interesa i politika govore i Mander i Goldsmit kada kažu: „Kada bi neka zemlja Trećeg svijeta ipak uspjela da razvije skromnu privredu, Svjetska banka i MMF, u savezu sa vladom SAD i multinacionalnim korporacijama, krenuli bi da je sistematski uništavaju“ (Mander & Goldsmit, 2003: 266).

Prema tome, američki intervencionizam u spoljnoj politici, kao i političko - oružano obračunavanje sa neistomišljenicima, govore o tome kako je politika globalizacije zamijenjena ili poistovijećena sa politikom hegemonizma SAD-a. O tendenciji razvoja američkog hegemonizma i njegovim korijenima, ali i aspiracijama govori i Đurović kada kaže: „Ideja vodilja prvih doseljenika u Americi o pravu na osvajanje po božijoj volji i milosti zamijenila je ideja o asimilaciji, zatim o amerikanizaciji da bi se ta ideja danas transformisala u ideju o hegemoniji nad čitavim svijetom“ (Mićović, 2001: 46). Dakle, u velikom dijelu svijeta, suverene države su poistovjećivale procese globalizacije sa procesima američkog hegemonizma. Gore navedene intervencije SAD-a protiv drugih suverenih država govore u prilog toj tezi. Ostaje pitanje na koji način će se procesi globalizacije odvijati u svijetu u kome su američka premoć i hegemonija dovedeni u pitanje.

„Najznačajnija politička rasprava o globalizaciji tiče se njenog uticaja na ekonomiju. Zastupnici globalizacije i same SAD, smatraju da je ona ključni činilac koji je u osnovi trenda ka demokratizaciji, te da će u svojoj najoptimističnijoj verziji o kojoj je govorio Fukujama, dovesti do kraja istorije. Međutim, kritičari globalizacije kažu da ona narušava demokratizaciju na dva načina. Prvo dovodi do koncentracije ekonomske, znači i političke moći u rukama multinacionalnih kompanija. To su privredne organizacije koje proizvode u više država i sada dominiraju na više tržišta. Ono što im daje prednost nad nacionalnim vladama i čini ih sposobnim da izbjegnu demokratsku kontrolu, jeste mogućnost da kapital i proizvodnju prebace na neko drugo mjesto u svijetu. Na ovakve pojave su posebno ranjive države u razvoju“ (Hejvud, 2004: 276–277). Međutim, činjenica je da ne živimo više u unipolarnom svijetu koji je formiran nakon kraja bipolarnog svijeta - Hladnog rata i kraha SSSR-a. Svijet 21. vijeka sve više ide ka multipolarnom svijetu koji je postojao prije Prvog

svjetskog rata u kojem je postojalo nekoliko velikih sila koje se su takmičile za presudan međunarodni uticaj.

GLOBALNA MEĐUZAVISNOST I MULTIPOLARNI SVIJET 21. VIJEKA

„Potraga za mudrom vanjskom politikom mora započeti shvatanjem kako globalizacija u svojoj suštini podrazumijeva globalnu međuzavisnost“ (Brzezinski, 2004: 8).

Imali smo priliku do sada da uočimo i zaključimo da globalizacija predstavlja proces međunarodnog povezivanja naroda i zemalja koji se dešava u kontinuitetu, baziran na različitim aspektima, sa višim ili manjim intenzitetom tokom različitih faza istorije. Takođe, govorili smo i o tome kako je globalizacija proklamovana kao cilj američke spoljne politike zarad ostvarivanja američkih imperijalističkih interesa. Međutim, potrebno je i da kažemo kako je i na koji način uticala na stvaranje sistema globalne međuzavisnosti. Iako je globalizacija prisvojena od strane SAD-a nakon kraja Hladnog rata kao državna politika i način ostvarivanja američke prevlasti u svijetu, te je obilježila kraj 20. i početak 21. vijeka, kada su američka kultura i meka moć bili bez premca, procesi globalizacije, koji su doveli do sve veće ekonomske povezanosti država, stvorili su istovremeno i sistem međunarodne međuzavisnosti usljed uspona drugih zemalja, njihovog ekonomskog, privrednog i vojnog jačanja. Njihov ekonomski uspon doveo je do stvaranja većeg broja respektabilnih sila, samim tim nestanak unipolarnog svijeta i stvaranje multipolarnog okruženja, koje se zasniva na ekonomskoj, finansijskoj, ali i političkoj globalnoj međuzavisnosti. Međutim, Bacević govori o pet ideja koje su se istakle u Bušovoj, a ostale prisutne i u Klintonovoj administraciji: „Identifikacija međuzavisnosti kao dominantan realitet međunarodne politike; posvećenost globalnoj otvorenosti - globalizaciji; posvećenost slobodnoj trgovini i investicijama; vjerovanje u potrebu američke hegemonije u svijetu; odbacivanje izolacionizma u američkoj spoljnoj politici“ (Bacevich, 2002: 72). Prema tome, na osnovu navedenih ideja/ciljeva vidimo da je apsolutni imperativ američke spoljne politike: „Kontinuiran ekonomski

rast“ (Bacevich, 2002: 79) i zadržavanje statusa svjetskog hegemonu bez dozvoljavanja uspona novog izazivača. Bogatstvo i privlačnost američke meke moći krajem 20. vijeka su možda i najveći koje je svijet ikada vidio, što je, u periodu američkog trijumfalizma nakon pobjede u Hladnom ratu, učinilo SAD nosiocem procesa globalizacije. Američka meka moć i proces mundijalizacije bili su prirodni partneri. Na taj način, globalizacija je postala ekvivalentna amerikanizaciji - kao poligon i političko ideološka platforma za lakše ostvarivanje američkih državnih interesa, te interesa krupnog kapitala: „Smatra se da globalizacija u principu služi interesima SAD-a i drugih zapadnih zemalja i da je manje-više istovjetna sa amerikanizacijom“ (Giddens, 2005: 14). Pa ipak, okolnosti su se promijenile za svega nekoliko decenija. Ono što se posmatralo kao „američki mir“ ili svijet koji će biti oblikovan po modelu i vizijama vijekovnog američkog uticaja počeo je gubiti svoje temelje brže nego što se očekivalo: „Dok drugi broje nosače aviona i tako jasno stavljaju SAD na prvo mjesto, treba reći da su SAD to bile, ali monopolarni, hegemonijalni svijet je prošlost, iako to mnogi još ne razumiju“ (Elzner, 2021: 75).

SAD-u je politika globalizacije bila logičan slijed događaja, ukoliko poznajemo njenu istoriju. Nastala kao država slobodnih, mješavina različitih nacija, nije joj predstavljalo problem širiti svoj multikulturalni identitet i vrijednosti drugim nacijama i državama. Međutim, problem je ležao u činjenici da mnoge države i društva nisu bile spremne prihvatiti takve procese i karakteristike, dok su neke uz otvoreno preziranje kategorički odbacivale takve ideje. U međuvremenu, kao posljedica hegemonije i mundijalizacije, pojavili su se i mnogi ekstremistički i radikalni pokreti, što je rezultovalo usponom terorizma. Jedna od najznačajnijih rasprava oko uticaja globalizacije tiče se njenog uticaja na demokratiju. „Za globalizaciju se može reći da narušava demokratiju na dva uticajna načina. Prvo, dovodi do koncentracije ekonomske i političke moći u rukama multinacionalnih kompanija. Drugo, demokratija je dovedena u opasnost i time što brzina privrede znatno prevazilazi brzinu političke globalizacije. Dok privredna aktivnost sve manje obraća pažnju na nacionalne granice, politika se i dalje u najvećoj mjeri odvija u njihovim okvirima, a međunarodne organizacije su previše slabe da kontrolišu globalni kapitalizam“ (Giddens, 2005: 16). Na ovaj način globalizacija, pod uticajem krupnog

kapitala, nagrizi jedan od svojih/američkih najznačajnijih ideoloških izvoza - demokratiju i stavlja ju u službu i koristi krupnog kapitala.

Na osnovu rečenog, zaključili smo da se proces globalizacije intenzivno počeo dešavati nakon kraja Hladnog rata. Pobjeda u istom otvorila je mogućnost SAD-u da izvrši dominaciju nad ostalim državama u unipolarnom sistemu. SAD je nametala svoje vrijednosti svijetu, sprovodeći i ostvarujući na taj način sopstvene interese. Američki predsjednik u tom periodu bio je Buš Stariji, koji je htio raditi na što širem otvaranju, jer je smatrao da je takva vrsta politike od presudnog interesa i značaja za SAD: „Vidim svijet otvorenih granica, otvorene i slobodne trgovine i na kraju, ono što je najvažnije, svijet otvorenih umova“ (Bacevich, 2002: 73). Ovakvi stavovi doveli su do stvaranja NAFTE - Sjevernoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini (SAD, Kanada i Meksiko). Osim toga, Buš je imao veliku ulogu u uspostavljanju Azijsko-pacifičkog ekonomsko kooperativnog foruma. Buš je smatrao da su benefiti slobodne trgovine i globalizacije ne samo ekonomski, već i politički, jer je podrazumijevao povezivanje država i njihovo zajedničko djelovanje u rješavanju mnogih problema. Međutim, postavljalo se pitanje da li se zaista može napraviti jedno zajedničko, veliko globalno tržište, koje bi bilo od ravnopravne i ravnomyerne koristi za sve, te kakvi bi bili njegovi dometi. Dosadašnja iskustva nam govore da je takva ideja i dalje jako teško ostvariva, u nekim segmentima skoro i nemoguća. Kisindžer smatra da je: „Najveća promjena u prirodi savremenih međunarodnih odnosa posljedica opšteg prihvatanja koncepta koji drži da se neka univerzalna načela mogu provesti i prisilom, bilo da je riječ o Ujedinjenim nacijama, bilo u ekstremnim slučajevima, kao što je Kosovo“ (Kisindžer, 2003: 195).

Kada govorimo o globalnoj međuzavisnosti, najviše se misli na odnos međuzavisnosti i koegzistencije SAD-a i Kine. Mnogi smatraju da će najveći izazov u 21. vijeku biti pronaći način uključivanja Kine (koja ekonomski, vojno i politički nadolazi) u međunarodnu zajednicu, koju će stabilizovati i u kojoj će proaktivno djelovati. Takođe, nema sumnje da će Kina postajati veća, jača i uticajnija, te sve dinamičniji akter međunarodnog sistema, te da bi to u konačnici moglo ugroziti međunarodni položaj i dominaciju SAD-a. Bžežinski kaže da će integrisanje Kine u međunarodni sistem ići teže nego drugih manjih država, jer će ona zahti-

jevati njegove promjene, ali i preispitivanje američke dominacije u istom (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 113).⁷ Međutim: „Činjenica je da se globalna gravitacija i koncentracija kapitala seli na Daleki istok i da se sa tim period od šestovjekovne dominacije Zapada bliži kraju. Pa ipak, ukoliko uzmemo u obzir omjer intelekta, ekonomije, razvijenosti, infrastrukture, vojnih resursa i tehnologije, Sjeverna Amerika i Evropa zajedno i dalje mogu zadržati svjetsko vodstvo, barem još nekoliko decenija, ako ne i više. Naime, Kina se suočava sa problemima starenja stanovništva, siromaštva, nedostatka resursa, dok se Indija u budućnosti može susresti sa velikim brojem unutrašnjih etničkih problema, pogotovo ukoliko dođe do političkog buđenja i samosvjesnosti njenih naroda“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 219).

Pa ipak, konstantan ekonomski rast, a samim tim političko i vojno jačanje novih sila, upućuju na skori nestanak dosadašnje dominacije i hegemonizma SAD-a, a koji je bio moguć i ostvariv kroz postojanje unipolarnog svijeta. Takav scenario nam širom otvara vrata stvaranju jednog novog multipolarnog svijeta, sa velikim brojem regionalnih sila i interesnih sfera.

Ignatius ističe i drugačiji osvrt na shvatanje odnosa SAD-a i Kine, ali i Japana. Naime, on se slaže sa tvrdnjama da, u ovom trenutku, SAD troše više nego što proizvode i da bi nastavak ekonomskog opadanja SAD-a i istovremeni ekonomski rast Kine mogao predstavljati ozbiljan problem za američki međunarodni položaj u budućnosti, pa i izgled svijeta kakvog poznamo: „Kinezi i Japanci pokrivaju trgovinski deficit SAD-a i akumuliraju veliki dio njihovog duga. Ovo čini SAD veoma ranjivim, pogotovo ukoliko se Kinezi, u nekom slučaju, odluče za ozbiljniji i fundamentalniji konflikt sa SAD“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 147). Međutim, poznavajući odnos međuzavisnosti SAD-a i Kine, koji se manifestuje kroz više od bilion dolara kineskih obveznicama u SAD-u, teško je za očekivati štetno djelovanje Kine protiv SAD-a, jer bi to istovremeno značilo štetno djelovanje protiv svojih interesa. U suštini, ovakav odnos ih čini partnerima: „Oni zavise jedni od drugih“ (Brzezinski &

⁷ Istovremeno naglašavajući da se SAD ne smije ponašati patronistički prema Kini i njenom rukovodstvu, jer se radi o narodu i državi bogate i uticajne kulture (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 120).

Scowcroft, 2008: 148). Ne treba zaboraviti stavove Bžežinskog, koji ističe sljedeće: „Današnji saveznici SAD-a su: Evropa (koja je istovremeno i konkurencija) i nekoliko dalekoistočnih država (Japan, Južna Koreja) i nekoliko manjih država“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 150). Dakle, na osnovu ove tvrdnje je lako zaključiti da su sve ostale države, po njemu, otvorena konkurencija SAD-u.

Sa posebnom pažnjom treba pratiti i posmatrati položaj Indije, te njihov odnos sa SAD-om u budućnosti. „Indija nije bila od pomoći Zapadu tokom Hladnog rata, a nisu pomogli ni tokom Avganistanskog rata. Njihov jedini cilj je da ograniče uticaj, snagu i prisustvo Pakistana u regionu (što dovodi vrlo često i Pakistance do nekih brzopletih akcija koje dodatno opterećuju odnose sa Indijom) (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 144).⁸

Evidentno je da dolazi do uspona novih sila, pogotovo Kine i Rusije, koje prijete da smanje i ograniče moć i uticaj SAD-a u Aziji, ali i u međunarodnom sistemu, čime bi se polako stvarao novi multipolarni svijet. SAD su skoro dvadeset godina nakon kraja Hladnog rata imale potpunu dominaciju u međunarodnim odnosima u svijetu, koji su kreirali po svojoj mjeri. U takvom unipolarnom svijetu, druge države i narodi prihvatili su vrijednosti i ciljeve SAD-a kao univerzalne, dok je proces globalizacije nametao trendove i politike koje su odgovarale njihovim interesima. Međutim, i znatno brže nego se očekivalo, usljed različitih političko - ekonomskih razloga, rastao je položaj i uticaj Kine, Rusije, Indije, Brazila i drugih mogućih opoenata američkoj politici. Iako je došlo do evidentnog smanjenja uticaja SAD-a oko određenih pitanja (Libija, Sirija), većina američkih teoretičara međunarodnih odnosa stava je da su SAD i dalje tamo gdje su bile i prije nekoliko decenija: „Mi nismo sila u opadanju. I dalje smo puni energije i optimizma, međutim, zadržavanje liderstva je ključ. U 20. vijeku Evropa je predstavljala krizno područje - izvor međunarodne nestabilnosti i na to smo se morali skoncentrisati. Azija danas predstavlja mjesto izazova, tj. mjesto dalje američke kompetentnosti ili opadanja. Međutim, naša snaga leži u

8 Bžežinski smatra da Indija ima ogromne socijalne razlike, ali su i dalje uspješni u demokratskim standardima u odnosu na Kinu, ali i da znatno kaskaju i zaostaju za Kinom u razvijanju urbanog sektora i transportnog sistema. Drugi najveći problem Indije je nepismenost stanovništva u kojem je Indija mnogo gora od Kine, pogotovo kod žena, gdje se taj postotak kreće oko 50%. (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 146)

našoj različitosti. Naša kultura je kultura različitosti. Imamo uticaje ljudi različitih kultura, različitih etničkih grupa i uvijek smo uspijevali da ih asimilujemo. Razlike i primjećivanje istih su manje kod nas nego u Evropi, ali u posljednje vrijeme dolazi do rasta ksenofobije u SAD-u, posebno prema imigrantima i latino zajednici, što treba da bude strano američkom narodu“ (Brzezinski & Scowcroft, 2008: 155–156). Sa druge strane, Elzner kaže: „Uspon Kine na poziciju broj jedan po mnogo čemu predstavlja sistemski izazov za Zapad, istorijski gledano, drugi ozbiljni izazov poslije SSSR-a“ (Elzner, 2021: 85).

ZAKLJUČAK

U ovome radu govorili smo o globalizaciji, njenim pojavnim, razvojnim i manifestacionim oblicima, kao i njenim posljedicama. Predstavili smo različite vrste globalizacije, te govorili o njenim uzrocima i procesima djelovanja. Imali smo priliku da pokažemo kako je globalizacija kao proces u određenom trenutku politički iskorištena od strane politički i ekonomski najmoćnije države svijeta sa kraja 20. i početka 21. vijeka, te kako je ista poslužila kao način sprovođenja i implementiranja američke spoljne politike. „Globalizacija restruktuirala, i to dubinski, naše načine života. Predvodi je Zapad, nosi snažan pečat američke političke i ekonomske moći i ima vrlo neravnomjerne posljedice“ (Giddens, 2005: 27).

Politika globalizacije iskorištena je i propagirana kao američka vrijednosna orijentacija i spoljnopolitička dogma nakon kraja Hladnog rata 1991. godine, kada je politika obuzdavanja, usmjerena prema SSSR-u u bipolarnom svijetu, zamijenjena politikom globalizacije u unipolarnom svijetu. Ustvari, uočili smo da je politika globalizacije u suštini predstavljala širenje američke ideologije i ciljeva pod uticajem meke, ali vrlo često i tvrde moći, te da se pod plaštom unificirane vizije svijeta ustvari promovisala američka vizija istog. Takva vrsta politike, kao i sankcionisanje neistomišljenika - drugih suverenih država, stvaralo je od američke politike globalizacije - politiku hegemonizma, koja je podrazumijevala širenje američkih interesa i po cijenu oružanih sukoba i intervencija širom svijeta, do čega je na kraju i dolazilo. Time je globalizacija, tj. takva vrsta američke politike i zagovaranja, dobijala mnoge i žestoke protiv-

nike širom svijeta, čime je, u velikoj mjeri, uticala na pojavu i razvoj globalne terorističke prijetnje u 21. vijeku.

Dakle, potrebno je reći da su tradicionalni problemi i izazovi moći i geopolitike i dalje prisutni u savremenom svijetu. Po prvi put u historiji čitav svijet je politički aktivan i to je rezultat Francuske revolucije, čije ideje i vrijednosti su se širile Evropom i Azijom i u kasnom 19. i kroz 20. vijek. Ideje su postale globalne. Najveći problemi ljudske historije bili su ratovi i borba za preživljavanje, ali i istrebljenje: jermenski genocid, Holokaust i mnogi drugi primjeri. Međutim, i pored ovih iskustava u prošlosti, i danas se stvaraju netolerancije na globalnom nivou, netrpeljivosti prema različitostima i velike razlike i nejednakosti u standardu života među narodima. Ove podjele stvaraju ksenofobičnost, rasizam, migracije, klimatske promjene, itd. Prema tome, postavlja se pitanje na koji način će se manifestovati ovakva vrsta segregacije i u kom pravcu bi se međunarodni poredak i odnosi mogli kretati u budućnosti. „Nejednakosti među bogatima i siromašnima nastavljaju rasti, a prvenstvena odgovornost leži na globalizaciji“ (Giddens, 2005: 14). Potrebno je podsjetiti se, kao upozorenje i opomenu, da je period velikih podjela, nejednakosti i nepravdi prethodio svim velikim i svjetskim sukobima i ratovima.

Međutim, ono što je činjenica o kojoj smo takođe govorili jeste promjena odnosa moći u 21. vijeku u odnosu na kraj prošlog vijeka - kada su SAD bile neprikosnovena politička, vojna i ekonomska sila. Samim tim, postavlja se pitanje na koji će se način u budućnosti manifestovati politika globalizacije, te da li će doći do stvaranja novog multipolarnog međunarodnog sistema u kom će odsudnu ulogu imati više sila, ili će međunarodne okolnosti i historija stvoriti neku novu supersilu koja će postati novi protagonist globalizacijskih procesa?! „Globalizacija je loše vođena. Negativni ishodi nisu bili neizbježni, oni su rezultat politika. Pravila upravljanja globalizacijom su djelimično kriva, nepravedna su prema zemljama u razvoju i dozvolila su slobodne tokove kapitala koji su imali destabilizirajući uticaj. Ali čak i sa takvim pravilima, trebalo je da razvijene zemlje spriječe ono što se dogodilo, a ne da toliko mnogo zemalja u razvoju, kao i razvijenih zemalja, završi među gubitnicima globalizacije. Globalizacija, da je dobro vođena, mogla je koristiti svima“ (Giddens, 2005: 15).

LITERATURA

1. Bacevich, A. (2002). *American Empire - The Realities and Consequences of U.S. Diplomacy*. Harvard University Press.
2. Brzezinski, Z. (2004). *Američki izbor - Globalna dominacija ili globalno vodstvo*. CID.
3. Brzezinski, Z., & Scowcroft, B. (2008). *America and the World - Conversations on the Future of American Foreign Policy*. Basic Books,
4. Elzner, V. (2021). *Kineski vijek - rađanje nove svjetske velesile*. Laguna.
5. Fukujama, F. (1997). *Kraj istorije i posljednji čovjek*. CID.
6. Ganzer, D. (2021). *Imperija SAD - Beskrupulozna svetska sila*. Laguna.
7. Giddens, A. (2005). *Odbjegli svijet - kako globalizacija oblikuje naše živote*. Diskrepancija.
8. Mićović, V. (2001). *Globalizacija i novi svetski poredak*. Čigoja štampa.
9. Štiglic, Dž. (2018). *Globalizacija i njene protivrečnosti - antiglobalizacija u Trampovoj eri*. Miba Books.
10. Wittkopf, E., Jones, C., & Kegley, C. (2008). *American Foreign Policy - Pattern and Process*. Thomson Higher Education.
11. Kecmanović, N. (2005). *Dometi Demokratije*. Čigoja.
12. Kisindžer, H. (2003). *Treba li Amerika vanjsku politiku - prema diplomatiji za 21. vijek*. Centar za međunarodne studije.
13. Klajn, N. (2008). *Doktrina šoka - uspon kapitalizma katastrofe*. Posebna izdanja.
14. Lape, F., Kolins, Dž., & Roset, P. (2005). *Dvanaest mitova o gladi u svetu*. Clio.
15. Mander, Dž., & Goldsmit, E. (2003). *Globalizacija - argumenti protiv*. Clio.
16. Naj, Dž. (2006). *Kako razumeti međunarodne sukobe*. Stubovi kulture.
17. Hejvud, E. (2004). *Politika*. Klio.
18. Čenić, G. (2010). *Međunarodni ekonomski odnosi*. Grafomark.

Rad primljen: 18.01.2024.

Rad odobren: 11. 7. 2024.

EKONOMSKE MIGRACIJE

ANALIZA EKONOMSKIH MIGRACIJA I NJIHOVIH SOCIOLOŠKIH POSLJEDICA: PRIMJER MIGRACIJA IZMEĐU ZEMALJA ČLANICA EU

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 331.556.4:314.15-026.48(4-672EU)	DOI 10.7251/DEFSR2454077C	COBISS.RS-ID 141348353
--------------------------------------	---------------------------	------------------------

Mirjana Čeko¹
Jadranka Berić

Apstrakt: *Ovaj rad istražuje fenomen ekonomskih migracija između zemalja članica Evropske unije (EU) i analizira njihove ekonomske i sociološke implikacije. Koristeći metode deskriptivne statistike, regresione analize i kvalitativne analize, proučavani su trendovi u ekonomskim migracijama, kao i veza između migracija i makroekonomskih pokazatelja. Sociološke posljedice ekonomskih migracija variraju, a istraživanja ukazuju na izazove sa kojima se migranti susreću u zaposlenju, sa posebnim osvrtom na niske kvalifikacije i uslove rada. Iako postoje određeni izazovi, ekonomske migracije unutar Evropske unije (EU) imaju i pozitivne strane. Naime, ove migracije doprinose povećanju produktivnosti i konkurentnosti privrede jer se sa migrantima uvodi dodatna radna snaga, obrazovanje i visok nivo motivacije za rad. Integracija migranata u društvo pokazuje varijabilnost, a društveni disbalans zahtijeva analizu za prepoznavanje potencijala rasta i podršku održivim promjenama. Ovaj rad zaključuje da je potrebna saradnja između zemalja i uspostavljanje adekvatnih politika kako bi se ostvarile prednosti ekonomskih migracija i prevazišli izazovi integracije i radnih uslova.*

Ključne riječi: *ekonomske migracije, EU, makroekonomska analiza, sociološke posljedice migracija, integracija migranata*

¹ Autor za korespondenciju: mr Mirjana Čeko, Fakultet za poslovne i finansijske studije, Univerzitet za poslovne studije Banja Luka, BiH, e-mail: miraceko@gmail.com

UVOD

Ekonomске migracije su dugogodišnji fenomen koji je izazvao veliku pažnju u ekonomskoj i sociološkoj literaturi. Ekonomске migracije se često posmatraju kao proces u kojima se pojedinci sa niskim primanjima iz zemalja sa nižim životnim standardom sele u zemlje sa višim životnim standardom, u potrazi za boljim ekonomskim uslovima. Takođe, u analizi migracija često se ističe koncept “migracionog kapitala”. Ovaj pojam obuhvata sposobnosti i resurse koje migranti akumuliraju ili stižu tokom svojih migracionih kretanja, a koji zatim olakšavaju naredne međunarodne poteze. Prethodna iskustva u migracijama mogu smanjiti percepciju ograničenja i troškova migracije, dovodeći do povećane volje za nastavkom mobilnosti (de Jong & de Valk, 2023).

Radi što ozbiljnije analize ovog fenomena, korištene su metode deskriptivne statistike kako bi se istražili trendovi u ekonomskim migracijama između zemalja članica EU u posljednjih nekoliko godina. Takođe, korištena je regresiona analiza kako bi se mogla ispitati veza između ekonomskih migracija i makroekonomskih pokazatelja, kao što su BDP po stanovniku, stopa nezaposlenosti i stopa inflacije. Na kraju, na osnovu relevantnih istraživanja drugih autora, korištena je kvalitativna analiza kako bi se razmotrile sociološke posljedice ekonomskih migracija, kao što su integracija migranata u društvo, kulturna raznolikost i politički uticaj.

Broj ekonomskih migranata između zemalja članica EU je u porastu u posljednjih nekoliko godina. Prema podacima Eurostata broj migranata u 2021. godini iznosio je 1,4 miliona koji su se preselili u novu zemlju EU, što predstavlja porast od 12,3% u odnosu na 2020. godinu. Najveći broj migranata u 2021. godini došao je iz Poljske (192.000), Rumunije (179.000) i Njemačke (174.000). Njemačka je bila najpopularnija destinacija za migrante u 2021. godini (primila je 231.000 ljudi), slijedila je Španija (161.000) i Francuska (130.000). Dok Eurostat ne kategorizuje migracije isključivo na ekonomske, podaci pokazuju da je zaposlenost najčešći razlog za migraciju unutar EU. U 2021. godini, 46% migranata navelo je zapošljavanje kao glavni razlog za selidbu (Eurostat, 2022).

Važno je naglasiti i da postoji značajna veza između ekonomskih migracija i makroekonomskih pokazatelja. Naime, veći BDP po stanov-

niku i niža stopa nezaposlenosti su povezani sa većim brojem migranata, dok veća stopa inflacije ima negativan uticaj na broj migranata.

Kada su u pitanju sociološke posljedice ekonomskih migracija, uočava se velika varijabilnost u integraciji migranata u društvo.

U tom smislu, raznolikost teritorija i različite komponente društva, kao što su ljudski, društveni, institucionalni, prirodni/fizički i ekonomski elementi, često dovode do neravnoteže u društvenom razvoju. Ovaj disbalans zahtjeva pažljivu analizu kako bi se prepoznao potencijal rasta i podstakle održive promjene. Posebno je značajno istražiti nove faktore nejednakosti, koji se tiču i novih socio-ekonomskih i prostornih konteksta koji su proizašli iz uticaja COVID-19 i/ili klimatskih promjena (Laine, Rauhut & Gruber, 2023).

Sociološke posljedice ekonomske migracije takođe se mogu osjetiti na političkom planu. Politički okvir ekonomskih migracija često igra ključnu ulogu u oblikovanju i usmjeravanju migracionih tokova, a politike migracija odražavaju specifične ekonomske i socijalne interese zemalja koje primaju imigrante. Ova dinamika je često rezultat neslaganja između ekonomske potrebe za radnom snagom i sociopolitičkih izazova koje migracije mogu izazvati. Jedan od ključnih faktora je strah od potencijalnog negativnog uticaja nekvalifikovane radne snage na tržište rada, što može dovesti do povećanja dohodovne nejednakosti i nezaposlenosti među lokalnim stanovništvom. Ovaj strah često služi kao osnova za protivljenje migracijama (Ćosić, 2013).

U cilju prevazilaženja izazova i ostvarivanja potencijala koje ekonomske migracije mogu imati na ekonomiju i društvo, potrebna je saradnja između zemalja i uspostavljanje adekvatne politike koja će omogućiti integraciju migranata i spriječiti diskriminaciju i predrasude. Osim toga, važno je naglasiti da ekonomske migracije između zemalja članica EU imaju i svoje prednosti i to u povećanju produktivnost i konkurentnost evropskih privreda.

Makroekonomska analiza ekonomskih migracija i njihovih društvenih posljedica pokazuje da ekonomske migracije između zemalja članica EU imaju svoje prednosti i izazove. Kako bi se ostvarile prednosti i minimizirali izazovi, potrebno je uspostaviti adekvatne politike i mjere zaštite koje će osigurati integraciju i jednake uslove rada za sve radnike.

1. SAVREMENI TRENDVI U EKONOMSKIM MIGRACIJAMA U ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Ekonomski migranti su pojedinci koji se sele iz svoje matične zemlje u drugu zemlju radi boljih ekonomskih perspektiva. Ova vrsta migracije je značajna kategorija migracija u zemljama članicama Evropske unije, a naročito u posljednjih nekoliko godina. Prema podacima Eurostata, u 2019. godini u zemljama članicama EU živjelo je oko 21,6 miliona stranih državljana, od čega su ekonomski migranti činili značajan dio.² Ova vrsta migracije može biti privremena ili trajna, a uzrokovana je različitim faktorima, kao što su ekonomske nejednakosti, demografske promjene, politički nemiri, i sl. Drugim riječima, ekonomski migranti su motivisani različitim faktorima, kao što su traženje boljih poslovnih prilika, veće plate, bolji uslovi za život, ili jednostavno želja za novim iskustvima. Pored toga, faktori koji utiču na ovaj tip migracije uključuju demografske promjene, političke nemire, promjene na tržištu rada i društvene promjene.

Ekonomske migracije su nerijetko izvor zabrinutosti i kontroverzi, obzirom na izazove koje mogu predstavljati za društvo i ekonomiju zemlje domaćina, kao i za zemlje porijekla. Uvođenje slobodnog protoka radnika između zemalja članica EU-a krajem prošlog vijeka, kao i proširenje Unije na istok, dovelo je do značajnog povećanja ekonomskih migracija u zemljama članicama.

Postoji nekoliko razloga za ekonomske migracije u zemlje članice EU-a. Jedan od najvažnijih razloga je tržište rada, odnosno potreba za radnom snagom u određenim sektorima, poput zdravstvene njege, građevinarstva ili informacionih tehnologija. Drugi važan razlog je bolja ekonomska situacija u nekim zemljama članicama u odnosu na druge, što znači da se ljudi sele u potrazi za boljim poslovnim prilikama i većim pri-

2 Značajno je istaći i podatke o zapošljavanju migranata u EU. Prema izvještaju Eurostata, u drugom kvartalu 2020. godine, stopa zaposlenosti među radnicima migranata u EU-27 bila je 73,8%, što je za oko 3,3 postotna poena niže u odnosu na stopu zaposlenosti u populaciji rođenoj u EU. Međutim, stopa zaposlenosti migranata varira od države do države i zavisi od različitih faktora, kao što su zakonska regulativa, socijalna integracija, poznavanje jezika, obrazovanje i sl.

manjima. Takođe, politička situacija i ratovi u nekim zemljama mogu biti razlog za ekonomske migracije. Ekonomski migranti u zemljama članicama EU-a najčešće dolaze iz drugih zemalja članica, ali postoje i velike grupe ljudi koji dolaze iz zemalja izvan EU-a. Rumuni, Poljaci i Italijani bili su 2022. godine među najvećim grupama migranata rođenih izvan zemlje u kojoj živi u EU (uključuje migrante unutar EU i izvan EU). Kada se gledaju migranti iz trećih zemalja (osoba rođena izvan EU), najveće grupe dolaze iz Maroka, Turske i Ukrajine (Eurostat, 2022).

Kada govorimo o trendovima u ekonomskim migracijama u zemljama članicama EU-a, važno je napomenuti da se situacija stalno mijenja. Takođe, uticaj pandemije COVID-19 na ekonomske migracije u zemljama članicama EU-a još nije u potpunosti poznat, ali je već sada jasno da će imati značajan uticaj na ovaj fenomen. Na primjer, neke zemlje članice su privremeno obustavile dolazak radne snage iz drugih zemalja, što će uticati na ukupan broj ekonomskih migranata. Sa druge strane, kada je riječ o posljedicama ekonomskih migracija u zemljama EU je potencijalni negativan uticaj na zaposlenost i plate domaćeg stanovništva. Iako ovo pitanje može da bude kontroverzno, postoje istraživanja koja ukazuju na povezanost između povećanja broja ekonomskih migranata i negativnih uticaja na zaposlenost i plate lokalnog stanovništva. Neki istraživači su otkrili da prisustvo imigranata na radnom mjestu može da utiče na smanjenje plata i broja zaposlenih za domaće radnike, posebno u sektorima sa nižim kvalifikacijama i većim udjelom migranata (Card, 1990; Borjas, 2003). Drugi istraživači ukazuju na to da ekonomske migracije mogu da dovedu do negativnih uticaja na zaposlenost i plate samo u kratkom roku, dok dugoročno mogu da imaju pozitivne efekte na ekonomiju i povećanje ukupne zaposlenosti (Dustmann et al., 2010; Jaeger et al., 2018).

Pored toga, postoji i pitanje uticaja ekonomskih migracija na društvenu koheziju u zemljama Evropske unije. Neki istraživači tvrde da visok nivo imigracije može da dovede do polarizacije društva i povećanja etničkih tenzija (Putnam, 2007; Algan & Cahuc, 2010). Međutim, ekonomske migracije ne moraju da dovedu do negativnih efekata na društvenu koheziju, već zavise od konteksta u kojem se migracije odvijaju, kao i od političkih i društvenih faktora.

Uzimajući u obzir ove faktore, zemlje Evropske unije su uveliko uključene u razvoj politika koje bi mogle da balansiraju prednosti ekonomskih migracija i smanje potencijalne negativne efekte. To uključuje politike koje se tiču integracije imigranata u društvo i radnu snagu, kao i politike koje se tiču kontrole i regulacije imigracije.

2. SOCIOLOŠKE POSLJEDICE EKONOMSKIH MIGRACIJA: INTEGRACIJA, KULTURNA RAZNOLIKOST I POLITIČKI UTICAJ

Sociološke posljedice ekonomskih migracija su tema koja privlači sve veću pažnju akademskih istraživača u posljednjih nekoliko decenija. Razlog za to je sve veći broj ljudi koji se seli u druge zemlje u potrazi za boljim životom i većim ekonomskim mogućnostima. Takva migracija može imati dubok sociološki uticaj na zemlje koje prihvataju migrante.

Jedna od najvažnijih posljedica ekonomskih migracija je integracija imigranata u društvo zemlje domaćina. Integracija se odnosi na proces prilagođavanja imigranata na novu društvenu sredinu i prihvatanje novih vrijednosti, normi i praksi. Integracija je ključni faktor za uspjeh migracije, kako za same migrante tako i za društvo u cjelini. Međutim, integracija imigranata može biti izazovna u različitim društvenim kontekstima i može se suočiti s različitim preprekama. Ekonomska integracija može dovesti do povećane segregacije i diskriminacije na tržištu rada. Integracija može također biti usporena zbog kulturnih i jezičkih razlika koje postoje između imigranata i domaćeg stanovništva (Münz, 2007; Solano & De Coninck, 2023; Dorn & Zweimüller, 2021).

Integracija može da se odvija na različitim nivoima, kao što su integracija u tržište rada, obrazovni sistem i društvene institucije. Međutim, proces integracije nije uvijek jednostavan i često sa sobom nosi brojne izazove. Mnogi istraživači su proučavali ovu temu i došli do različitih zaključaka. Prema nekim istraživanjima, integracija imigranata u društvo može da bude teška, posebno ako postoje kulturne razlike između imigranata i domaćeg stanovništva. Ovo može dovesti do segregacije i marginalizacije imigranata (Castles & Miller, 2009). S druge strane, druga

istraživanja pokazuju da integracija imigranata može da bude relativno uspješna ako postoje odgovarajuće politike integracije i ako se imigranti osećaju prihvaćenima u društvu (Esser, 2004).

Važno je naglasiti značaj obrazovanja kao jednog od najznačajnijih faktora za uspješnu integraciju imigranata. Imigranti sa visokim obrazovanjem lakše se integrišu u društvo i tržište rada te su manje podložni diskriminaciji. Međutim, imigranti s nižim stepenom obrazovanja i slabijim poznavanjem jezika teže se integrišu, imaju manje mogućnosti za zapošljavanje i često su prinuđeni raditi na niskokvalifikovanim poslovima s niskim primanjima (Koopmans, 2010). Stoga, ulaganje u obrazovanje i jezičku edukaciju imigranata može pozitivno uticati na njihovu integraciju i smanjiti socijalne tenzije.

Kada je riječ o kulturnoj raznolikosti, migranti često donose sa sobom kulturnu raznolikost u zemlje u koje dolaze. Ovo može da bude izazov za društva koja se suočavaju sa problemima integracije migranata, jer kulturna raznolikost može da dovede do povećanja tenzija i konflikata. Kulturna raznolikost se odnosi na različite kulturne, etničke, religijske i jezičke pozadine ljudi koji žive u jednoj zemlji. Kulturna raznolikost može biti pozitivna i negativna, zavisno od toga kako se tretira. Pozitivna kulturna raznolikost može dovesti do bogatstva u društvu, kreativnosti i inovacije (Vertovec, 2010). Međutim, negativna kulturna raznolikost može dovesti do etničkih tenzija, rasizma i diskriminacije (Banting & Kymlicka, 2013). Imigranti često imaju drugačije kulturne obrasce i vrijednosti od domaće populacije, što može dovesti do kulturnih sukoba i otpora u društvu. Shodno tome, važno je razumjeti kulturnu raznolikost i prilagoditi se njoj kako bi se olakšala integracija imigranata. Takođe, imigranti trebaju biti svjesni kulturnih normi i vrijednosti zemlje domaćina i poštovati vrijednosti društva u koje dolaze, a domaća populacija treba biti otvorena i prihvatljiva prema kulturnoj raznolikosti.

U posljednje vrijeme, jedna od značajnih tema u vezi sa ekonomskim migracijama u Evropi jeste politički uticaj imigranata. Naime, imigranti imaju pravo glasa u zemljama u kojima žive i rade, te se njihov uticaj na politička dešavanja u zemljama domaćinima može povećati. To može uticati na političke i društvene procese u zemljama domaćinima, a posebno na procese donošenja političkih odluka i izbora (Blinder, 2015).

Sa druge strane, politička retorika koja se često koristi u javnom diskursu o imigraciji može izazvati povećanje polarizacije društva i stvaranje negativnih stereotipa prema imigrantima. Naime, politički lideri mogu da iskoriste pitanje imigracije kako bi dobili glasove i stekli popularnost među biračima. Ovakva politizacija imigracije može da dovede do stvaranja suprotstavljenih stavova i političkih podjela u društvu.

Kako bi se izbjegli negativni efekti ekonomskih migracija, zemlje članice EU moraju da usvoje odgovarajuće politike i strategije. U tom smislu, ključno je da se omogući uspješna integracija imigranata u društvo domaćina kroz politike koje će podsticati obrazovanje, sticanje znanja jezika i kulturnu razmjenu.

3. PROCESI ASIMILACIJE I INTEGRACIJE EKONOMSKIH MIGRANATA: PRIMJERI NAJBOLJIH PRAKSI U ZEMLJAMA ČLANICAMA EU

Uvođenje imigranata u društvo zemalja domaćina predstavlja složen proces u kojem igraju ulogu različiti faktori kao što su kulturne razlike, ekonomski uslovi i pristup društvenim resursima. Proces prilagođavanja imigranata može uključiti razne stepene usvajanja vrijednosti i normi novog društva (integracija) i prilagođavanja dominantnoj kulturi (asimilacija), bez nužnog gubitka individualnog ili grupnog kulturnog identiteta. Mnogi imigranti prolaze kroz proces akulturacije, usvajajući neke elemente nove kulture uz zadržavanje svoje originalne kulture. Ovaj proces je dinamičan i može rezultirati različitim ishodima (Portes & Rumbaut, 2014; Vertovec, 2007; Strang & Ager, 2010).

Najbolje prakse u procesima integracije i asimilacije ekonomskih migranata u zemljama članicama EU su usko povezane sa politikama koje se primjenjuju u pojedinim zemljama. Na primjer, Švedska je prepoznata po sveobuhvatnom i holističkom pristupu integraciji migranata. Švedska pruža učenje jezika, obrazovanje i podršku zaposlenju kako bi pomogla migrantima da se integrišu u društvo. Njemačka je sprovela nekoliko programa usmjerenih na olakšavanje integracije migranata na tržište rada. To uključuje priznavanje stranih kvalifikacija, stručno obra-

zovanje i usluge zapošljavanja. Francuska ima dobro uspostavljen sistem za integraciju novog stanovništva, koji uključuje obavezu obuku o građanskom društvu i časove jezika, dok se Austrija izdvaja po naporima u pružanju jezičkih i integracionih kurseva, kao i mjerama za priznavanje stranih kvalifikacija (Integration by Social and Digital Learning, 2019). Italija je sproveda nekoliko inovativnih praksi za integraciju imigranata, uključujući projekte usmerene na promociju socijalne inkluzije i prevenciju diskriminacije (Lāce, 2020).

Još jedan primjer uspješnih praksi je politika koju je implementirala Danska, poznata kao *flexicurity* koja kombinuje fleksibilne uslove zapošljavanja s visokom sigurnošću radnika (Andersen, 2011; Jensen, 2011). Ovakva politika olakšava pristup radnom tržištu za ekonomske migrante, smanjujući nezaposlenost i rizik od socijalne isključenosti. Ipak, važno je naglasiti da uspjeh procesa integracije i asimilacije ekonomskih migranata umnogome zavisi od konteksta u kojem se primjenjuju politike. Npr. iako je Švedska poznata po uspješnoj integraciji imigranata, u posljednjih nekoliko godina došlo je do pogoršanja odnosa između domaćeg stanovništva i imigranata zbog ekonomskih i socijalnih problema, što je dovelo do niza napada i incidenata protiv migranata (Davis, 2022; Henley, 2022; The Independent, 2022). Stoga, pri razvijanju politika integracije i asimilacije ekonomskih migranata, važno je uzeti u obzir šire društvene, ekonomske i političke kontekste te uspostaviti prilagođene strategije koje odgovaraju specifičnim potrebama i izazovima određene zemlje.

Za uspješnu integraciju ekonomskih migranata u društvo, važno je prepoznati kulturološke razlike između njih i domaćeg stanovništva. Prema Castles i Miller-u (2009), integracija može biti teška ako postoje značajne razlike u kulturi, vjeri, običajima i vrijednostima između imigranata i domaćeg stanovništva. Međutim, Esser (2004) tvrdi da se, uprkos tim razlikama, integracija može postići ako su imigranti motivisani da se prilagode novom društvenom okruženju, a ako postoje politike integracije koje podržavaju ove procese. On smatra da se migrant individualno postepeno integriše kroz socijalne podsisteme, koji se odnose na usvajanje određenih kulturnih osobina, postavljanje na primarno tržište rada i međuetničke brakove i emocionalnu identifikaciju.

Prema istraživanju Koopmansa (2010), zemlje koje su kombinovale multikulturalne politike sa jakom socijalnom državom, poput Švedske, Belgije i Holandije, pokazale su relativno loše rezultate integracije. Ove zemlje su imale niske stope učešća na tržištu rada, visoke stope segregacije i snažnu nadzastupljenost imigranata među osuđenima za kriminalno ponašanje. Zemlje koje su imale restriktivnije ili asimilacionističke politike integracije (Njemačka, Austrija, Švajcarska, Francuska) ili relativno slabu socijalnu državu (Ujedinjeno Kraljevstvo) postigle su bolje rezultate integracije.

S tim u vezi, prema istraživanju koje su proveli Keith Banting i Will Kymlicka 2013. godine, primjećuje se tendencija povlačenja od koncepta multikulturalizma u brojnim zemljama, s posebnim naglaskom na evropskim društvima. Ovo može biti povezano s promjenama u društvenom kontekstu i političkim kretanjima koja su dovela do redefinisiranja prioriteta u politikama integracije i kulturne raznolikosti. Međutim, prema njihovoj analizi, mnoge zemlje koje su prihvatile multikulturalne strategije krajem dvadesetog vijeka zadržale su svoje programe i u prvim godinama novog milenijuma, a neke su čak proširile svoje pristupe. To ukazuje na kompleksnost dinamike multikulturalizma i njegovu sposobnost prilagođavanja društvenim promjenama.

U svakom slučaju, procesi integracije ekonomskih migranata u društvo zemalja članica EU su od suštinskog značaja za uspješno upravljanje migracijama i za formiranje društva zasnovanog na toleranciji i poštovanju različitosti. Ključno je razvijati politike integracije koje podržavaju prilagođavanje imigranata na društvene, ekonomske i kulturne razlike, a istovremeno olakšavaju njihovu inkluziju u društvo.

ZAKLJUČAK

Ekonomske migracije predstavljaju složen i višeslojan fenomen koji zahtijeva sistematsko i holističko pristupanje. Procesu integracije i asimilacije migranata u društvo su dugotrajni i složeni, ali ključni za uspješno upravljanje migracijama. U tom smislu, primjeri najboljih praksi u zemljama članicama EU nude vrlo korisna saznanja o tome kako se migranti mogu uspješno integrisati i asimilirati u društvo.

Kao što je naglašeno u ovom radu, integracija i asimilacija migranata u društvo zahtijeva odgovarajuće politike, zakonodavstvo i institucionalni okvir. Istovremeno, potrebno je i da društvo prihvati i podrži proces integracije, uz poštovanje kulture i različitosti migranata.

Relevantna literatura i istraživanja koja su navedena u ovom radu pružaju uvid u najbolje prakse u upravljanju migracijama, kao i u izazove i prepreke koje su prisutne u ovom procesu. Izvori pokazuju da je važno uspostaviti međunarodnu saradnju i koordinaciju u upravljanju migracijama, kao i da je potrebno osigurati adekvatnu zaštitu i podršku za ekonomske migrante.

Uzimajući u obzir važnost međunarodne saradnje i koordinacije u upravljanju ekonomskim migracijama, zaključuje se da je neophodno da zemlje članice EU nastave razvijati i primjenjivati integrisane politike i programe koji će osigurati efikasno i pravedno upravljanje migracijama. Takođe, neophodno je osigurati zaštitu i prava migranata, uz istovremeno olakšavanje njihove integracije u društvo. Sve ovo će omogućiti stvaranje inkluzivnijeg i pravednijeg društva, sa boljim mogućnostima za sve, uključujući i ekonomske migrante, dok je sociološki pristup analizi procesa integracije i asimilacije ekonomskih migranata u društvo neophodan kako bi se razumjelo kompleksno polje interakcije i dinamike među različitim društvenim grupama koje proizlazi iz ovog procesa.

LITERATURA

1. Algan, Y., & Cahuc, P. (2010). Inherited trust and growth. *American Economic Review*, 100(5), 2060–2092.
2. Andersen, T. M. (2011). *The flexible Danish model: Welfare in a world of work*. Oxford University Press.
3. Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1335–1374
4. Banting, K., & Kymlicka, W. (2013). Is there really a retreat from multiculturalism policies? New evidence from the multiculturalism policy index. *Comparative European Politics*, 16(5), 684–695.

5. Blinder, S. (2015). Imagined immigration: the impact of different meanings of ‘immigrants’ in public opinion and policy debates in Britain. *Political Studies*, 63(1), 80–100.
6. Card, D. (1990). The impact of the Mariel Boatlift on the Miami labor market. *Industrial and Labor Relations Review*, 43(2), 245–257.
7. Castles, S. (2004). Why Migration Policies Fail. *Ethnic and Racial Studies*, 27(2), 205–227.
8. Castles, S. i Miller, M. J. (2009). *The age of migration: International population movements in the modern world*. Palgrave Macmillan.
9. Ćosić, D. P. (2013). Savremene radne migracije u evropskom kontekstu-ekonomski i politički aspekti. *Sociologija*, 55(2), 333–348.
10. Davis, E. (2022). *Sweden, Once Welcoming to Immigrants, Changes Course*. The New York Times.
11. Dorn, D., & Zweimüller, J. (2021). Migration and labor market integration in Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 35(2), 49–76.
12. Esser, H. (2004). Does the “New” Immigration Require a “New” Theory of Intergenerational Integration? *International Migration Review*, 38(3), 1126–1159.
13. Esser, H. (2009). Integration and Ethnic Stratification: An Analysis of the German Labour Market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(4), 643–661.
14. Eurostat (2022.): Migracije i populacija migranata u EU - 2021. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics
15. Eurostat. (2021). Migration and migrant population statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics
16. Eurostat. (2020). Labour market and labour force survey (LFS) statistics. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_market_and_Labour_force_survey_\(LFS\)_statistics](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_market_and_Labour_force_survey_(LFS)_statistics)

17. Henley, J. (2022). *Sweden's failed integration creates 'parallel societies', says PM after riots*. *The Guardian*.
18. Integration by Social and Digital Learning. (2019). Best Practices of Immigrant Integration -Examples from 5 Countries. *Integration by Social and Digital Learning*.
19. The Independent. (2022). Sweden: Failed integration of immigrants fueling gang violence and... *The Independent*.
20. Jaeger, D. A., Ruist, J., & Stuhler, J. (2018). Shift-share instruments and the impact of immigration. *American Economic Review*, 108(11), 1–45.
21. Jensen, C. S. (2011). The flexibility of flexicurity: The Danish model reconsidered. *Economic and Industrial Democracy*, 32(4), 721–737.
22. de Jong, P. W., & de Valk, H. A. (2023). Emigration of the Western European second generation: is having immigrant parents a predictor of international migration?. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 1–22.
23. Münz, R. (2007). *Migration, labor markets, and integration of migrants: An overview for Europe*. World Bank
24. Koopmans, R. (2010). Trade-offs between equality and difference: Immigrant integration, multiculturalism and the welfare state in cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(1), 1–26.
25. Laine, J. P., Rauhut, D., & Gruber, M. (Eds.). (2023). *Assessing the Social Impact of Immigration in Europe: Renegotiating Remoteness*. Edward Elgar Publishing.
26. Lāce, A. (Ed.). (2020). Newcomer Integration in Europe - Best Practices and Innovations Since 2015. *Latvian Contact Point of the European Migration Network*.
27. Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174.
28. Portes, A., & Rumbaut, R. G. (2014). *Immigrant America: A portrait* (4th ed.). Berkeley: University of California Press.

29. Strang, A., & Ager, A. (2010). Refugee integration: Emerging trends and remaining agendas. *Journal of refugee studies*, 23(4), 589–607.
30. Solano, G., & De Coninck, D. (2023). Explaining migrant integration policies: A comparative study across 56 countries. *Migration Studies*, 11(1), 75–102.
31. Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.
32. Vertovec, S. (2010). Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. *International Social Science Journal*, 61(199), 83–95.

Rad primljen: 23. 2. 2024.

Rad odobren: 15. 7. 2024.

ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

INSTITUCIONALNI KAPACITETI U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA REPUBLIKE SRBIJE

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 502.131.1:316.334.5(497.11)

DOI 10.7251/DEFSR2454093R

COBISS.RS-ID 141348609

Žaklina Rakić¹

Rezime: *Međunarodna organizacija za standardizaciju je 1996. godine izašla sa serijom standarda ISO 14000, kao odgovor na nastale probleme u životnoj sredini, kao i brigu o zaštiti životne sredine. Ova serija standarda pomaže poslovnim sistemima da usklade svoje poslovanje vodeći računa o životnoj sredini. Aktuelna verzija standarda ISO 14001 publikovana je 2015. godine. Institut je objavio veliki broj specifičnih standarda iz oblasti zaštite životne sredine koji promovišu životnu sredinu odnosno njene segmente: zemljište, vodu, more i obalno područje, vazduh, prirodu, šume, a Tehnički komitet Instituta ISME/TK 10: Životna sredina i sistemi upravljanja zaštitom životne sredine (osnovan 2012 godine), nadležan je za standarde koji se odnose na ove oblasti. U ovom radu se daju objašnjenja za osnovne, često upotrebljavane ekološke i biološke termine, kao i eko-pojmove, koji se neposredno odnose na problematiku očuvanja radne i životne sredine u postmodernom ambijentu upotrebom standarda. Primena standarda obezbeđuje bolju efikasnost u celokupnoj proizvodnji, poboljšava kvalitet usluga i doprinosi ispunjavanju najvišeg nivoa očekivanja klijenata i potrošača.*

Ključne reči: *institucionalni kapaciteti, prirodni resursi, životna sredina, zakonodavstvo, standardizacija, sistem kvaliteta, održivi razvoj, EU.*

¹ Autor za korespondenciju: Žaklina Rakić, dipl. inž. životne sredine, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti Beograd, e-mail: zanarakic66@gmail.com

UVOD

Standard je dokument uspostavljen konsenzusom i odobren od priznatog tela, koji pruža, za zajedničku i ponovljenu upotrebu, pravila, smernice ili karakteristike za aktivnosti ili njihove rezultate, usmerene na postizanje optimalnog stepena poretka u datom kontekstu.

Standardi su opštepriznata pravila i odredbe. Oni mogu obuhvatati sveobuhvatne tehničke specifikacije (karakteristike i zahteve za proizvode), postupke za izradu proizvoda, ispitivanje i metode ocenjivanja usaglašenosti.

Primena standarda obezbeđuje bolju efikasnost u celokupnoj proizvodnji, poboljšava kvalitet usluga i doprinosi ispunjavanju najvišeg nivoa očekivanja klijenata i potrošača. Da bi se povećalo poverenje društva u standarde, važno je osigurati šire učešće zainteresovanih grupa u razvoju i raspravi o standardima.

Standardi se razvijaju, revidiraju, dopunjuju, modifikuju ili povlače u zavisnosti od inovacija u razvoju nauke i tehnologije. Standardi su sredstvo za informisanje i osnova za olakšavanje globalne trgovine i omogućavanje komunikacije između partnera.

Međunarodna organizacija za standardizaciju je 1996. godine izašla sa serijom standarda ISO 14000, kao odgovor na nastale probleme u životnoj sredini, kao i brigu o zaštiti životne sredine. Ova serija standarda pomaže poslovnim sistemima da usklade svoje poslovanje vodeći računa o životnoj sredini. Aktuelna verzija standarda ISO 14001 publikovana je 2015. godine (Nešković, 2009).

Institut je objavio veliki broj specifičnih standarda iz oblasti zaštite životne sredine koji promovišu životnu sredinu odnosno njene segmente: zemljište, vodu, more i obalno područje, vazduh, prirodu, šume, a Tehnički komitet Instituta ISME/TK 10: Životna sredina i sistemi upravljanja zaštitom životne sredine (osnovan 2012 godine), nadležan je za standarde koji se odnose na ove oblasti.

“Treba istaći da standardizacija kroz standarde podržava sve tri dimenzije održivog razvoja – društvenu, ekonomsku i ekološku, a standardi su ti koji predstavljaju podršku u ostvarivanju UN ciljeva”².

2 *"Neophodno je razumeti da je ograničenost prirodnih resursa problem i da mi kao pojedinci*

Institut za standardizaciju je pozvao sve zainteresovane strane da koriste usluge sajta ISME, kako bi u svakom trenutku mogli imati informacije koje su im potrebne o standardima i srodnim dokumentima.

Standardi se razvijaju i objavljuju uz poštovanje principa i pravila koja su uspostavile međunarodne i evropske organizacije za standardizaciju. Razvoj evropskog standarda upravlja se principima konsenzusa, otvorenosti, transparentnosti, nacionalnem posvećenosti i tehničke koherentnosti i prati nekoliko koraka (Rakić, 2023).

1. INSTITUCIONALNI KAPACITETI U SISTEMI KVALITETA ŽS

Od 2002. godine i prvog Pregleda stanja životne sredine (EPR), institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine se značajno promenio u Republici Srbiji. Te promene ukazuju na napore koje država ulaže na stvaranju institucija koje bi bile sposobne da implementiraju obaveze koje proističu iz međunarodnih, nacionalnih i obaveza EU. Nakon raspada Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Republika Srbija je uspostavila institucionalnu strukturu koja pokriva sve nivoe javne administracije, uključujući i tela za monitoring i istraživanje. Međutim, institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine još uvek nije kompletan što se može videti i u ovom radu.

Nacionalni savet za održivi razvoj osnovan je 2003. godine radi stvaranja foruma za diskusiju i za izgradnju konsenzusa između ministarstava i drugih zainteresovanih strana o pitanjima u vezi sa zaštitom životne sredine i održivim razvojem. Cilj ovog Saveta obuhvata i osiguravanje horizontalne koordinacije između resornog ministarstva zaštite životne sredine i drugih vladinih agencija i bavljenje potencijalnim konfliktima u formulaciji i implementaciji programske politike. Savetu je takođe poverena koordinacija pripreme Nacionalne strategije o održivom razvoju. Savet nema stalni sekretarijat.

samo ličnim doprinosom možemo unaprediti odnos prema životnoj sredini, a u tome nam kao dobar alat trebaju poslužiti standardi, jer se njihovom primenom obezbeđuje kvalitet, sigurnost i budućnost naše zajednice”.

Od 2002. godine Srbija je načinila značajan napredak u pogledu izrade zakonodavstva u oblasti zaštite životne sredine. Kako je i bila preporuka prvog Pregleda stanja životne sredine, stvoren je novi pravni okvir s ciljem zaštite životne sredine. 2004. godine, usvojeni su sledeći zakoni: Zakon o zaštiti životne sredine; Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, i Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja. Svi ovi zakoni približavaju odgovarajuće direktive EU i uvode principe tih direktiva u nacionalno zakonodavstvo. Takođe uzimaju u obzir odredbe ESPOO Konvencije o proceni uticaja na zaštitu životne sredine u prekograničnom kontekstu, kao i njenog Protokola o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu.

Ekološka odgovornost zagađivača za štetu pričinjenu životnoj sredini regulisana je Zakonom o zaštiti životne sredine, a u opštem smislu i Zakonom o obligacionim odnosima. Princip odgovornosti zagađivača i odgovornosti pravnog naslednika definisan je takođe u Zakonu o zaštiti životne sredine. Bilo koje pravno ili fizičko lice koje pričinu štetu životnoj sredini nezakonitim ili neodgovarajućim delovanjem odgovara za takvu pričinjenu štetu, uključujući i likvidaciju ili stečaj za pravna lica.

Standardizacija je aktivnost na utvrđivanju odredaba za opštu i višekratnu upotrebu, u odnosu na stvarne ili potencijalne probleme, radi postizanja optimalnog nivoa uredenosti u određenoj oblasti.

Standard je dokument utvrđen konsenzusom i donet od priznatog tela, u kome se za opštu i višekratnu upotrebu utvrđuju pravila, smernice ili karakteristike za aktivnosti ili njihove rezultate radi postizanja optimalnog nivoa uredenosti u određenoj oblasti. Standard takođe može da sadrži ili da se isključivo odnosi na terminologiju, simbole, zahteve koji se odnose na pakovanje, označavanje ili obeležavanje ako se primenjuju na proizvod, metod proizvodnje ili obrade³.

3 *Saradnja sa institucijama EU u procesu harmoniziranja zakonodavstva sa pravnom stečevinom EU, koju karakterizira izuzetna složenost i specifičnost, nameću potrebu jačanja i značajnijeg uključivanja svih institucionalnih kapaciteta naše države i suseda, koji su zaduženi za proces integriranja. Ovde će mo naročito naglasiti značaj zakonodavnog tela Republike Srbije. Parlament, kao mesto gde se formalno legalizira ukupna politička volja građana, trebalo bi da predstavlja ključnu instituciju u procesu evropskih integracija. Ovo proizilazi iz sledećeg: – kao najviše zakonodavno telo, PS donosi sve zakone koji obuhvataju pitanja harmonizacije sa pravnom stečevinom EU, gde Parlament nadgleda rad izvršnih organa, uključujući i njihove*

Međunarodni standard je standard koji su donele međunarodne organizacije (*međunarodna tela*) za standardizaciju i koji je dostupan javnosti;

Evropski standard je standard koji su donele evropske organizacije za standardizaciju i koji je dostupan javnosti.

Srpski standard je standard koji je doneo Institut za standardizaciju Srbije i koji je dostupan javnosti.

Srodni dokument iz oblasti standardizacije (*srodni dokument*) je dokument koji je donela organizacija za standardizaciju i koji je dostupan javnosti, a ne ispunjava uslove da bude donešen kao standard;

Donošenje standarda ili srodnog dokumenta je skup koordiniranih aktivnosti koje započinju usvajanjem predloga za donošenje standarda ili srodnog dokumenta, a završavaju se donošenjem akta o njegovom proglašenju.

Zainteresovana strana je privredno društvo, drugo pravno lice, preduzetnik i drugo fizičko lice koji su zainteresovani za standardizaciju.

Republika Srbija je uspostavila institucionalnu strukturu koja pokriva sve nivoe javne administracije, uključujući i tela za monitoring i istraživanje. Međutim, institucionalni okvir u oblasti zaštite životne sredine još uvek nije kompletan.

Osnovano je Ministarstvo zaštite prirodnih resursa i životne sredine 2003. Nadležnosti u oblasti zaštite voda podeljene su između Ministarstva zaštite prirodnih bogatstava i životne sredine i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Izmenjen je institucionalni okvir 2004. Ključne nadležnosti podeljene su između dva ministarstva: Ministarstva nauke i zaštite životne sredine i Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

2006.

Usvojen je novi Ustav, kojim se proglašava pravo svakog građanina na zdravu životnu sredinu i pravo na tačnu i blagovremenu informaciju o stanju životne sredine. Svaki građanin je odgovoran za zaštitu životne

odnose (pregovore, aktivnosti, kontakte) sa institucijama EU, te predstavlja interese države tokom procesa pregovora.

sredine, i u obavezi je da istu čuva i unapređuje, kao i da štiti prirodne retkosti i naučno, kulturno i istorijsko nasleđe i dobra od javnog interesa.

Imenovana je nova Vlada 2007. na osnovama bivše Uprave za zaštitu životne sredine Ministarstva nauke i zaštite životne sredine, izgrađeno je Ministarstvo zaštite životne sredine.

Do maja 2007. godine, čitav niz nadležnosti identifikovanih Zakonom o ministarstvima bio je poveren Upravi za zaštitu životne sredine. Osnovni zadaci Uprave za zaštitu životne sredine su osiguranje sistema zaštite životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa (vazduha, zemljišta, ruda, ribe, flore i faune), zatim očuvanje prirode i identifikacija i implementacija mera zaštite prirodnih područja od državnog značaja. Novo Ministarstvo zaštite životne sredine je nasledilo iste zadatke

Osnovni zadaci Ministarstva za zaštitu životne sredine su osiguranje sistema zaštite životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa (vazduha, zemljišta, ruda, ribe, flore i faune), zatim očuvanje prirode i identifikacija i implementacija mera zaštite prirodnih područja od državnog značaja. Nadležnosti Ministarstva zaštite životne sredine su:

- priprema strateških dokumenata, planova i programa;
- procena rezervi podzemnih voda i priprema standarda za geološke mape;
- zaštitu od jonizujućeg zračenja i nejonizujućeg zračenja, hemijskih materija, otpada i opasnih materija u proizvodnji, prevozu, skladištenju i odlaganju;
- prekogranično zagađenje vazduha i vode;
- kontrola prekograničnog kretanja otpada i prekograničnog kretanja zaštićenih biljnih i životinjskih vrsta;
- klimatske promene i ozonski omotač;
- mere zaštite životne sredine u procesu prostornog planiranja i izgradnje;
- sistem rane najave za slučaj udesa;
- međunarodna saradnja u poslovima zaštite životne sredine i zaštite prirode;
- zaštita od buke i vibracije;

- priprema geoloških istraživanja usmerenih na održivo korišćenje prirodnih resursa i podzemnih voda;
- očuvanje prirode i identifikacija potencijalnih prirodnih područja od značaja za očuvanje
- izdavanje dozvola za uvoz, izvoz i transit otpada i osetljivih biljnih i životinjskih vrsta, supstanci koje oštećuju ozonski omotač, hemikalija i radioaktivnih materijala
- inspeksijski nadzor u oblasti zaštite životne sredine i održivog razvoja.

Ovo Ministarstvo takođe ima deo nadležnosti u upravljanju prirodnim resursima. Sledeće institucije su nadležne za vršenje poslova u specifičnim oblastima:

- Uprava za šume;
- Zavod za zaštitu bilja, i
- Direkcija za vode.

Uprava za šume je nadležna za programsku politiku u oblasti razvoja i iskorišćenja šuma i divljih životinja, a zadužena je i za implementaciju mera zaštite šuma i divljači i za kontrolu semena i pošumljavanja.

Postoje dva javna preduzeća za šumarstvo: JP Srbijašume i JP Vojvodinašume. Ona su nadležna za poboljšanje i iskorišćavanje šuma u vlasništvu države (drvena građa, rekreacija), zatim za održavanje šumskih sadržaja i za pripremu programa i projekata za upravljanje šumama. Zavod za zaštitu bilja nadležan je za kontrolu proizvodnje, uvoza, trgovine, skladištenja i upotrebe sredstava za zaštitu bilja.

Ova direkcija nadležna za izradu programske politike za upravljanje vodama, zatim za racionalno korišćenje vodnih resursa, snabdevanje vodom za piće (ne i za distribuciju), zaštitu od poplava, izdavanje dozvola za zahvatanje i ispuštanje voda i za ubiranje naknada za korišćenje vode i za ispuštanje u vodene mase. Direkciji su takođe povereni poslovi u oblasti zaštite i racionalnog korišćenja voda, monitoringa i održavanja nacionalnih i prekograničnih vodotokova, kao i drugi zadaci definisani *Zakonom o vodama*. Javno preduzeće za upravljanje vodom Srbijavode je osnovano radi upravljanja vodnim resursima u centralnoj Srbiji, uklju-

čujući instalacije na vodozahvatima i postrojenja za vodosnabdevanje, dok je JP za upravljanje vodnim resursima Vode Vojvodine osnovano radi istih zadataka na području AP Vojvodina.

Ovde spadaju:

- Ministarstvo privrede uključujući i industriju;
 - Ministarstvo zdravlja uključujući sprovođenje sanitarnih propisa u vezi sa zaštitom životne sredine;
 - Ministarstvo za kapitalne investicije uključujući urbano planiranje i izgradnju i upotrebne dozvole za drumski, vazdušni, železnički i vodeni saobraćaj; i
 - Ministarstvo energetike i rudarstva uključujući energetska efikasnost, dozvole za ekstrakciju mineralnih resursa, osim za podzemne vode, obnovljivi izvori energije.
- Raspodela nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine među navedenim institucijama ima mnogo nedostataka, preklapanja pa i praznina. Saradnja između ministarstva definišu samo pojedine odredbe. Ministarstvo zaštite životne sredine, ima ograničen uticaj na ostale nacionalne programske politike. Dok je s jedne strane njen kapacitet za izradu zakona jak, s druge je njen kapacitet za formulaciju i ocenu programske politike, zatim za ekonomsku procenu i za sprovođenje strateške procene uticaja i integrisane kontrole i sprečavanja zagađenja ograničen. Ovi problemi predstavljaju prepreke potpunom odgovoru na izazove zaštite životne sredine u Srbiji ili na izazove usklađivanja sa *acquis* EU u oblasti zaštite životne sredine.

Ovaj Savet osnovan je 2003. godine radi stvaranja foruma za diskusiju i za izgradnju konsenzusa između ministarstava i drugih zainteresovanih strana o pitanjima u vezi sa zaštitom životne sredine i održivim razvojem. Pored ovog delatnost Saveta obuhvata i osiguravanje horizontalne koordinacije između Ministarstva zaštite životne sredine i drugih vladinih agencija kao i pomoći pri formulaciji i implementaciji programske politike. Savetu je takođe poverena koordinacija pripreme Nacionalne strategije o održivom razvoju.

Glavne institucionalne slabosti u oblasti zaštite životne sredine:

- Nedostatak horizontalne koordinacije između Ministarstva za kapitalne investicije, Nacionalne agencije za prostorno planiranje i Ministarstva nauke i zaštite životnesredine;
- Nedostatak dosledene integracije pitanja zaštite životne sredine i zahteva u istoj oblasti u procesu usvajanja prostornih i urbanističkih planova i izdavanja građevinskih dozvola
- preklapanja nadležnosti između direkcije za vode i Ministarstva za zaštitu životne redine u oblasti kvaliteta i zagađenja vode;
- potencijalni sukob nadležnosti između Uprave za šume, koja vrši poslove šumarstva kao privredne delatnosti, i Uprave za zaštitu životne sredine, kojoj je dodeljena nadležnost nad zaštitom šumskih ekosistema;
- nejasne nadležnosti nad zaštitom divlje faune u kontekstu lovstva;
- neadekvatni nejasna podela nadležnosti između Ministarstva energetike i rudarstva i Uprave za zaštitu životne sredineu oblasti geoloških istraživanja
- nedovoljna institucionalna koordinacija i pokrivenost aktivnosti monitoringa u oblasti zaštite životne sredine
- neadekvatno i nestručno osoblje na svim nivoima javnog upravljanja, uključujući i inspeksijsku službu u oblasti zaštite životne sredine, naročito za stratešku procenu uticaja na životnu sredinu, integrisano sprečavanje i kontrolu zagađenja, monitoring, inspeksijske aktivnosti);
- obrazovne institucije nisu dovoljno pripremljene za obuku adekvatnog broja stručnjaka u oblasti zaštite životne sredine.
- Prema postojećim Zakonima, izvestan broj nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine je decentralizovan do pokrajinskog nivoa ili jedinica lokalne samouprave.

U skladu sa *Zakonom o nadležnostima AP Vojvodina iz 2002. godine*, određene nadležnosti iz oblasti zaštite životne sredine prenete su Autonomnoj Pokrajini Vojvodina. Nadležnosti pokrajinskog Sekretarijata za zaštitu životne sredine i održivi razvoj obuhvataju:

- razvoj programa zaštite životne sredine i održivog razvoja za Vojvodinu;
- mere za njihovu implementaciju;
- monitoring i informacioni sistemi;
- odobrenje procena uticaja na životnu sredinu:
- odobrenje programa zaštite životne sredine, uključujući i zaštitu poljoprivrednog zemljišta, flore i faune, šuma i vode:
- odobrenje programa izgradnje;
- odobrenje planova koji se odnose na nacionalne parkove na njenoj teritoriji:
- inspeksijski nadzor za sve medije životne sredine osim za opasne materije i biodiverzitet;
- sva ostala pitanja od značaja za pokrajinu, a u skladu sa zakonom:
- Pokrajina je takođe nadležna za stratešku procenu planova i programa i za izdavanje integriranih dozvola za postrojenja i aktivnosti na njenoj teritoriji.

Institucionalne nadležnosti u oblasti zaštite životne sredine u AP Vojvodini nisu uvek sasvim jasne. Vlada prenosi AP Vojvodini nadležnosti koje se odnose na procenu uticaja na životnu sredinu, inspeksijski nadzor i monitoring. Međutim, nivoi do koje se delegiraju ostale nadležnosti AP Vojvodina nije sasvim jasno određena.

Opštine imaju sledeće nadležnosti:

- u oblasti urbanog planiranja;
- u oblasti zaštitu životne sredine i unapređenje životne sredine, kao i na
- na komunalne poslove.

Na lokalnom nivou, sekretarijati za zaštitu životne sredine imaju nadležnosti koje se odnose na zaštitu životne sredine, uključujući i zaštitu kvaliteta vazduha, zaštitu od buke, upravljanje komunalnim otpadom, urbano planiranje i izdavanje građevinskih dozvola za postrojenja koja nisu uključena u nacionalni nivo. Strateška procena planova i programa, procena uticaja na životnu sredinu i integrirane dozvole se takođe nalaze među njihovim statutarnim zadacima.

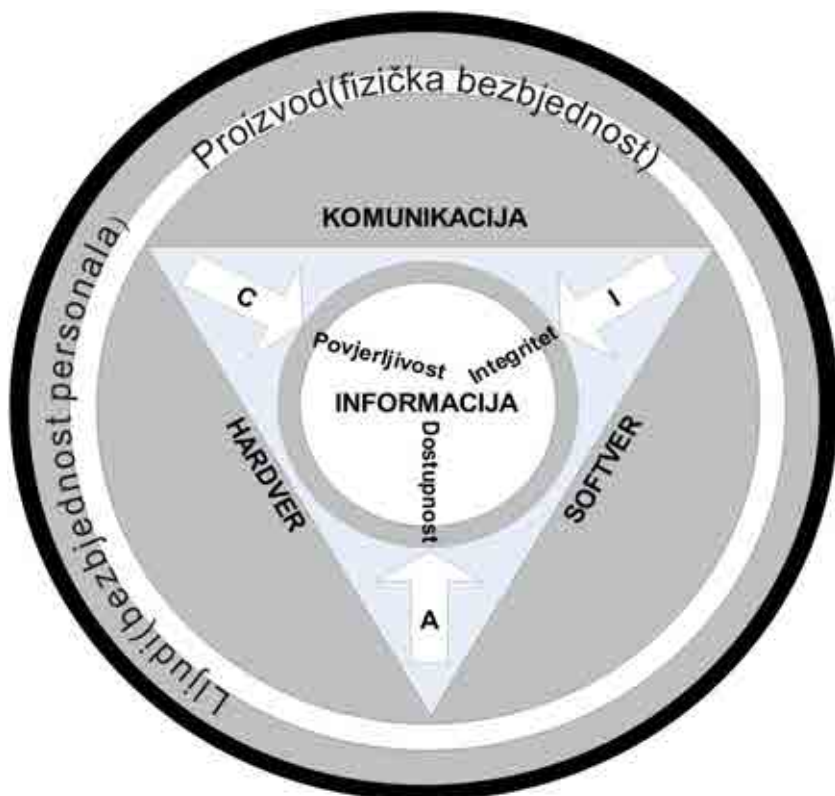
2. LEGISTATIVA U ZAKONODAVSTVU EU I SRBIJI U OBLASTI ŽS

Pod pojmom usklađivanja se u naravi podrazumeva pojam tzv. "harmonizacije" nacionalnih propisa država članica sa komunitarnim tekovinama. Za ovaj proces se u Ugovoru o osnivanju koriste različiti izrazi kao što su: engleski: harmonization, approximation, coordination, njemački: angleichung. Ovim trima varijantama u engleskom jeziku trebalo je odraziti različite stepene intenziteta integracionih procesa koji se njima ostvaruju između država članica. Tako je odredbama članova Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, predviđeno usklađivanje (harmonization) zakonskih, podzakonskih i administrativnih mera u obimu u kome je to potrebno za uspostavljanje ili funkcionisanje zajedničkog tržišta.

Aproksimacija (approximation) carinskih propisa bila je predviđena odredbama bivšeg člana Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, ali i „harmonizacija ili usklađivanje” poreza na promet i državne pomoći odredbama članova Ugovora o osnivanju EZ. Za neke propise je predviđena i „harmonizacija i aproksimacija”, kao što su, npr. propisi o socijalnim sistemima (član 136), dok je „koordinacija” zakonskih, podzakonskih i upravnih propisa predviđena u oblasti prava nastanjivanja i priznavanja profesionalnih kvalifikacija i u monetarnim promenama.

Harmonizacija domaćeg zakonodavstva sa pravom EU (acquis communautaire) strateški je državni cilj koji zahteva angažovanje svih društvenih faktora, uključujući i naučne ustanove koje se na profesionalan način bave proučavanjem prava unije. Organizovanjem navedenog događaja, želja nam je bila da široj javnosti i svim značajnijim političkim činiocima u zemlji i inostranstvu damo na uvid podatke o višegodišnjoj bogatoj naučnoj, istraživačkoj i izdavačkoj delatnosti Instituta. Institut za međunarodnu politiku i privredu više od šest decenija bavi se naučnim proučavanjem procesa i pojava u oblasti međunarodne politike i privrede, ali i pravnih aspekata međunarodnih odnosa od interesa za položaj i spoljnu politiku države⁴.

4 *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) kao pravno politička platforma za pridruživanje EU i zemalja Zapadnog Balkana, sporazuma nalik svojevrstnoj „čekaonici za postepeno članstvo”, rezultat je evolucija u spoljnoj politici Evropske zajednice (EZ) prema trećim državama,*

Slika 1. Bezbednosne odredbe u standaradizaciji zaštite okoline

Prenošenje evropskog zakonodavstva u oblasti životne sredine i klimatskih promena donosi velike izazove. Sa tim će se nositi privreda, lokalne samouprave, javna preduzeća, ali i sami građani. Čekaju nas finansijske, ekonomske i socijalne analize o potrebnim merama i investicijama u velike sisteme za prečišćavanje otpadnih voda, sakupljanje i tretman komunalnog i industrijskog otpada, sisteme za iskorišćenje otpada u energetske svrhe, fizičko-hemijski tretman opasnog otpada...

politike poznate kao politika širenja. Naime, od prvobitnih šest originernih osnivača, Evropska zajednica je u šest talasa proširenja prerasla u zajednicu 27 država članica. Do stupanja na snagu Sporazuma iz Mastrohta, 01.11.1993. godine, politika širenja je realizovana kroz tri talasa prijema.

Jedna od investiciono najzahtevnijih direktiva je Direktiva o industrijskim emisijama. Podleže joj ukupno 227 postrojenja i ona su u obavezi da pribave takozvanu integrisanu dozvolu (Dimitrijević & Miljuš, 2010).

To su postrojenja iz sektora energetike, metaloprerade, mineralne industrije, hemijske industrije, papirne i prehrambene industrije - Procenjuje se da će se za 30% ovih postrojenja tražiti prelazni rokovi za implementaciju mera, a ukupne investicije samo za ova postrojenja se procenjuju na 1,3 mlrd EUR. Ne treba zaboraviti da je ovo samo jedna od više desetina EU direktiva iz poglavlja 27 koje se moraju preneti i primeniti u našem zakonodavstvu i poslovnoj praksi.

Sa aspekta primene, najveći izazovi nas očekuju u sektoru voda - otpadne vode, pijaća voda, komunalna infrastruktura. Sledi industrijsko zagađenje (IPPC postrojenja), otpad i zaštita vazduha kod energetski intenzivnih grana industrije.

Danas, Svet i Evropa idu ka minimizaciji potrošnje uglja i prelazak na alternativne izvore energije, a maksimizaciji energetske efikasnosti, merama za ublažavanje i adaptaciju na klimatske promene, primeni modela cirkularne ekonomije i “zelenim” alatima za održivo poslovanje. Primena standarda, kao dobrovoljnog alata u poslovanju, predstavlja jedan od najboljih načina da kompanije odgovore na izazove zaštite i unapređenja životne sredine koje im nameću međunarodna pravila, zakoni, tržište, partneri, tenderi (Todić, 2010).

Briga o životnoj sredini u tekstilnoj industriji, ne samo da bi zauzavala pogubne efekte prekomernog otpada, već bi mogla kompanijama da donese i profit. Privredna komora Srbije formulisala je Memorandum o primeni novog poslovnog modela u tekstilnoj industriji koji ovih dana potpisuju zainteresovane strane (Tolmač et al., 2016).

Tekstilna industrija je posao vredan bilion USD na globalnom nivou, a upravljanje tekstilnim otpadom generiše profit kompanijama, finansijsku podršku civilnom sektoru i socijalnim preduzećima, obezbeđuje zelena lokalna radna mesta - ističe Siniša Mitrović, rukovodilac Centra za cirkularnu ekonomiju. Proces je inkluzivan, održiv i koristan po životnu okolinu jer smanjuje količinu odbačene odeće i tkanine na

deponije. Evidentan je rast generisanja tekstilnog otpada ne samo u proizvodnji tekstila, već i u industriji obuće i kože, kupuje se 60% više nego ranije, modna industrija diktira trendove, smanjuje se vek “nošene” odeće u ormarima, raste upotreba jeftine garderobe, što sve poprima obrise ekološke i socijalne katastrofe. Cirkularna ekonomija nudi rešenja koja omogućavaju modnoj industriji da ispuni ekološki izazov kroz kreativnost, dizajn i dobrobit korisnika (Prvulović et al., 2016).

Potpisnici prihvataju paket mera cirkularne ekonomije, uz visoku odgovornost prema zaštiti životne sredine i očuvanju prirodnih resursa. Prihvataju, odobravaju i pomažu mere na uvođenju novog poslovnog modela za dobro gazdovanje otpadom iz industrije tekstila, kože, obuće i trgovine u Srbiji. Potpisnici memoranduma osnivaju Nacionalnu platformu za upravljanje otpadom iz industrije tekstila, kože i obuće i trgovine.

Poseban problem u Srbiji je reciklaža građevinskog materijala. Otpad od rušenja i građenja su jedan od najobimnijih i najtežih tokova otpada.

Slika 2. Organizacioni sadržaji i mere eko-bezbednosti

U najvećoj meri, u sastavu otpada od rušenja i građenja, nalazi se azbest, kao opasan otpad koji je bio jedan od najpopularnijih materijala u proteklom veku. Zbog tog nasleđa, u Srbiji azbest predstavlja veliku opasnost, ali zbog manjka edukacije i crnog tržišta ne postoje precizni podaci o ugroženim područjima i razmerama problema.

Problem je što u Srbiji ne postoji tržište za ponovno iskorišćenje agregata dobijenih iz otpada od rušenja i građenja, a mogu se koristiti za izgradnju puteva i druge građevinske projekte. Preveliki je broj izdatih dozvola na svim nivoima što upućuje na neophodnost revizije ovog sistema. Veliki problem za sprovođenje zakona je nedostatak infrastrukture i kapaciteta za zbrinjavanje ili odlaganje opasnog otpada.

Potrebno je izraditi Nacionalni plan za otpad od rušenja i građenja, putem koga će biti jasno definisan način postupanja sa otpadom koji sadrži azbest od momenta nastajanja do konačnog zbrinjavanja. Izrada Nacionalnog registra gde bi se tačno utvrdilo na kojim sve lokacijama u Srbiji postoji azbest. Potrebna je revizija izdatih dozvola i pooštavanje kriterijuma u pogledu tehničkih i drugih uslova za dobijanje dozvole za upravljanje ovom vrstom otpada kako bi samo operateri koji poštuju sve zakonske regulative i tehničke propise mogli da se nađu na tržištu. Pre početka rušenja, potrebno je ispitati materijale u nekoj od akreditovanih laboratorija. Po dobijanju izveštaja o ispitivanju angažuje se firma koja ima validnu dozvolu za upravljanje tom vrstom otpada.

3. NACIONALNI SAVET I ZNAČAJ STANDARDIZACIJE

Integracija Srbije u Evropsku uniju poprima konkretne oblike. Krajem oktobra 2010. godine 27 ministara spoljnih poslova EU dalo je zeleno svetlo za davanje mišljenja Evropske komisije pod kojim normativnim uslovima bi Srbija mogla da pristupi EU. Sve navedeno bi moglo da bude potvrda trenutnoj Vladi u Beogradu da nastavi intenzivno sa svojim naporima u cilju reformisanja s obzirom da je predsednik držve u decembru 2009. godine predao predsedavajućem Saveta zvaničan zahtev za kandidaturu Srbije za članstvo u EU. U svetlu davanja ohrabrujućeg znaka od strane EU – u smislu ukidanja viznog režima – takođe u decembru mesecu 2009. godine, ne bi smela da stoji ozbiljnija prepreka na putu ka

finalizaciji ratifikacije Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, potpisanom već 2008. godine.

Pregled stanja životne sredine, uz izmene i dopune koje je predložila ekspertska grupa, je zatim 29. maja 2007. godine dostavljen Komisiji UNECE za programsku politiku u oblasti zaštite životne sredine koja je na svom četrnaestom zasedanju izvršila nezavisnu ekspertsku reviziju. U procesu nezavisnog ocenjivanja od strane eksperata učestvovali su i visoki predstavnici Srbije. Komisija je usvojila preporuke date u ovom pregledu. Uz podršku Državne kancelarije UNDP u Beogradu, pregled će biti preveden na srpski jezik. Komisija UNECE za programsku politiku u oblasti zaštite životne sredine se zahvaljuje Vladi Srbije i njenim stručnjacima koji su radili sa međunarodnim ekspertima i koji su doprineli svojim znanjem i pruženom pomoći. UNECE izražava želju da Vlada Srbije i dalje postiže uspeh u vršenju svojih zadataka koji obuhvataju ispunjavanje ciljeva zaštite životne sredine, uključujući i implementaciju zaključaka i preporuka ovog pregleda.

U Ustavnom pravu EU a samim tim i Republike Srbije se pravi razlika između direktne primenjivosti i direktnog dejstva. Pod direktnom primenom (*direct applicability*) se podrazumeva priznavanje komunitarnih propisa kao sastavnih ili integralnih delova unutrašnjeg prava država članica takvih kakvi jesu, bez bilo kakve transformacije ili implementacije. Pod direktnim dejstvom se podrazumeva svojstvo ili kapacitet pojedinih odredbi komunitarnih propisa da stvaraju subjektivna prava i obaveze komunitarnim subjektima (materijalni aspekt), bez bilo kakvih dodatnih mera od strane nacionalnih organa vlasti kojima nacionalni sudovi država članica moraju pružiti neposrednu zaštitu (procesni aspekt).

Navedeno razlikovanje ima za posledicu da se pojedini izvori komunitarnog prava smatraju direktno primenjivim, ali im se ne priznaje blanko direktno dejstvo. O direktnom dejstvu odlučuje Sud pravde na osnovu načina na koji je konkretna odredba formulisana (kao potpuno precizna ili perfektna) i na osnovu sadržine (da li se njom dodeljuje neko subjektivno pravo ili se nameće obaveza). U tom smislu, direktno dejstvu prethodi priznanje direktne primene, ali direktna primenjivost nije dovoljna, već samo nužna (prethodna) osobina odredbe podobne za direktno dejstvo.

Uključivanje u rad standardizacije se u najvećoj meri odnosi na uključivanje u rad stručnih tela Instituta. Rad stručnih tela je rad na standardima, što je osnova standardizacije. Da bi se uključili u rad stručnih tela (*tehničkih komiteta*) potrebno je popuniti Prijavu za učešće u radu tehničkog komiteta, koji je potpisan i overen predaje Institutu. Učešće u radu stručnih tela Instituta je dobrovoljno.

Konsenzus je opšti sporazum o bilo kom značajnom pitanju postignut tako da se uzmu u obzir stanovišta svih zainteresovanih strana i da se usaglasa svi suprotstavljeni stavovi, pri čemu se pod konsenzusom ne podrazumijeva jednoglasnost;

Ocenjivanje usaglašenosti sa propisanim zahtevima je svaka aktivnost kojom se posredno ili neposredno utvrđuje da li su ispunjeni određeni zahtevi;

Znak usaglašenosti je znak ili oznaka koja je stavljena na proizvod u skladu sa pravilima i koji uk Svaka zainteresovana strana može da podnese predlog za novi rad koji zadovoljava potrebe tržišta u određenom području.

Kada odgovarajuće Tehničko telo prihvati projekat za izradu EN standarda, države članice treba da sve nacionalne aktivnosti u okviru projekta stave na čekanje. To znači da oni ne pokreću nove projekte, niti revidiraju postojeće standarde na nacionalnom nivou. Ova obaveza se naziva „*mirovanje*” (standstill) i omogućava napore usmerene na razvoj EN standard (Roberts et al., 2015).

Evropski standardi se razvijaju od strane imenovanih stručnjaka iz određenih tehničkih tela (tehničkih komiteta) - radna grupa. Kada se pripremi nacrt EN, on se deli na javno komentarisane i glasanje, postupak poznat pod nazivom „javna rasprava”. Tokom ove faze, svi koji imaju interesa (npr. proizvođači, javni organi, potrošači itd.) mogu komentarisati nacrt. Ove stavove prikupljaju članovi koji zatim podnose nacionalni stav i koji naknadno analizira Tehničko telo CEN-a. Ako rezultati javne rasprave pokažu odobrenje za EN standard, tehničko telo (komitet) može odlučiti da objavi standard (Adamović, Josimović, & Josimović, 2019).

Ako rezultati javne rasprave pokažu da nacrt EN standarda zahteva tehničku doradu, tehničko telo (komitet) može odlučiti da ažurira nacrt i ponovo ga preda na drugo glasanje, nazvano formalno glasanje.

EN standard se nakon odobrenja objavljuje. Objavljeni EN standard mora dobiti status nacionalnog standarda u svim zemljama članicama, koje takođe imaju obavezu da povuku sve nacionalne standarde koji su u suprotnosti sa njim. Ovo garantuje da proizvođač ima lakši pristup tržištu svih zemalja članica prilikom primene evropskih standarda.

Da bi se osiguralo da je EN standard i dalje aktuelan, on će biti preispitan u roku od pet godina od objavljivanja. Ovo preispitivanje rezultira potvrđivanjem, izmjenama, revizijom ili povlačenjem EN-a.

Prijavom za rad u Tehničkom komitetu organizacija prihvata sva prava i obaveze koje proizilaze iz učešća njenih predstavnika u radu Tehničkog komiteta. Prava i obaveze zainteresovane strane/člana komiteta definisani su Internim pravilima Instituta⁵.

Kompanije koje se uključe u proces standardizacije su u direktnom kontaktu sa stručnjacima iz drugih oblasti sa jedne strane i potencijalnim konkurentima sa druge strane. Primjenom standarda, privatnom sektoru se omogućava da koriste postojeća rješenja, priznate zahteve o bezbednosti i kvalitetu, da izlaze na tržište sa proizvodima i uslugama koji ispunjavaju važeće zahteve (Tolmač et al., 2012).

Značenje standardizacije za potrošače je u tome da su proizvodi i usluge jeftiniji, a proizvodi su bezbedniji i imaju prihvatljive nivoe kvaliteta (standardi su osnova za oznake kvaliteta i bezbednosti proizvoda), što potrošačima pruža mogućnost izbora u pogledu cene koštanja. Standardi osiguravaju da su proizvodi ekološki prihvatljivi i da odgovaraju svojoj svrsi, što u konačnom koristi potrošaču.

Korišćenjem standarda, inspekcijama se omogućava efikasnija kontrola postignute bezbednosti proizvoda, kao i lakša identifikacija nesaglašenosti kod proizvoda. Standardi se široko koriste pri zaštiti na radu, zaštiti životne sredine i drugim oblastima. Standardi takođe obezbeđuju pravnu sigurnost, posebno u slučaju kada treba identifikovati opasne pro-

5 *U ovom radu posebno je naglašena obaveza u odnosu na međunarodni regionalni mir i stabilnost, razvoj dobrosusedskih odnosa i sa drugim zemljama regiona, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, uključujući i odgovarajući nivo uzajamnih koncesija u pogledu kretanja lica, robe, kapitala i usluga, kao i razvoj projekata od zajedničkog interesa, naročito onih koji se odnose na borbu protiv organizovanog kriminala, korupcije, pranja novca, ilegalnih migracija i krijumčarenja, posebno trgovine ljudima, oružjem i narkoticima.*

izvode ili neusaglašene proizvode nakon plasiranja na tržišta (Josimović & Adamović, 2017).

Slika 3. Geografski pregled teritorije Srbije sa većim gradovima i naseljima

U ovom poglavlju rada je prikazana analiza aktuelnih pitanja koja stoje kao svojevrsna prepreka zemljama Zapadnog Balkana na putu ka dobijanju punopravnog članstva u EU. Pitanje ustavnih reformi, te institucionalnih kapaciteta u ovom trenutku jesu svakako jedna od najvažnijih pitanja na tom putu. Naša država ukoliko želi dobiti status kandidata treba novi, evropski ustavnopravni identitet, te funkcionalnije institucije većih administrativnostručnih i infrastrukturnih kapaciteta neophodnih prije svega za složeni proces harmoniziranja sa pravnom stečevinom. Ističući osnovne premise ovaj rad nastoji da isprovocira objektivistički pristup u rješavanju pomenutih pitanja, zasnovan prije svega na naučnim kriterijima i oslobođen usko-stranačkih, etnonacionalnih gledišta.

Slika 5. Kritičko mišljenje i kompromis u postizanju ciljeva eko-standarda

U tom kontekstu, temeljem komparativnog istraživanja ustavnih rješenja, te institucionalnih kapaciteta pojedinih zemalja članica EU ovaj

rad pruža novu strukturu budućih ustavnih reformi na dva elementarna pravca. Jedan pravac se odnosi na stvaranje ustavnih pretpostavki za funkcioniranje Srbije kao buduće zemlje članice EU, nadajmo se. Drugi pravac se više oslanja na aktuelni proces evro-integracija i uslove koje država Srbija mora da ispuni da bi nastavila dalje započete procese evro-privredizivanja.

Na kraju, možemo konstatovati da, bez obzira na opću nekonzistentnost, te dosta oskudne institucionalne kapacitete kojima Republika Srbija spolaže u procesu evro-integracija, uspeh na putu prema EU ne zavisi samo od njenih institucionalnih kapaciteta i spremnosti na organizacijskom ili pak stručnom i ekspertskom nivou, već, prije svega, zavisi od prevazilaženja dubokih proturečnosti koje proizilaze iz nerješnog unutrašnjeg političkog pitanja. Dakle, bilo bi potpuno površno identificirati uzrok ovakvog stanja u čisto pravnoj sferi, jer je uzrok dublji i on se ponajviše treba tražiti u političkoj proturečnosti. Duboka podjeljenost među političkim elitama u državi i susedstvu generira osovino problema koji se kasnije reflektira i na strateško evropsko opredeljenje. Osnovni preduslov za uspješni nastavak započetog procesa evro-integriranja jeste politička volja, odnosno potpuni konsenzus, oko najvažnijih ciljeva i razvojnih prioriteta naše države

Korišćenjem standarda, inspekcijama se omogućava efikasnija kontrola postignute bezbednosti proizvoda, kao i lakša identifikacija neusaglašenosti kod proizvoda. Standardi se široko koriste pri zaštiti na radu, zaštiti životne sredine i drugim oblastima. Standardi takođe obezbeđuju pravnu sigurnost, posebno u slučaju kada treba identifikovati opasne proizvode ili neusaglašene proizvode nakon plasiranja na tržišta (Josimović & Adamović, 2017).

Skupština je proglasila edukaciju o zaštiti životne sredine prioritetom za zemlju. Edukacija o zaštiti životne sredine se spominje u NES-u, koju je Vlada usvojila 2006. godine. Takođe, UNECE Strategija obrazovanja za održivi razvoj je prevedena na srpski jezik, a nacionalni akcioni plan za implementaciju strategije je u pripremi. I NES i akcioni plan su se razvili kroz saradnju između Ministarstva za zaštitu životne sredine i Ministarstva Kulture (koje je nadležno za edukaciju). U toku je proces uspostavljanja međuministarske Radne grupe koja će nadgledatu implementaciju strategije.

Slika 6. Standardi ISO 27000 koji daju smernice u uslovima eko-rizika

ZAKLJUČAK

Standardizacija je funkcionalni instrument samoregulacije. Standardizacija kroz standarde daje osnovu za izradu tehničkih propisa, značajan broj tehničkih propisa se poziva na standarde. Standardizacija je ključan faktor u ojačavanju niza vladinih političkih aktivnosti uključujući prevazilaženje trgovinskih barijera, poštenu trgovinu i zaštitu interesa potrošača, zaštitu okoline i društvenog interesa, bezbednost na radu, sprovođenje konkurentnosti, inovativnosti itd.

Zvanični obrazovni sistem je trenutno u toku reformisanja. Elementi obrazovanja o održivom razvoju su ugrađeni u različite predmete u osnovnim i srednjim školama (npr. „Svet oko nas” i „Čuvari prirode” u svim razredima osnovne škole; „Građansko vaspitanje” u osnovnim i srednjim školama). Obrazovanje o održivom razvoju je takođe obuhvaćeno u određenoj meri u drugim predmetima, kao što su biologija i ekologija, hemija, geografija i fizika, ali takođe i filosofija, sociologija i ljudska prava. Izrađen je i „Priručnik za obuku nastavnog osoblja o životnoj sredini i održivom razvoju” za osnovne i srednje škole⁶. Specijalni alati i materijali su razvijeni za napredniju edukaciju o zaštiti životne sredine, uključujući i teme iz obrazovanja o održivom razvoju, na nivou univerziteta, na četiri univerziteta (Beogradski, Niški, Novosadski i Kragujevački) (Adamović, 2015). Da bi unapredili svoje znanje, nastavnici mogu da biraju između 190 akreditovanih programa za obuku, od kojih su 21 o ekologiji i 19 o biologiji. Što se tiče neformalnog obrazovanja i kampanja o zaštiti životne sredine, Zavod za zaštitu prirode i Agencija za reciklažu su naročito efikasni, mada i Ministarstvo zaštite životne sredine i Agencija za zaštitu životne sredine povećavaju svoje aktivnosti na ovom polju. Međutim, svest o zaštiti životne sredine u Srbiji među širokom populacijom je niska. Istraživanje sprovedeno 2003. godine je pokazalo da su obrazovani ljudi spremniji da plate za korist životne sredine. Podizanje svesti koristeći specijalne aktivnosti i kampanje je u nekim slučajevima imalo uspeha kod studenata, novinara, u industriji i kod lokalnih vlasti.

Uslovi koje zemlje kandidati za pridruživanje EU moraju da ispune kako bi postale njene punopravne članice su jasno definisani 1993. godine u okviru „Kriterijuma iz Kopenhagena“. Tri kriterijuma su pri tome od važnosti: Sa jedne strane zemlje kandidati moraju da ostvare stabilnost institucija koje osiguravaju demokratiju, pravnu državu, poštovanje ljudskih prava i prava manjina (politički kriterijum). Sa druge strane one treba da raspolazu funkcionalnom tržišnom privredom i dovoljnom konkurentnošću (privredni kriterijum). Konačno, kandidat mora da bude u

6 U ovom naučno-stručnom radu daju se objašnjenja za osnovne, često upotrebljavane ekološke i biološke termine, kao i eko-pojmove, koji se neposredno odnose na problematiku očuvanja radne i životne sredine u postmodernom ambijentu (Prvulović, 2013).

stanju da preuzme tzv. “Aquis Communautaire“ Evropske unije, odn. da preuzme zajedničke pravne tekovine. Ovaj dokument sadrži sve obaveze i prava koje važe za zemlje članice Evropske unije. U njemu se nalaze svi sporazumi EU, ugovori, konvencije, pravni akti i presude Evropskog suda pravde. I ovaj rad u uspešnoj realizaciji postavljenih zadataka daje skroman doprinos, uz pomoć korišćenja literature i izvora sa Interneta.

Ratifikacijom Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, a ne stupanjem na snagu, kao što je uobičajena praksa kod međunarodnih ugovora, odredbama člana 72, tačka 2. Sporazuma, Srbija se obavezala da će „nastojati da obezbedi postepeno usklađivanje postojećih zakona i budućeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Zajednice” u oblastima koje su navedene u Sporazumu. U pitanju je složena obaveza u čijem ispunjavanju će, pored legislativnih organa, učestvovati i organi druge dve grane vlasti, pa se u tom smislu može govoriti ne samo o zakonodavnom, već i o sudskom usklađivanju unutrašnjih propisa⁷.

U ovom radu su analizirani ustavno- pravni aspekti procesa usklađivanja domaćih propisa i mogući efekti usklađivanja ne samo u pogledu ostvarivanja tzv. spoljne usklađenosti, već i unutrašnje usklađenosti, tj. sa aspekta očuvanja jedinstva unutrašnjeg pravnog poretka. Analiza je pokazala da blanko priznanje neposredne primene svih potvrđenih međunarodnih ugovora u procesu sprovođenja propisanih mera, posebno onih odredbi Sporazuma koje upućuju na neposrednu primenu prava Zajednice i instrumenata tumačenja koje su doneli organi Evropske zajednice, otvara pitanje ustavnosti tih odredbi.

7 *Politika širenja iz faze tzv. regionalnog pristupa prelazi u fazu pristupnih pregovora sa zemljama Jugoistočne Evrope definisanih Paktom o stabilnosti za Jugoistočnu Evropu, usvojenim u Kelnu 10.06.1999. godine. Pristupanjem Paktu, države Jugoistočne Evrope, tadašnja SRJ, odnosno današnje Srbija i Crna Gora, te Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Albanija obavezale su se na sprovođenje trajnih demokratskih i privrednih reformi, kao i na bilateralnu i regionalnu saradnju. Kao osnovni pravno-institucionalni instrument predviđen je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Zaključenjem ovog sporazuma uspostavila bi se nova vrsta bilateralnih odnosa kojima bi ove države stekle status „novog potencijalnog pridruženog člana”.*

LITERATURA

1. Adamović, Ž., Josimović, Lj., & Josimović, M. (2019). *Savremeni izvori energije*. Beograd: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
2. Adamović, Ž., Josimović, Lj., Vulović, S., & Ilić, B. (2015). *Vibrodijagnostičko održavanje tehničkih sistema*. Beograd: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
3. Dimitrijević D., Miljuš B. (2010). Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije Beograd. Institut za međunarodnu politiku i privredu.
4. Josimović, Lj., Adamović, Ž. (2017). *Reciklažne Tehnologije*. Smederevo: Društvo za tehničku dijagnostiku Srbije.
5. Nešković S. (2009). *Dihotomija ekonomije i ekologije iz ugla postmoderne sociološke paradigme*. Beograd: CESNA.
6. Prvulovic S., Josimovic Lj., Matic M., Tolmac D., Radovanovic Lj. (2016) Resource potential and scope of the use of renewable energy sources in Serbia. *Energy Sources Part B-economics Planning and Policy*, 11(10), 901–910.
7. Prvulović, S., Josimović Lj, Tolmač, J., & Tolmač, D. (2013). Risk management in railroad transport of dangerous goods, 10th International kongres Machines, technologies, materials, 2013. Proceedings.
8. Rakić Ž. (2023). *Uloga standard u zaštiti životne sredine*. Master rad., Akademija strukovnih studija Južna Srbije.
9. Roberts, H., Robinson, G., Glušica, Z., & Šogorović, A. (2005). *Implementacija sistema ekološkog menadžmenta ISO 14001: 2004*. Mobes quality.
10. Todić, D. (2010). *Vodič kroz EU politike – Životna sredina*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
11. Tolmac J., Josimovic Lj., Prvulovic S., Cvejic R., Radovanovic Lj., Blagojevic Z., & Brkic M. (2016). Results of research on the energetic and economic efficiency of the use of biomass for heating an agricultural farm. *Energy Sources Part B-economics Planning and Policy*, 11(1), 96–101.

12. Tolmač, D., Prvulović, S., Josimović, Lj., & Dimitrijević, D. (2012). Concept model and the system of supply and management of biomass. *Journal of Applied Engineering Science*, 9(2011)2,199, 331– 338

Rad primljen: 11.12. 2023.

Rad odobren: 15. 07. 2024.

EVOLUCIJA MEĐUNARODNOG PRAVA

RAZVOJ MEĐUNARODNOG PRAVA NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

PREGLEDNI NAUČNI RAD

UDK 341(100):{338.22+339.732

DOI 10.7251/DEFSR2454121K

COBISS.RS-ID 141349121

dipl. iur. Slaven Knežević¹
Tijana Martinović²

Apstrakt: Era nakon Drugog svjetskog rata označila je značajan preokret u međunarodnim odnosima i pravu, postavljajući temelje za novu pravnu i političku paradigmu. Ovaj rad se bavi proučavanjem evolucije međunarodnog prava u poslijeratnom periodu, fokusirajući se na inovacije, izazove i promjene koje su oblikovale globalni pravni poredak. Naša analiza počinje razmatranjem osnivanja Ujedinjenih nacija i njihove uloge u promociji međunarodnog mira, bezbjednosti i pravde, kao i uticaja njihovih normativnih okvira na međunarodno pravo. Sa obzirom da „autori ili sasvim zaobilaze problem definisanja međunarodnog prava; ili izbegavajući definisanje, samo analiziraju prirodu i ulogu međunarodnog prava; odnosno društvenu funkciju međunarodnog prava, njegov odnos sa pravdom, moralom, opštim društvenim interesom i sl.“ (Krivokapić, 2017:28), pokušaćemo dati korektnu definiciju međunarodnog prava kao skupa pravila i normi koji regulišu odnose između država i drugih subjekata međunarodnog prava, kao što su međunarodne organizacije i, u određenoj mjeri, pojedinci. Ovo pravo obuhvata širok spektar pitanja, uključujući diplomatske odnose, trgovinu, rat i mir, ljudska prava, okoliš, pomorsko pravo i još mnogo toga, a u nastavku ćemo obraditi razvoj svih ovih grana prava neposredno nakon II svjetskog rata.

Ključne riječi: međunarodno pravo, mirovne operacije, suverenitet, dekolonizacija, Ujedinjene nacije, Komisija za međunarodno pravo, diplomatsko i konzularno pravo, korupcija.

1 Master student Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, odsjek Međunarodne studije – međunarodni odnosi i Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci, smjer Krivično pravo. Kontakt: slaven.knezevic998@gmail.com

2 Master student Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci, odsjek Međunarodne studije – međunarodni odnosi. Kontakt: tijana.marti@gmail.com

1. UVOD

Razvoj međunarodnog prava u drugoj polovini dvadesetog vijeka karakteriše niz značajnih promjena koje odražavaju političke, ekonomske i društvene dinamike tog perioda. Nakon strahota Drugog svjetskog rata, 1945. godine, osnovane su Ujedinjene nacije sa ciljem očuvanja mira i bezbjednosti, što je utrlo put jačanju međunarodnih normi i institucija. Povelja Ujedinjenih nacija postala je temelj modernog međunarodnog prava, uz afirmaciju načela suverene jednakosti država, zabrane upotrebe sile i obavezu mirnog rješavanja sporova.³ Ratni zločini počinjeni tokom Drugog svjetskog rata doveli su do formiranja Nirnberških i Tokijskih sudova, gdje su vođe sila Osovine osuđene za genocid i zločine protiv čovječnosti. Ovi procesi nisu samo kaznili zločince, već su i postavili presedan za buduće međunarodne sudske postupke, čime je utemeljena jurisdikcija međunarodnog prava nad pojedincima, a ne samo državama.

2. NASTANAK ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA I PRVE MIROVNE OPERACIJE

Ujedinjene nacije su osnovane 24. oktobra 1945. godine sa ciljem očuvanja svjetskog mira i bezbjednosti, očuvanja ljudskih prava te socijalnog i ekonomskog razvoja. Osnivačka povelja Ujedinjenih nacija potpisana je od strane 51 države članice na konferenciji u San Francisku, koja je održana nakon završetka Drugog svjetskog rata. Organizacija je naslijedila misiju i ciljeve Lige naroda, prethodne međunarodne organizacije koja je osnovana nakon Prvog svjetskog rata, ali nije uspjela spriječiti drugi globalni sukob. Glavni organi Ujedinjenih nacija uključuju Generalnu skupštinu, gdje svaka država članica ima jedan glas, i Savjet bezbjednosti, koje ima pet stalnih članova sa pravom *veta* (Sjedinjene Američke Države, Rusija, Kina, Francuska i Ujedinjeno Kraljevstvo)

3 (UK)NA/FO371/118874/JE1074/24/J/No.1296, 20 Nov. 1956, From New York (UK mission) to Foreign Office; cf. regarding the Egyptian opposition to a significant Canadian participation: LAC/RG25 [External Affairs], Vol.6100, file 50366-40, 24 Nov. 1956, UNEF – Canadian Contribution; LAC/RG2, Privy Council Office, Series A-5-a, Vol.5775/Reel T-12185; United Nations Emergency International Force; Cabinet Meeting Date: 28 Nov. 1956.

i deset rotirajućih (nestalnih) članova. Svrhu Ujedinjenih nacija možemo najbolje uočiti iz sljedeće rečenice Harija Trumana: „Ako ne želimo umrijeti zajedno u ratu moramo naučiti živjeti zajedno u miru“. (Truman, 1945) Jugoslavija je igrala značajnu ulogu u stvaranju i radu Ujedinjenih nacija. Država se pridružila UN-u kao osnivački član dana, 24. oktobra 1945. godine.

Prve mirovne operacije Ujedinjenih nacija započele su 1948. godine. Prva misija bila je *UN Truce Supervision Organization* (UNTSO), koja je uspostavljena da nadgleda sporazum o primirju između Izraela i njegovih arapskih susjeda. U ranim godinama, ciljevi mirovnog očuvanja uglavnom su bili ograničeni na održavanje primirja i stabilizaciju situacije na terenu kako bi se politički nivo mogao baviti rešavanjem sukoba mirnim sredstvima. Stvaranje Prve vanredne sile Ujedinjenih nacija za očuvanje mira (UNEF I) kao odgovor na Suecku krizu 1956. godine⁴ označava ključni trenutak u konstitucionalnom razvoju mirovnih operacija UN-a. Ovo je bio prvi put da je organizacija poslala veće mirovne jedinice u zonu sukoba, sa ciljem obezbeđivanja primirja i uspostavljanja uslova za političko rešenje.⁵ Pravna priroda mirovnih operacija i njihova ustavna osnova, međutim, ostale su nejasne, što je otežalo sprovođenje druge velike operacije UN-a u Kongu 1960. godine što je posebno postalo vidljivo nakon što je „mandat ONUC-a transformisan“. (Dorn, 1995:11)

Pravne debate su se kristalizovale u kontroverzi oko raspodjele troškova mirovnih operacija među državama članicama UN-a, što je dovelo do savjetodavnog mišljenja Međunarodnog suda pravde (ICJ) u slučaju „Određeni troškovi Ujedinjenih nacija“ 1962. godine. U ovom kontekstu ključno je podsjetiti da: „Savetodavno mišljenje Međunarodnog

4 Nakon što je Egipat odlučio nacionalizovati Sueski kanal, izbili su veliki sukobi između Egipta sa jedne strane te Francuske, Velike Britanije i Izraela sa druge. Takvi događaji su prisilili su Savjet bezbjednosti da osnuje misiju UNEF, a sastojala se od lako naoružanih snaga država članica koje nisu učestvovala u sukobu. Zadatak joj je bio da osigura i nadgledava povlačenje snaga Francuske, Izraela i Velike Britanije sa teritorija Egipta te da služe kao tampon zona između egipatskih i izraelskih snaga. UNEF I je osnovan rezolucijom Generalne skupštine UN Doc. A/RES/1001 (ES-I) (1956).

5 Vidjeti: LAC/RG2/, Privy Council Office, Series A-5-a, Vol.5775/Reel T-12185; International situation; contribution to United Nations Emergency International Force; Cabinet Meeting Date: 16 Nov. 1956.

suda pravde od 20. jula 1962. godine u vezi sa „Posebnim troškovima Ujedinjenih nacija“ potvrdilo je da su izdaci koje je odobrila Generalna skupština za operacije UN u Kongu i Snage hitne pomoći Ujedinjenih nacija na Bliskom istoku zaista „troškovi Organizacije“ u smislu člana 17. stav 2. Povelje UN. Sud je zaključio da su ti izdaci napravljeni radi ostvarivanja ciljeva Organizacije“. (International Court of Justice, 1962). Ipak, uspostavljen je obrazac koji je trajao sve do novih tipova sukoba devedesetih godina i nove političke konstelacije u UN-u, koje su tradicionalne mirovne operacije učinile zastarjelim. Teoretičari kao što je Brian Urkhart, koji je bio ključna figura u razvoju mirovnih operacija UN-a, naglašavaju značaj prilagodljivosti i inovativnosti u odgovoru na nove izazove. U svjetlu promjenjive prirode međunarodnih sukoba, mirovne operacije su se morale razvijati kako bi ostale relevantne i efikasne u održavanju mira i bezbjednosti. Današnje mirovne operacije često uključuju širok spektar aktivnosti, uključujući vojno prisustvo, nadgledanje primirja, zaštitu civila, podršku izgradnji države i promociju ljudskih prava. Ova evolucija odražava kontinuiranu potrebu za prilagođavanjem međunarodnog prava i praksi mirovnih operacija kako bi se odgovorilo na složene izazove savremenih sukoba.

3. MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO

Nakon strahota Drugog svjetskog rata, međunarodna zajednica prepoznala je potrebu za jačanjem međunarodnog krivičnog prava kako bi se spriječili budući zločini i osigurala pravda za žrtve. Razvoj međunarodnog krivičnog prava od tada je bio usmjeren na uspostavljanje jasnih pravila i institucija za procesuiranje pojedinaca odgovornih za teške zločine protiv međunarodnog prava. Prvi značajni korak u razvoju međunarodnog krivičnog prava nakon Drugog svjetskog rata bili su Nirnberški i Tokijski procesi, gdje su ratni zločinci iz Njemačke i Japana procesuirani za zločine protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Ovi procesi postavili su presedan da pojedinci, uključujući državne vođe, mogu biti odgovorni pred međunarodnim pravom. Nakon rata, revizirane su Konvencije iz Ženeve kako bi se poboljšala zaštita žrtava oružanih sukoba, uključujući ratne zarobljenike, ranjene i bolesne vojnike, te civile. Četiri

Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine predstavljaju temelj međunarodnog humanitarnog prava. Godinu dana ranije, 1948. godine, usvojena je Konvencija o spriječavanju i kažnjavanju zločina genocida. Tokom Hladnog rata, napredak u razvoju međunarodnog krivičnog prava bio je ograničen zbog geopolitičkih tenzija između Istoka i Zapada. Međutim, uprkos ovim izazovima, nastavljena je izgradnja normativnog okvira kroz razne međunarodne ugovore. Krajem XX vijeka, uspostavljeni su *ad hoc* međunarodni krivični sudovi za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Ruandu (ICTR) kako bi se procesuirali pojedinci odgovorni za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine. Ovi sudovi dodatno su razvili jurisprudenciju međunarodnog krivičnog prava.

Uspostava Međunarodnog krivičnog suda 2002. godine predstavlja prekretnicu u razvoju međunarodnog krivičnog prava. ICC je prvi stalni međunarodni sud sa nadležnošću za procesuiranje pojedinaca za najteže zločine od međunarodnog značaja, uključujući genocid, zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i zločin agresije. Iako je postignut značajan napredak, razvoj međunarodnog krivičnog prava suočava se s izazovima, uključujući pitanja suvereniteta, političke volje država za suradnjom, te ponekad optužbe za pristranost i selektivno pravosuđe. Uprkos tim izazovima, nastavlja se napor za jačanje međunarodnog krivičnog prava kao sredstva za uspostavljanje pravde, odgovornosti i spriječavanje budućih zločina.

4. PITANJE SUVERENITETA U MEĐUNARODNOM PRAVU

Suverenitet predstavlja jedan od temeljnih principa međunarodnog prava i odnosi se na potpunu i isključivu vlast države nad njenom teritorijom i stanovništvom, kao i na pravo države da nezavisno donosi odluke bez spoljašnjeg uplitanja. Međunarodno pravo priznaje suverenitet države kao ključni element međunarodnog sistema i garantuje njihovu teritorijalnu cjelovitost i političku nezavisnost. Koncept suvereniteta je evoluirao kroz istoriju i postao je posebno važan nakon Vestfalskog mira 1648. godine, koji je označio početak modernog sistema suverenih država. Međunarodno pravo, kroz različite ugovore, konvencije i običaje, nastoji da zaštiti suverenitet država i promoviše mir i stabilnost u međunarodnim odnosima.

Pravnici između dva svetska rata bili su kritični prema onome što su smatrali pretjeranim naglaskom prava na suverenitet država. Iako je kritika suvereniteta i dalje bila prisutna u većini zapadnih spisa, pravnici više nisu tražili neposredne načine za izlazak iz tog koncepta, čak ni na Zapadu. Naprotiv, privlačnost politički orijentisanog realizma sugerisala je ozbiljno shvatanje suvereniteta i njegovo korišćenje kako bi se proizveli diplomatski vjerodostojni izvještaji o funkcionisanju prava ili uslovima pravne reforme (McDougal, Stone). Ni sovjetski ni pravnici trećeg svijeta nisu djelili zapadnu nelagodnost sa suverenitetom. Naprotiv, za njih je suverenitet bio temelj sa kojeg su se mogli suprotstaviti onome što su vidjeli kao stalnu tendenciju ka zapadnoj dominaciji. Državnost je čvrsto stajala kao formalni centar prava. Ovaj centar se duboko politički manifestovao u konačnoj pobjedi deklarativne doktrine o efektu priznanja država. Smatralo se da nastanak država treba posmatrati kao politički, istorijski i sociološki proces - proces *de facto* konsolidacije moći u entitetu, a ne kao odraz onoga što postojeće države - u praksi najmoćnije države - bile voljne da prihvate kao takve (npr. Čen).

Napori da se „ublaži relativna proizvoljnost ovoga postuliranjem dužnosti priznanja jednom kada entitet dostigne potrebne uslove državnosti“ (Lauterpacht, 1947:48) nisu bili uspješni. U skladu sa *političkim realizmom doba*, priznanje se trebalo posmatrati kao politički čin odobrenja koji ne stvara državu, čak ni pravno, već samo stavlja konačni pečat odobrenja (od strane pojedinačne države ili od strane zajednice) na državnost entiteta.⁶ Ove ideje odražavaju složen odnos između prava i politike u međunarodnim odnosima, posebno u kontekstu suvereniteta i priznanja država. Pravni realisti kao što su McDougal i Stone zagovarali su pristup koji uvažava političku realnost i teži ka pragmatičnim rješenjima u međunarodnom pravu, dok su teoretičari poput Lauterpahta i Krouforda isticali važnost pravnih standarda i normi u procesu priznanja država. Ove razli-

6 Džejs Krouford (*James Crawford*) je svoje mišljenje o priznavanju država iznio u svom djelu *The Creation of States in International Law* izdatom 2006. godine. U ovoj knjizi, Krouford detaljno razmatra procese nastanka država u međunarodnom pravu, uključujući ulogu priznavanja. On ističe da priznavanje predstavlja politički čin koji ne stvara državu, već potvrđuje njenu postojanu državnost. Ova knjiga se smatra ključnim referentnim djelom u oblasti međunarodnog prava o nastanku i priznavanju država.

čite perspektive i dalje oblikuju razvoj i tumačenje međunarodnog prava u savremenom svijetu.

U čuvenoj arbitražnoj presudi iz 1928. godine u parnici *Ostrvo Palmas* između Holandije i Sjedinjenih Država, arbitar Maks Huber istaknuo je: “Suverenost u odnosima između država znači neovisnost. Neovisnost u odnosu prema nekom dijelu globusa jest pravo vršenja funkcija države na tome prostoru uz isključenje bilo koje druge države. Razvitak unutarnje organizacije država u nekoliko posljednjih vijekova i kao posljedica toga razvitak međunarodnog prava, ustanovili su to načelo isključive nadležnosti države prema njezinom vlastitom području, na način da je ono postalo polazište za rješavanje većine pitanja koja se tiču međunarodnih odnosa...”(Reports of International Arbitral Awards, 1928:838)

Kad je riječ o odnosu između državnog suvereniteta i globalizacije što je naročito aktuelna tema u XXI vijeku, prema shvatanjima skeptičke odnosno tradicionalističke škole „globalizacija nije nešto suprostavljeno nacionalnim državama, već države imaju ključnu ulogu u procesu globalizacije“, (Tucak, 2008:154) zatim, druga škola shvatanja globalizaciju vidi kao „neizbježan razvoj, na koji nacionalne države ne mogu utjecati niti ga zaustaviti“ (Tucak, 2008:155) i treća škola mišljenja tvrdi da „nacionalne države neće nestati, ali će se značajno promijeniti način na koji vlade obavljaju svoje zadatke“. (Tucak, 2008:155)

5. DEKOLONIZACIJA I HLADNI RAT

Dekolonizacija kao pravni proces podrazumijeva niz međunarodnih pravnih principa i postupaka koji omogućavaju prelazak sa kolonijalnog statusa na nezavisnost i suverenost. Ovaj proces je usko povezan sa pravom naroda na samoopredjeljenje, koje je ključni princip međunarodnog prava utvrđen u Povelji Ujedinjenih nacija i drugim međunarodnim dokumentima. Dekolonizacija je takođe igrala ključnu ulogu u razvoju međunarodnog prava tokom ovog perioda, jer su mnoge novoosnovane države pridobile članstvo u Ujedinjenim nacijama. To je promijenilo globalnu geopolitičku strukturu i povećalo pravni pluralizam, sa obzirom na to da su mnoge od ovih država unijele nove perspektive i zahtjeve u međunarodno pravo, po-

sebno u vezi sa pravom na samoopredjeljenje. Do šezdesetih godina XX vijeka, dekolonizacija se široko prihvatila kao načelo međunarodnog prava, što je zvanično potvrđeno usvajanjem Deklaracije Ujedinjenih nacija o dekolonizaciji 1960. godine.⁷ Deklaracija je promovisala sljedeće principe: 1. Pravo svih naroda na samoopredjeljenje i nezavisnost, 2. Obavezu kolonijalnih sila da brzo i bezuslovno prenesu vlast kolonijalnim narodima,⁸ 3. Potrebu da se okonča svekoliko kolonijalno vladanje u svim njegovim oblicima i manifestacijama, 4. Pravo naroda da se bore protiv kolonijalne dominacije i vanjske dominacije, 5. Osuda kolonijalizma kao nepravde i prepreke ekonomskom i socijalnom razvoju.

Deklaracija o dekolonizaciji UN-a je imala značajan uticaj na proces dekolonizacije širom svijeta, posebno tokom 1960-ih i 1970-ih godina, kada su mnoge afričke i azijske zemlje stekle nezavisnost. Ovaj dokument je obavezao države da priznaju i poštuju pravo naroda na samoopredjeljenje, te je podstakao nezavisnost većine evropskih kolonija u roku od nekoliko godina. Proces dekolonizacije nije bio samo politički, već i pravni fenomen koji je podrazumjevao prenos suvereniteta sa kolonijalnih sila na novoformirane države. S tim u vezi, postojalo je razumijevanje da suverenitet nad prirodnim resursima nije samo pitanje državne kontrole, već i pravne regulative koja štiti prava i interese naroda u zemljama koje se razvijaju. Rezolucija Generalne skupštine UN-a o trajnom suverenitetu nad prirodnim resursima iz 1962. godine je odigrala ključnu ulogu u ovom procesu, pružajući pravni okvir koji omogućava državama da samostalno upravljaju i eksploatišu svoje resurse, često u suprotnosti sa prethodno zaključenim privatnim ugovorima sa stranim korporacijama. Pravna debata o nacionalizaciji i kompenzaciji za eksproprijaciju strane imovine intenzivirala se tokom ovog perioda, posebno oko pitanja prirodnih resursa na Bliskom istoku i u Africi.

7 Deklaracija o dekolonizaciji Ujedinjenih nacija je poznata kao Rezolucija 1514 (XV) Generalne skupštine, koja je usvojena 14. decembra 1960. godine. Zvanični naziv ovog dokumenta je „Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima“. Ova deklaracija predstavlja ključni dokument u procesu dekolonizacije i osnov je međunarodnog prava koji podržava pravo naroda na samoopredjeljenje.

8 Deklaracija je bila jedan od prvih velikih doprinosa Ujedinjenih nacija procesu dekolonizacije. Ujedinjene nacije su kasnije osnovale Komitet za dekolonizaciju (poznat i kao Komitet od 24) kako bi nadgledale implementaciju Deklaracije i pružale podršku zemljama i narodima u njihovim nastojanjima za nezavisnošću.

Rasprava se nije zaustavila na suverenitetu u javnom pravu, već se proširila i na regulisanje privatnih transnacionalnih aktivnosti. Države trećeg svijeta, preko platformi kao što je Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD) osnovana 1964. godine, težile su transformaciji međunarodnih ekonomskih odnosa u cilju postizanja veće distributivne pravde. Pokret za uspostavljanje Novog međunarodnog ekonomskog poretka (NIEO) krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina rezultirao je usvajanjem brojnih pravnih instrumenata, ugovora i rezolucija koje su predviđale promjene u međunarodnim ekonomskim odnosima, posebno u pogledu međunarodnih investicija. Osnivanje UN-ovog centra za transnacionalne korporacije 1973. godine bilo je usmjereno ka jačanju pregovaračkih kapaciteta država u razvoju i regulaciji aktivnosti privatnih preduzeća.⁹ Međutim, procesi poput usvajanja Deklaracije o uspostavljanju novog međunarodnog ekonomskog poretka i Povelje o ekonomskim pravima i dužnostima država 1974. godine, uprkos širokoj podršci, nailazili su na otpor razvijenih zemalja koje su bile izvoznice kapitala. Pravna načela usvojena tokom ovog perioda oblikovala su savremeno međunarodno pravo, dodajući slojeve kompleksnosti kroz pitanja kao što su nacionalizacija, pravična kompenzacija i pravo naroda na razvoj. Ovi razvoji su pokazali kako međunarodno pravo može poslužiti kao alat za redefinisane globalnih ekonomskih odnosa i podršku procesima dekolonizacije i samoodređenja.

Hladni rat je uspostavio bipolaran svijet, ali je takođe podstakao razvoj međunarodnog prava u oblastima poput razoružanja i kontrole naoružanja, sa sporazumima poput Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja (NPT) iz 1968. godine. Ove inicijative su bile usmjerene na spriječavanje širenja nuklearnog oružja i smanjenje rizika od nuklearnog sukoba. Ugovori o razoružanju i ograničenju naoružanja su bili važan dio međunarodnih odnosa u XX vijeku, naročito tokom Hladnog rata. Jedan od ključnih trenutaka su bili Strateški pregovori o ograničenju naoružanja (SALT), koje su započeli 1969. godine između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Sa-

⁹ Centar Ujedinjenih nacija za transnacionalne korporacije (UNCTC) bio je specijalizovana agencija Ujedinjenih nacija koja je osnovana 1974. godine. Njegov primarni cilj bio je da pruža podršku i savjetovanje zemljama u razvoju u vezi sa pitanjima koja se odnose na transnacionalne korporacije (TNC), posebno u kontekstu njihovog uticaja na razvoj i međunarodne ekonomske odnose.

veza. SALT I rezultirao je Anti-Balističkim raketnim ugovorom i Interimskim sporazumom o određenim mjerama u vezi sa ograničenjem strateškog ofanzivnog naoružanja, koji su potpisani 1972. godine. Ovi sporazumi su prepoznali suverenitet svake strane i složili se oko *principa nenametanja*, težeći da promovišu ekonomske, naučne i kulturne veze koje su od obostrane koristi. SALT II, koji je potpisan 1979. godine, predstavljao je prvi ugovor o nuklearnom naoružanju koji je pretpostavljao stvarno smanjenje strateških sila do 2.250 kategorija nosača oružja sa obje strane.

Ovi pregovori su bili nastavak na ranije napore za razoružanje koje je organizovala Liga Naroda, kao što je bila Ženevska konferencija 1932. godine. Ova konferencija je imala za cilj sprovođenje člana 8. Pakta Lige naroda, koji je zahtjevao smanjenje nacionalnog naoružanja na najnižu tačku koja je konzistentna sa nacionalnom bezbjednošću i međunarodnim obavezama. Tokom Hladnog rata, ovi pregovori su bili ključni u ograničavanju nuklearnog naoružanja, a pojam „kontrola naoružanja“ često se koristio za označavanje bilo kojeg sporazuma o razoružanju ili ograničenju naoružanja. Iako su SALT pregovori predstavljali važan napredak u kontroli naoružanja, i dalje su postojali izazovi i kritike. Neki problemi su uključivali prisustvo sovjetske brigade na Kubi i invaziju Sovjetskog Saveza na Afganistan, što je dovelo do povlačenja SALT II ugovora iz razmatranja u američkom Senatu 1980. godine, iako su se obe strane držale uslova ugovora sve do 1986. godine. Kroz XX vijek bilo je više takvih pokušaja razoružanja, a SALT pregovori su kasnije nadmašeni START I ugovorom 1991. godine. Ostali značajni ugovori uključuju Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih testova (CTBT), Intermedijski ugovor o nuklearnim snagama (INF) i Ugovor o neširenju nuklearnog oružja (NPT).

6. KOMISIJA ZA MEĐUNARODNO PRAVO

Povelja Ujedinjenih nacija zadužila je Generalnu skupštinu UN-a da „podstiče progresivni razvoj međunarodnog prava i njegovu kodifikaciju“ (član 13 (1) (a) Povelje UN).¹⁰ Međutim, ideja je bila da se UN ne

¹⁰ Komisija za međunarodno pravo stvorena je rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija A-RES-174(II) od 21. novembra 1947. godine.

razvija u svjetski zakonodavni organ ili centar međunarodne administracije, već da funkcioniše kao forum multilateralne diplomatije kroz koji bi se usvajale međunarodne konvencije i mirno rješavali sporovi. Da bi se izvršio prvi zadatak, Komisija za međunarodno pravo (ILC) osnovana je 1947. godine kao tijelo nezavisnih stručnjaka zaduženih za pripremu nacрта za kodifikaciju i progresivni razvoj međunarodnog prava. Na svojoj prvoj sjednici 1949. godine, Komisija je usvojila svoj prvi radni program koji se sastojao od četrnaest tema: pravo međunarodnih ugovora, odgovornost država (odgovornost država za privatne aktere), imuniteti i nadležnosti, regulativa o otvorenom moru i teritorijalnim vodama, diplomatski i konzularni odnosi, ekstradicija, pravo na azil (teritorijalni i eksteritorijalni te individualni i kolektivni), priznavanje država i arbitražni postupak. U vezi sa ciljevima Komisije važno je napomenuti da je osnovana: „sa mandatom da promoviše progresivni razvoj međunarodnog prava i njegovu kodifikaciju. Tokom godina, Komisija je imala ključnu ulogu u razvoju savremenog međunarodnog prava, doprinoseći formulisanju brojnih ključnih konvencija i ugovora“. (Pellet, 1998:44)

Dostignuća ILC-a u periodu 1945.–1960. nisu bila impresivna. Rad je završen na pet tema, sa dva nacрта konvencija (o teritorijalnom moru i otvorenom moru), a Generalna skupština UN-a odbila je da preduzme akciju na jednom prijedlogu (arbitražni postupak), a dve teme su bile u toku (diplomatski odnosi i apatridnost). Aktivnost ILC-a karakterisana je kao „sporost napretka i razočaranje postignutim rezultatima“. Iako rad na arbitražnom postupku, smanjenju apatridnosti i na polju međunarodnog krivičnog prava nije doveo dalje od nacрта, značajan pripremn rad je, međutim, obavljen za Bečku konvenciju o konzularnim odnosima (1963), Bečku konvenciju o diplomatskim odnosima (1961), kao i o Bečkoj konvenciji o pravu ugovora (1969).

Napori ILC-a da kodifikuje i razvije međunarodno pravo su, uprkos sporom napretku, doprinijeli uspostavljanju važnih pravnih instrumenata koji danas čine osnovu međunarodnog pravnog sistema. Ove konvencije su postavile standarde za diplomatske i konzularne odnose, kao i za pravo ugovora, što je omogućilo veću predvidljivost i stabilnost u međunarodnim odnosima. Iako su izazovi ostali, rad ILC-a je bio ključan za oblikovanje savremenog međunarodnog prava.

7. SPECIJALIZOVANE AGENCIJE OUN-a

Nakon osnivanja Ujedinjenih nacija, mnoge druge specijalizovane agencije su osnovane da bi se bavile specifičnim pitanjima, kao što su Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) i Međunarodna agencija za atomsku energiju (IAEA). Specijalizovane agencije Ujedinjenih nacija (UN) su međunarodne organizacije koje su povezane sa UN-om kroz sporazume o saradnji. One su autonomne i imaju svoje članice, budžete i upravne strukture. Specijalizovane agencije su osnovane kako bi se bavile specifičnim pitanjima na globalnom nivou, kao što su zdravstvo, obrazovanje, hrana, poljoprivreda, civilno vazduhoplovstvo i telekomunikacije. Njihovo osnivanje omogućava efikasniju i fokusiraniju akciju u određenim oblastima. Ove organizacije su doprinijele kreiranju i primjeni međunarodnog prava u oblastima javnog zdravlja i nuklearne bezbjednosti. Hladni rat je takođe donio novu dimenziju međunarodnom pravu, sa usvajanjem brojnih sporazuma o kontroli naoružanja i razoružanju. Međunarodne konferencije o razoružanju doprinijele su ograničavanju širenja naoružanja i uspostavljanju sistema za verifikaciju i nadzor.¹¹

8. LJUDSKA PRAVA I ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE

Ljudska prava jesu naziv za „skup osnovnih prava ljudske osobe, tj. prava koje ona ne mora posebno stjecati, već treba da ih posjeduje na temelju samog svoga postojanja i neovisno o zemlji čiji je državljanin ili u kojoj živi, kao i bez obzira na to što možda nema državljanstvo ili što je izbjeglica“. (Ibler, 1987:236) Sama ljudska prava jesu zapravo „zajednička prava“ (Griffin, 2008:256) koja su svojstvena cjelokupnom čovje-

¹¹ U specijalizovane agencije OUN-a spadaju: Međunarodna organizacija rada (ILO), Organizacija za hranu i poljoprivredu (FAO), Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), Svjetska zdravstvena organizacija (SZO), Svjetska banka (WB), Međunarodni monetarni fond (MMF), Međunarodna organizacija za civilno vazduhoplovstvo (ICAO), Univerzalna poštanska unija (UPU), Međunarodna telekomunikaciona unija (ITU), Svjetska meteorološka organizacija (WMO), Međunarodna pomorska organizacija (IMO), Svjetska organizacija intelektualne svojine (WIPO), Međunarodna fondacija za poljoprivredni razvoj (IFAD), Program Ujedinjenih nacija za industrijski razvoj (UNIDO) i Svjetska turistička organizacija (UNWTO).

čanskom kolektivitetu. Pod njima se zapravo podrazumjeva „niz načela i standarda zajedničkih svim ljudima“. (Sahadžić, 2011:246)

U oblasti ljudskih prava, međunarodno pravo je počelo da se primjenjuje na situacije unutar država, često u suprotnosti sa tradicionalnim principima suvereniteta. Ovo je rezultiralo pritiskom na države da poštuju ljudska prava svojih građana i omogućilo međunarodnoj zajednici da interveniše u slučajevima teških kršenja, kao što je to bio slučaj u Ruandi. Pored toga, pravo na nacionalno samoodređenje, koje je postalo ključna karakteristika poslijeratne ere, omogućilo je brojnim narodima da steknu nezavisnost i postanu priznate države unutar međunarodne zajednice. To je doprinijelo značajnom porastu članica Ujedinjenih nacija i daljem razvoju međunarodnog prava koje reguliše odnose između država.

Ljudska prava su postala značajan dio međunarodnog prava sa usvajanjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine, koja je postavila temelje za razvoj međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, kao što su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, oba usvojena 1966. godine. Ovi dokumenti su definisali širok spektar ljudskih prava i obaveza država da ih poštuju. U istom duhu, borba protiv diskriminacije je dovela do usvajanja niza konvencija, uključujući Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) 1979. godine, čime su se ojačala prava žena i promovisala rodna jednakost.

Pravna regulativa u vezi sa zaštitom okoline i održivim razvojem postala je još jedan ključni segment međunarodnog prava. Događaji kao što su černobiljska katastrofa 1986. godine naglasili su potrebu za međunarodnom saradnjom u spriječavanju i odgovoru na ekološke katastrofe. Od vitalnog značaja je Ugovor o sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba (CTBT - Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty), koji predstavlja međunarodni ugovor koji ima za cilj zabranu svih nuklearnih eksplozija u svim okruženjima, uključujući atmosferu, svemir, pod vodom i zemljom. Ugovor je otvoren za potpisivanje 1996. godine, ali još nije stupio na snagu jer nisu sve ključne države koje posjeduju nuklearno oružje ratifikovale ugovor. CTBT predstavlja korak u naporima za ograničavanje širenja nuklearnog oružja i promociju nuklearnog razoružavanja. Implementacija Ugovora nadgleda se kroz Međunarodni sistem za praćenje CTBT-a,

koji koristi tehnologiju za otkrivanje nuklearnih eksplozija. Ostali značajni izvori međunarodnog prava koji se odnose na zaštitu životne sredine su: Konvencija o biološkoj raznolikosti (CBD) koja je usmjerena na očuvanje biološke raznolikosti, održivo korišćenje njegovih komponenti i pravilno i ravnopravno deljenje koristi koje proizlaze iz korišćenja genetskih resursa, Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promjeni klime (UNFCCC) koja ima za cilj stabilizaciju koncentracije gasa sa efektom staklene bašte u atmosferi na nivou koji sprječava opasne antropogene (ljudske) poremećaje u klimatskom sistemu, Kjoto protokol koji predstavlja dodatak UNFCCC-u, postavlja obavezujuće ciljeve za smanjenje emisije gasa sa efektom staklene bašte za industrijsko razvijene zemlje, Pariski sporazum, usvojen u okviru UNFCCC-a, ima za cilj jačanje globalnog odgovora na prijetnju klimatskih promjena kroz održavanje globalnog povećanja temperature ispod 2°C iznad predindustrijskih nivoa i nastojanja da se ograniči povećanje temperature na 1.5°C i Konvencija o ozonskom omotaču koja je zvanično poznata kao Bečka konvencija za zaštitu ozonskog omotača. Ova međunarodna konvencija usvojena je 1985. godine i ima za cilj zaštitu ozonskog sloja od oštećenja uzrokovano ljudskim aktivnostima, posebno emisijama određenih hemikalija koje ga razgrađuju, kao što su hlorofluorougļjovodonici (CFC-ovi) i haloni. Konvencija o zaštiti morske sredine i obalnih područja Mediterana (Barselonska konvencija) ima za cilj smanjenje zagađenja i zaštitu morskog i obalnog okruženja Mediterana dok Konvencija o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore (CITES) reguliše međunarodnu trgovinu ugroženim vrstama divljih životinja i biljaka.

9. MEĐUNARODNO POSLOVNO PRAVO

Kraj Hladnog rata i pad Berlinskog zida 1989. godine su otvorili put za novi val globalizacije i saradnje, što je rezultiralo jačanjem međunarodnih institucija kao što su Svjetska trgovinska organizacija (WTO) i proširenje Evropske unije. To je dovelo do novih pravila i normi u međunarodnom ekonomskom pravu i unaprijeđenju regionalne integracije. Istovremeno, međunarodno humanitarno pravo je unaprijeđeno kroz usvajanje Dodatnih protokola Ženevskih konvencija 1977. godine, koji

su proširili zaštitu civila u oružanim sukobima i postavili strožija pravila za vođenje ratova. Ove promjene su bile odgovor na promjenjive oblike ratovanja i potrebu za boljom zaštitom ljudskih prava. Zaštita okoliša postala je međunarodno pravno pitanje nakon što su se svjetski lideri sastali na Konferenciji Ujedinjenih nacija o ljudskoj okolini u Stokholmu 1972. godine, što je dovelo do uspostavljanja Programa Ujedinjenih nacija za okoliš (UNEP) i kasnije, do usvajanja brojnih multilateralnih ugovora usmjerenih na zaštitu prirodnih resursa. Pravo mora je takođe revidirano tokom ove ere, kulminirajući usvajanjem Konvencije Ujedinjenih nacija o pravu mora (UNCLOS) 1982. godine, koja je postavila sveobuhvatna pravila za korištenje okeana i njihovih resursa, potvrđujući koncepte kao što su isključive ekonomske zone. U oblasti trgovinskog prava, Generalni sporazum o tarifama i trgovini (GATT), a kasnije i Svjetska trgovinska organizacija (WTO), unaprijedili su pravila i norme za međunarodnu trgovinu, promovišući smanjenje trgovinskih barijera i poštene prakse.

S obzirom na sve ove promjene, druga polovina dvadesetog vijeka bila je vrijeme značajnog širenja i konsolidacije međunarodnog prava, postavljajući temelje za globalno upravljanje u novom milenijumu. Međunarodno pravo je postalo ne samo sistem pravila za države, već i platforma za pojedince, međunarodne organizacije i civilno društvo da traže pravdu i unaprijede globalne standarde u različitim oblastima ljudske aktivnosti. Razvoj međunarodnog prava tokom druge polovine dvadesetog vijeka je dinamičan proces koji je bio pod snažnim uticajem globalnih političkih promjena i rastuće svijesti o ljudskim pravima, zaštiti okoliša, i pravima manjinskih grupa. Tokom ovog perioda, osnovana je i uspostavljena Međunarodna organizacija rada (ILO), koja je postavila standarde za prava radnika, zdravstvene uslove i pravedne uslove rada, čime je međunarodno pravo prošireno i na socijalnu sferu. Koncept pravde i međunarodne odgovornosti dobio je novi zamah kroz uspostavljanje stalnog Međunarodnog krivičnog suda (ICC) 2002. godine, kao posljedica dogovora iz 1998. godine. ICC je osmišljen da sudi pojedincima optuženim za najteže zločine kao što su genocid, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti. U pravu izbjeglica, usvajanje Konvencije o statusu izbjeglica 1951. godine i njen Protokol iz 1967. predstavljali su ključne momente u međunarodnom pravu, postavljajući pravni okvir za zaštitu prava i statusa

osoba koje su prisiljene napustiti svoje domove zbog progona ili sukoba. Pravo na razvoj je takođe postalo predmet pažnje međunarodne zajednice, prepoznajući da svi narodi imaju pravo na ekonomski, socijalni i kulturni razvoj, kao i pravo da učestvuju i uživaju u ekonomskom rastu.

10. DIPLOMATSKO-KONZULARNO PRAVO

Sfera diplomatskog prava nije ostala imuna na promjene, obzirom na to da su Bečka konvencija o diplomatskim odnosima iz 1961. i Bečka konvencija o konzularnim odnosima iz 1963. godine unaprijedile pravila koja regulišu diplomatske i konzularne interakcije među državama. Pored njih neophodno je napomenuti Bečku konvenciju o privilegijama i imunitetima Ujedinjenih nacija (1946), Bečku konvenciju o privilegijama i imunitetima specijalizovanih agencija Ujedinjenih nacija (1946) i Bečku konvenciju o statusu specijalnih misija (1969).

11. VAZDUŠNO, KOSMIČKO I DRUGA PRAVA

U oblasti vazdušnog i svemirskog prava, različite konvencije i sporazumi, kao što su Konvencija o međunarodnom civilnom vazduhoplovstvu (poznata i kao Čikaška konvencija) i Ugovor o svemiru, postavili su osnove za regulaciju upotrebe vazdušnog prostora i svemirskih aktivnosti. Međunarodno pomorsko pravo takođe je vidjelo značajne inicijative, kao što su naponi za suzbijanje piratstva, nelegalnog ribolova i zaštite pomorske biodiverziteta, koji su svi uključeni u širu obavezu očuvanja i održivog korištenja okeana i mora. Od vitalnog značaja je Konvencija o pravu mora iz 1982. godine.

Pojam *održivi razvoj* postao je centralna tema u međunarodnom pravu nakon Konferencije o okolišu i razvoju Ujedinjenih nacija u Rio de Ženeiru 1992. godine, gdje su usvojena ključna dokumenta kao što su Agenda 21, Konvencija o biološkoj raznolikosti, i Okvirna konvencija o klimatskim promjenama. Tokom ovih godina, bilo je očito da se međunarodno pravo razvija kroz seriju sporazuma koji se fokusiraju na specifične izazove, poput Konvencije o zabrani hemijskog oružja i Kon-

vencije o zabrani biološkog oružja, koje su predstavljale korak naprijed u globalnim naporima za mir i sigurnost. Ove i mnoge druge promjene su definisale period nakon Drugog svjetskog rata kao eru u kojoj je međunarodno pravo postalo ključno sredstvo u oblikovanju međunarodnih odnosa i globalnog upravljanja. Razvoj prava je odražavao i potrebu za zajedničkim rješenjima globalnih problema i sve veću međuzavisnost država u međunarodnoj zajednici.

U ovom periodu, važno je takođe spomenuti napredak u priznavanju i zaštiti prava autohtonih naroda, što je rezultiralo usvajanjem Deklaracije Ujedinjenih nacija o pravima autohtonih naroda 2007. godine. Ovaj dokument priznaje njihova prava na zemlju, jezik, kulturu, obrazovanje i samoodređenje. Kao odgovor na povećanu globalizaciju i međunarodnu ekonomsku integraciju, Međunarodni monetarni fond (MMF) i Svjetska banka su prilagođavali svoje politike kako bi se uhvatili u koštac sa ekonomskim krizama i podstakli razvoj u zemljama u razvoju.

12. KORUPCIJA I DRUGI GLOBALINI IZAZOVI

Borba protiv korupcije takođe je dobila međunarodnu dimenziju, čime je Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije 2003. godine postala prvi globalni pravni instrument usmjeren na spriječavanje i borbu protiv korupcije na svim nivoima. Odgovornost države postoji u odnosu na „postupke svojih službenika kao i za druge subjekte koji rade u njezino ime ili su pod državnim upravljanjem ili kontrolom temeljno je načelo međunarodnih odnosa, pa tako i međunarodnog prava, uključujući i pravo koje uređuje strane investicije. Načelno je jednak i pristup odgovornosti investitora za postupanje njegovih zaposlenika odnosno agenata“, (Miljenić, 2018:188) što se direktno tiče i same korupcije, jer upravo činovnici državnog aparata predstavljaju najkorumpiraniji dio društva.

Međunarodno pravo i korupcija su dva područja koja se često prepliću, posebno kada je riječ o borbi protiv korupcije na globalnom nivou. Međunarodno pravo obuhvata različite sporazume, konvencije i protokole koji su usmjereni na spriječavanje i suzbijanje korupcije u međunarodnim odnosima i unutar država. Jedan od ključnih instrumenata u borbi

protiv korupcije je Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije (UNCAC), koja je najobuhvatniji međunarodni pravni instrument za suzbijanje korupcije. UNCAC promovira mjere za prevenciju korupcije, krivično gonjenje i sankcionisanje korupcijskih djela, međunarodnu saradnju i povrat imovine stečene korupcijom. Pored UNCAC-a, postoje i druge međunarodne inicijative kao što su Konvencija o borbi protiv podmićivanja stranih javnih službenika u međunarodnim poslovnim transakcijama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) i Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv korupcije. Međunarodno pravo i međunarodne organizacije igraju ključnu ulogu u uspostavljanju standarda i normi za borbu protiv korupcije, ali efikasnost ovih instrumenata zavisi od volje i sposobnosti pojedinačnih država da ih implementiraju i sprovede na nacionalnom nivou.

Na kraju, izazovi kao što su međunarodni terorizam, trgovina ljudima, i drugi oblici transnacionalnog kriminala rezultirali su brojnim konvencijama i protokolima, koji su pojačali međunarodnu pravnu i policijsku saradnju u cilju suzbijanja ovih prijetnji. Uz sve ove razvoje, kraj dvadesetog vijeka predstavio je i izazove u vidu konflikata na Balkanu, genocida u Ruandi, i drugih regionalnih sukoba koji su testirali sposobnost međunarodne zajednice da primjeni principe međunarodnog prava i interveniše u zaštiti ljudskih prava i očuvanju mira. Međunarodno pravo je tako postalo složen i sveobuhvatan pravni sistem koji se stalno prilagođava kako bi odgovorio na mijenjajuće globalne izazove, osiguravajući pravnu osnovu za održavanje mira, promociju pravde, i zaštitu ljudskih prava širom svijeta.

Pojavom novih tehnologija, posebno u oblasti komunikacija i informacija, međunarodno pravo se našlo pred izazovom da adresira pitanja poput *cyber* bezbjednosti, digitalne privatnosti i prava intelektualnog vlasništva na globalnom nivou.

13. ZAKLJUČAK

Nakon Drugog svjetskog rata, razvoj međunarodnog prava doživio je značajne promjene sa ciljem uspostavljanja mira, bezbjednosti i pravde na globalnom nivou. Osnivanje Ujedinjenih nacija 1945. godine

predstavljalo je ključni trenutak u razvoju međunarodnog prava, jer je uspostavljena međunarodna organizacija sa mandatom očuvanja međunarodnog mira i bezbjednosti, promocije ljudskih prava i podsticanja socijalnog i ekonomskog razvoja. Međunarodno pravo „ljudskih prava“ doživjelo je značajnu ekspanziju nakon Drugog svjetskog rata. Međunarodno poslovno pravo takođe je doživjelo značajan razvoj u poslijeratnom razdoblju. Globalizacija trgovine i investicija podstaknula je potrebu za uspostavom zajedničkih pravila i standarda koji bi olakšali međunarodne poslovne transakcije. To je dovelo do uspostave brojnih međunarodnih ugovora i organizacija, kao što su Svjetska trgovinska organizacija (WTO) i Međunarodna trgovinska komora (ICC), koji propagiraju harmonizaciju trgovinskih pravila i rješavanje sporova. Ukupno gledano, razvoj međunarodnog prava nakon Drugog svjetskog rata karakteriše nastojanje da se uspostavi pravedniji i stabilniji međunarodni poredak kroz promovisanje mira, zaštitu ljudskih prava i olakšavanje međunarodne trgovine i investicija.

14. LITERATURA

1. Truman, H. (1945). Address to the delegates at the conference to create the United Nations, Pristupljeno na: <https://unfoundation.org/blog/post/un-history-7-quotes-from-70-years-ago/>.
2. LAC/RG2/, Privy Council Office, Series A-5-a, Vol.5775/Reel T-12185; International situation; contribution to United Nations Emergency International Force; Cabinet Meeting Date: 16 Nov. 1956.
3. Dorn, A. W. (1995). *Intelligence and Peacekeeping: The UN Operation in the Congo 1960-64*. International Peacekeeping, 2(1).
4. Tucak, I. (2008). *Globalizacija i državni suverenitet*, Hrvatska javna uprava, god. 7, br. 1.
5. International Court of Justice. (1962). Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/en/case/49>.

6. International Court of Justice. (1962). Certain Expenses of the United Nations (Article 17, paragraph 2, of the Charter). Retrieved from <https://www.icj-cij.org/en/case/49>.
7. Lauterpacht, H. (1947). *Recognition in international law*, Cambridge University Press, Cambridge.
8. Reports of International Arbitral Awards, vol. II.
9. (UK)NA/FO371/118874/JE1074/24/J/No.1296, 20 Nov. 1956, From New York (UK mission) to Foreign Office; cf. regarding the Egyptian opposition to a significant Canadian participation: LAC/RG25 [External Affairs], Vol.6100, file 50366-40, 24 Nov. 1956, UNEF – Canadian Contribution; LAC/RG2, Privy Council Office, Series A-5-a, Vol.5775/Reel T-12185; United Nations Emergency International Force; Cabinet Meeting Datum: 28 Nov. 1956.
10. Pellet, A. (1998). *The International Law Commission 1949–1998*. Oxford University Press, Oxford.
11. Ibler, V. (1987). *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb.
12. Griffin, J. (20087). *On Human Rights*, Oxford University Press, Oxford i New York.
13. Sahadžić, M. (2011). *Međunarodno pravo ljudskih prava: zaštita pojedinca i skupina*, Zbornik radova, Pravni fakultet u Istočnom Sarajevu, Istočno Sarajevo.
14. Miljenić, O. (2018). *Prigovor korupcije i odgovornost države u međunarodnom investicionom pravu za koruptivno postupanje svojih službenika*, Zbornik PZF, 69 (2), Zagreb.

PRIKAZ KNJIGE

UTICAJ MEĐUETNIČKIH KONTAKATA NA POTENCIJAL NADILAŽENJA PODJELA U POSTKONFLIKTNIM DRUŠTVIMA

(Kostovicova, Denisa (2023). *Reconciliation by Stealth: How People Talk about War Crimes*, Cornell University Press)

UDK 316.644-057.874:323.1(048.83)

DOI 10.7251/DEFSR2454143E

COBISS.RS-ID 141349633

Stefan Elezović¹

Denisa Kostovicova, profesor na Institutu za evropske studije Londonske škole za ekonomiju i političke nauke, autor je knjige „Pomirenje iz potaje: Kako ljudi govore o ratnim zločinima. Knjiga je posvećena: „Onima koji traže pravdu poslije zuluma i onima koji u toj potrazi pomažu“. Kostovicovu je u ovom djelu, više nego samo nasilje na prostoru bivše Jugoslavije, zanimala komunikacija između pripadnika različitih etničkih grupa. Naime, nasilje devedesetih godina i nasilje s početka 21. vijeka na prostoru bivše Jugoslavije naslijedio je narativni sukob, verbalni sukob vizija. Verbalno sukobljavanje naročito se ispoljava kada su u pitanju ratni zločini, odnosno stradanje u relativno bliskoj prošlosti. Dominantni etnocentrički javni diskursi onemogućavali su i dalje onemogućavaju pomirenje. „Pomirenje iz potaje“ je, upravo, rezultat nastojanja pomenute autorke da negativan efekat javnih diskursa na proces međuetničkog pomirenja ispita, odnosno provjeri.

Denisa Kostovicova je primarno analizirala transkripte diskusija koje je organizovao REKOM (Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim grubim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. do 31. decembra 2001. godine). REKOM predstavlja multietničku inicijativu civilnog društva u cilju ostvarivanja pretpostavki međuetničkog pomirenja i po-

¹ Doktorand sociologije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Banjoj Luci.

vjerenja. Inicijativa REKOM rezultat je korespondencije tri nevladine organizacije iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije. Nevladine organizacije su kontaktirale ljude iz različitih etničkih grupa u vezi sa pitanjima pretrpljenih masovnih zločina. Etničke grupe na Balkanu uglavnom ističu i preuveličavaju zločine počinjene od strane drugih, dok opravdavaju vlastita zlodjela. Empatija prema stradalim sunarodnicima ne važi i za pripadnike drugih etnija, njihove patnje i žrtve, ako već nisu nepostojeće, prosto su manje. Misija REKOM-a je, kao što i autorka ističe, nastala iz potrebe da se uvaži patnja svih žrtava u regionu, što će otvoriti perspektivu suočavanja sa zlodjelima iz devedesetih godina dvadesetog vijeka.

Misija REKOM-a podrazumijevala je regionalni proces javnih konsultacija od 2006. do 2011. godine. Cilj konsultacija, koje su se održavale u različitim republikama i gradovima bivše Jugoslavije, dakle na regionalnom, nacionalnom i lokalnom nivou, bio je identifikacija odgovarajućeg mehanizma za suočavanje sa nasilnom prošlošću. Na konsultacijama su učestvovalе žrtve nasilja iz različitih etničkih grupa, ukupno oko 6.000 ljudi iz etničkih grupa uključenih u ratovima tokom raspada Jugoslavije. Tokom REKOM diskusija, cjelokupna korespondencija je zabilježena. Autorka je izvršila kvantitativnu analizu sadržaja transkripata sa pomenutih diskusija, koju je kombinovala sa sopstvenim terenskim radom na Balkanu, pod kojim se podrazumijevaju polustrukturirani intervjui, fokus grupe, opservacija sastanaka REKOM-a i drugih radionica. U svim dijelovima knjige, autorka kombinuje kvalitativni i kvantitativni metodološki pristup. Kostovicova, za razliku od većine naučnika koji se bave društvom, smatra da etnički identitet, odnosno njegove manifestacije sadrže pozitivan potencijal za stvaranje solidarnosti koja nadilazi etnička ograničenja. „Ove diskurzivne prakse identiteta poništavaju razorne politike identiteta i otvaraju put pomirenju tokom diskusija o ratnim zločinima“ (str. 5). Drugim riječima, Kostovicova analizira rezultate do kojih su dovele REKOM diskusije implicitno akcentujući esencijalnu važnost bliskog kontakta ili kontinuiranih relacija pripadnika različitih etničkih grupacija.

Naučnici, ističe Kostovicova, ne primjećuju važan, vjerovatno i ključan, element u obnovi međuetničkih odnosa, a to je međuetnički dijalog, neposredan i otvoren kontakt pripadnika različitih etničkih grupa. Međuetnički odnosi se na ovaj način obnavljaju „prikriveno“ ili „nevid-

ljivo“, odnosno tajno, kao što naslov knjige upućuje. Važnost etničkog identiteta, koja raste usljed sukoba, ne mora nužno označavati eliminaciju korespondencije sa pripadnicima drugog etnosa. Štaviše, međuetničke interakcije razotkrivaju fenomenološku dimenziju stradanja, individualnu patnju žrtava u kojoj se razotkriva perspektiva ostvarivanja i univerzalne, ljudske solidarnosti. Direktno suočeni s patnjom drugih, ljudi razumiju potrebu za utjehom, nadoknadom, nekom vrstom retribucije za ono pretrpljeno, izgubljeno i doživljeno.

Kao pretpostavljeni okvir ostvarivanja pomirenja Kostovicova nas upozna sa onim što naziva „tranzicionom pravdom“. Tranziciona pravda podrazumijeva da „*društva moraju eksplicitno obraditi svoje nasljeđe nasilja*“ (Paige, A., 2009: 334; prema Kostovicova, 2023: 6). Ovo određenje Kostovicova ističe kao ključnu i isključivu trajnu poveznicu između postautoritarnih, postkomunističkih (političkih tranzicija) i postkonfliktnih tranzicija, to jest, prelaza iz ratnog u mirnodopsko stanje. Kostovicova, zapravo, konstatuje negativno dejstvo potrage za tranzicionom pravdom. Potraga za pravdom u postkonfliktnim društvima najčešće utiče na daljnji razvoj antagonizama među različitim etničkim grupama, te sprečava pomirenje i objektivan, uvažavajući odnos prema stradali-ma. Za samo razumijevanje fenomena pomirenja jeste, pak, nužno da se upoznamo i sa načinom na koji ljudi razgovaraju o ratnim zločinima u nastojanju da dođu do pravde. Kostovicova naglašava da su deliberativno orijentisane diskusije pripadnika sukobljenih etničkih grupa o ratnim zločinima i njihovim posljedicama pretpostavka dolaska do pomirenja. Ljudi u podijeljenim društvima se, diskutujući o strategiji tranzicione pravde, mogu približiti, čak i kada se u stavovima razilaze.

U prvom poglavlju „Pomirenja iz potaje“, naslovljenom „Ratni zločini i pravda na Balkanu“ autorka nas obavještava o osnovnim idejama REKOM-a, zagovornicima, ali i protivnicima ovog projekta. Proces tranzicione pravde koji je zagovarao REKOM direktno je ugrožavao etnošovinistički diskurs kojim se osiguravao izolacionizam etnije i nominalni ekskluzivizam grupe kojim se osiguravala praktična nadmoć nacionalnih elita. Autoviktimizacija i slične pojave, koje su stalno obilježje etnonacionalističkog narativa u bivšim jugoslovenskim republikama, REKOM je dovodio u pitanje. Osnovna ideja REKOM-a je priznavanje svih žrtava.

Nedvosmisleno, REKOM je direktno ugrožavao etnonacionalistički diskurs koji ima monopol nad interpretacijom ratne prošlosti.

“Etnički nacionalizam je podsticao nasilje. Ovaj tip nacionalizma odbijao je tolerisati etničke druge unutar nacionalne države. Etnička mobilizacija, što je prethodila nasilju, konstruisala je etničkog Drugog kao neprijatelja. Kao posljedica toga, etničnost je postala ‘pitanje života ili smrti’. Ipak, etnička logika nasilja ne znači i da je etničnost bila uzrok sukoba” (str. 19).

Traumatično nasljeđe međuetničkih sukoba je instrumentalizovano kako bi se podstakla nacionalistička osjećanja i ojačala vlast nacionalnih elita. Istovremeno obezvrijeđeni su, skrajnuti, marginalizovani i delegitimisani svi pokušaji, od strane političkih i civilnih organizacija, stvaranja demokratskih alternativa nacionalističkim rješenjima, programima, politikama, vizijama. Između ostalog, autorka nas upoznaje sa određenim nastojanjima nevladinih organizacija da se učini iskorak u međuetničkom pomirenju, odnosno negativnim reakcijama, osporavanjima i podvalama etnonacionalističkih elita, koje su tendenciozno interpretirale nastojanja ostvarenja tranzicijske pravde kao pokušaje minimiziranja, delegitimiranja i sporenja sopstvenih žrtava od strane Drugih.

Drugo poglavlje: “Uvođenje identiteta u postkonfliktnu deliberaciju”, pojašnjava pojam deliberacije, te eksplicira karakter relacije deliberacije i tranzicijske pravde. Deliberaciju Kostovicova smatra pogodnim, efikasnim oruđem za eliminaciju pristrasnosti spram etničkog Drugog. “Orijentacija deliberacije prema drugima uključuje principe refleksivnosti i reciprociteta; deliberatori razmatraju svoje pozicije, vagajući ih u svjetlu protivargumenata” (str. 36). Deliberacija je, osim toga, orijentisana ka opštem dobru, dakle, prevazilazi uglavnom diskriminatornu etnocentričku logiku. Autorka se, u ovom poglavlju, dotiče brojnih stavova različitih autora koji se tiču deliberacije u podijeljenim društvima, te nas obavještava o relevantnim primjerima deliberativnih eksperimenata, na osnovu kojih se može procijeniti karakter, važnost i nužnost deliberacije u postkonfliktnom okruženju. “Kada ljudi, zbog svoje etničke pripadnosti, umiru ili pate u ratu, ratna povreda postaje simbol te pripadnosti” (str. 41). Unutargrupna (etnička) solidarnost, koju ratno stradanje cementira, u postkonfliktnim društvima, suprotstavljena je oblicima solidarnosti koji je nadilaze.

“Kvantifikacija diskursa u tranzicionoj pravdi” naslov je trećeg poglavlja. U ovom poglavlju se razmatraju instrumenti kvantifikacije, odnosno načini mjerenja koji su korišteni za utvrđivanje deliberativnosti diskursa u postkonfliktnim društvima. Za proučavanje pomirenja i tranzicione pravde korišten je Discourse Quality Index (DQI). Ovaj indeks se obično koristi kako bi se ocijenila efikasnost, jasnoća i relevantnost komunikacije u okviru određenog konteksta. Analiza sadržaja razotkriva formalne načine na koje ljudi stupaju u interakciju sa pripadnicima drugih grupa (drugim diskursima) tokom deliberacije. Kostovicova, u četvrtom poglavlju: “Riječi razuma i razgovor o bolu”, nastoji doći do zaključka kakva je kvalitetna deliberacija o ratnim zločinima. U osnovi se pokazalo da su akteri znatno skloniji izraziti empatiju prema Drugome ukoliko se patnja drugog saopštava kao lična, individualna patnja. Slično tome, kada je, primjera radi, riječ o rodu, pokazuje se da žene imaju veću sposobnost deliberacije, s obzirom da su, između ostalog, znatno empatičnije u odnosu na muškarce.

“Ko se slaže, a ko ne” naslov je petog poglavlja. U ovom poglavlju autorka nas upoznaje sa konceptom interaktivnosti. “Interaktivnost odražava i bihevioralnu i sadržajnu dimenziju diskursa (str. 90). Obnavljanje etničkih odnosa posredstvom deliberacije, u podijeljenim, postkonfliktnim društvima, nužno počiva na pristojnosti u komunikacijskoj razmjeni. Poštovanje sagovornika u komunikaciji isto je što i poštovanje njegovog imena, porijekla, stava, mišljenja, identiteta. Na osnovu kodiranja govornih činova² u REKOM-u, primijećena je veća interaktivnost preko etničkih granica, nego u granicama sopstvene grupe. Na osnovu dobijenih podataka, autorka je zaključila da kod ljudi postoji volja za interakcijom sa članovima drugih etničkih zajednica o temi rješavanja pitanja ratnih zločina i nasljeđa nemile prošlosti. Istraživanja potvrđuju da ljudi biraju politički similarne partnere za diskusiju. U vezi same prirode interaktivnosti, čak i kada je riječ o potpunom neslaganju, odnosno oprečnim stavovima, u interaktivni proces su involvirani pripadnici različitih etničkih grupa. Postojanje normativnih pretpostavki koje omogućavaju ovakvu uključenost predstavljaju neophodnu osnovu za poboljšanje međuetničkih odnosa.

2 Govorni činovi se definišu kao izjava koja sadrži stav o razmatranoj temi (str. 97).

„Diskurzivna solidarnost protiv politike identiteta” naslov je šestog poglavlja knjige “Pomirenje iz potaje”. U ovom poglavlju, autorka osvjetljava efekat izražavanja etničkih identiteta ljudi na ciljeve deliberacije. Deliberacija trasira izražavanje etničkog identiteta na uvažavajući, respektabilan način, tako da prihvata Drugog. Postkonfliktna društva na Balkanu realizovala su se kao, uglavnom, etnički homogeni prostori. Slučajevi nastojanja intenziviranja ili produbljivanja međuetničkog kontakta od strane država jenjavaju. Slične akcije uglavnom su rezultat djelovanja nevladinih organizacija i civilnih inicijativa. “Organizatori i učesnici REKOM konsultacija bili su svjesni opasnosti od politizovanog etničkog identiteta. Proces je smatran ‘zagađenim’, ‘identitarnom noćnom morom’ karakterističnom za politiku balkanskih država iz kojih potiču učesnici” (str. 111). Svi oni, koji su, prema Kostovicovoj, dio etničkog diskursa, bili su svjesni opasnosti da postanu izopštenici, zbog održavanja i uspostavljanja solidarnosti sa pripadnicima druge etničke grupe ili drugih grupa.

„Marginalizacija žrtava od strane pripadnika iste etničke grupe bila je još jedna važna spona za emotivno usklađivanje sa žrtvama iz drugih etničkih grupa, koje su, takođe, prepoznate kao omalovažavane u sopstvenim zajednicama. Kako je to jedan učesnik izrazio: ‘Važno je da vidim da ovdje ne postoji princip etničke pripadnosti. Postoje dvije kategorije: jedna je kategorija počinioaca, a druga jednakost svih žrtava kojima treba pomoći’” (str. 120).

“Pomirenje iz potaje” je djelo koje se ne bavi uzrocima etničkih podjela, međutim predstavlja solidan prikaz civilne inicijative, odnosno njenih implikacija, te predstavlja bitan korak u stvaranju povoljnih okolnosti za suočavanje sa nasljeđem ratnih zločina. Kroz REKOM projekat ispituje se vrlo bitna komponenta međuetničkog pomirenja, koja je, gotovo u pravilu, zanemarena od strane naučnika koji se bave interetničkim relacijama, naročito kada je u pitanju stvaranje pretpostavki za njihovo međusobno povjerenje. Denisa Kostovicova, upućujući se u sadržaj REKOM-ovih konsultacija, vrši ispitivanje učinaka, posljedica, rezultata analiziranih diskusija da bi se došlo do što objektivnije procjene relevantnosti i značaja uticaja interetničke korespondencije za interetničko uvažavanje, poštovanje, te za konačno, zajedničko, nepristrasno suočavanje sa nasljeđem ratnih zločina na prostoru bivše jugoslovenske drža-

ve. Važnu ulogu u ostvarenju međuetničkog pomirenja ima i deliberacija. Zaključak je da deliberacija može biti dio rješenja sukoba. Diskutovanje ljudi iz različitih etničkih grupa može podstaći solidarnost koja nadilazi etničku. Pitanje ratnih zločina i ratnih trauma, za uspješnu realizaciju, neophodno je razmatrati unutar diskusija mimo pitanja identiteta. Cilj je osuditi zločinački čin. Ova knjiga razotkriva ozbiljan potencijal za interetničko pomirenje. Istovremeno Denisa Kostovicova nam ovim djelom pruža svjedočanstvo o poduhvatu preduzetom zarad izgradnje mira na Balkanu.